

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1980, LET. XVII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

5

IZ VSEBINE

Mitja Ribičič: Vloga subjektivnega faktorja v revolucionarni preobrazbi družbe

Darko Marin: Družbenoekonomski odnosi v obveščanju

Branko Pribičević: Socializem — svetovni proces (pogovor z avtorjem)

Janez Stanič: Kako ohraniti doseženo (ob 12. kongresu madžarske socialistične delavske partije)

Danica Purg, Arnold Walravens: Soodločanje delavcev pri upravljanju podjetij na Nizozemskem

Manuel Azcárate: Leva alternativa v evropski krizi?

TEORIJA IN PRAKSA

1980

5

revija za družbena vprašanja, let. XVII, št. 5, str. 497—632,
Ljubljana, maj 1980 — UDK 3, YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 80 din, za druge individualne naročnike 150 din, za delovne organizacije 250 din, za tujino 400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 25 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50110-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

CLANKI, RAZPRAVE:

- MITJA RIBIČIČ: Vloga subjektivnega faktor-
ja v revolucionarni preobrazbi družbe 499
- DARKO MARIN: Družbenoekonomski odnosi
v obveščanju 509

POGOVOR Z AVTORJEM:

- BRANKO PRIBIČEVIČ: Socializem — svetov-
ni proces 520

ZNANOST IN DRUŽBA:

- PETER KLINAR: Procesi socializacije in et-
nične identifikacije (druge generacije migran-
tov 540
- JAN MAKAROVIČ: Vzgojna stališča sloven-
skih mater (njihova pogojenost in vpliv na
oblikovanje osebnosti otrok) 558

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- BORIS VERBIČ: Brez pretiranega optimizma
(sporazum med EGS in SFRJ) 565
- ALBIN IGLIČAR: Glavne usmeritve normo-
dajne dejavnosti 567
- MARJAN ŠETINC: Nekateri vidiki samouprav-
ljanja in humanizacije dela 572

SODOBNI SOCIALIZEM:

- JANEZ STANIČ: Kako ohraniti doseženo 576
- LUDVIK ŠKOBERNE: Pariška konferenca
evropskih KP 582

SAMOUPRAVLJANJE IN PARTICIPACIJA:

- DANICA PURG, ARNOLD WALRAVENS:
Soodločanje delavcev pri upravljanju podjetij
na Nizozemskem 586

NAŠ PREVOD:

- MANUEL AZCÁRATE: Leva alternativa v
evropski levici? 600

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČA- NJA:

- MIRJANA ULE: Igra — ustvarjalnost — kul-
tura (XI. jugoslovanski kolokvij o prostem
času mladih) 614

- Med novimi knjigami 617
- Listamo po tujih revijah 621
- Iz domačih revij 625
- Bibliografija knjig in člankov 627
- Avtorski sinopsisi 631

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVII, št. 5, str. 497—632,
Ljubljana, maj 1980

CONTENTS

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- MITJA RIBIČIČ: The Role of the Subjective Factor in the Revolutionary Transformation of Society 499
DARKO MARIN: Socio-economic Relations in Information 509

DISCUSSION WITH THE AUTHOR:

- BRANKO PRIBIČEVIČ: Socialism — a World-wide Process 520

SCIENCE AND SOCIETY:

- PETER KLINAR: Socialization Processes and Ethnical Identification (of the Second Generation of Migrants) 540
JAN MAKAROVICH: Educational Attitudes of Slovene Mothers (the Influence, they have, on the Shaping of their Children Personality) 558

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- BORIS VERBIČ: Without Exaggerated Optimism (EEC — SFRJ Treaty) 565
ALBIN IGLIČAR: The Main Trends of Normative Activity 567
MARJAN ŠETINC: Some Aspects of Self-management and Humanization of Labour 572

SOCIALISM TO-DAY:

- JANEZ STANIČ: How to Preserve the Achieved 576
LUDVIK ŠKOBERNE: The Paris Conference of Communist Parties 582

SELFMANAGEMENT AND PARTICIPATION:

- DANICA PURG, ARNOLD WALRAVENS: Participation of Workers in Decision-making in the Netherlands' Enterprises 586

OUR TRANSLATION:

- MANUEL AZCÁRATE: A Left Alternative in the European Left? 600

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- MIRJANA ULE: Games — Creativity — Culture (the 11th Yugoslav Colloquy on Leisure of Youth) 614

- A Survey of New Books 617
From Foreign Reviews 621
From Domestic Reviews 625
Bibliography of Books and Articles 627
Authors' Synopses 631

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- МИТЯ РИБИЧИЧ: Роль субъективного фактора в революционном преобразовании общества 499
ДАРКО МАРИН: Общественно-экономические отношения в осведомлении 509

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- БРАНКО ПРИБИЧЕВИЧ: Социализм — мировой процесс 520

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- ПЕТЕР КЛИНАР: Процессы социализации и этническое отождествление (второй генерации мигрантов) 540
ЯН МАКАРОВИЧ: Воспитательное положение словенских матерей (и их влияние на формирование личности детей) 558

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- БОРИС ВЕРБИЧ: Без преувеличенного оптимизма (договор между ЕЭС и СФРЮ) 565
АЛБИН ИГЛИЧАР: Главные направления нормативной деятельности 567
МАРЯН ШЕТИНЦ: Некоторые виды самоуправления и гуманизации труда 572

СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИАЛИЗМ:

- ЯНЕЗ СТАНИЧ: Как охранять достигнутое 576
ЛУДВИК ШКОБЕРНЕ: Конференция европейских К. П. в Париже 582

САМОУПРАВЛЕНИЕ И ПАРТИЦИПАЦИЯ:

- ДАНИЦА ПУРГ, АРНОЛД ВАЛРАВЕНС: Партиципация рабочих в управлении в нидерландских предприятиях 586

НАШ ПЕРЕВОД:

- МАНУЭЛ АЗКАРАТЕ: Левая альтернатива в европейской левой 600

СПЕЦИАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- МИРЯНА УЛЕ: Игра — творчество — культура (11. Югославская беседа о досуге молодых) 614

- Среди новых книг 617
По страницам иностранных журналов 621
По страницам отечественных журналов 625
Библиография статей и книг 627
Авторские синопсисы 631

MITJA RIBIČIČ

Vloga subjektivnega faktorja v revolucionarni preobrazbi družbe

Kot v vsaki družbi, tudi v jugoslovanski socialistični samoupravni družbi temeljijo razmišljanja o vlogi subjektivnega dejavnika na izhodišču, da družbeni razvoj ne teče sam od sebe, ni samodejen, spontan. Obstoj in delovanje vodilnih organiziranih socialističnih družbenih sil, ki so sposobne revolucionarno občutje in gibanje množic usmeriti k socialističnim družbenim smotrom, obstoj naprednih sil, ki so sposobne možnosti za revolucionarno akcijo spremeniti v resnično zavestno revolucionarno gibanje, je neogiben pogoj za vsako revolucijo.

Še posebej je to veljalo in velja tudi danes za jugoslovansko revolucijo. V vseh njenih fazah in etapah — v njenem pripravljanju pred vojno, v njenem vzponu po okupaciji in razkosanju Jugoslavije, v njenem oboroženem delu v času štiriletné narodnoosvobodilne vojne proti fašizmu, ki je hkrati moral postati tudi boj za novega nosilca suverenosti — delovnega ljudstva, v prvem obdobju socialistične graditve po partizanski zmagi pri utrjevanju ljudske oblasti in varstvu pridobitev ter še posebej v celotnem razvijanju socialističnega samoupravljanja od prvih delavskih svetov do zakona o združenem delu, od AVNOJ-a do sedanjih delegatskih skupščin — v vseh teh etapah enotnega kontinuiranega revolucionarnega procesa je bila vloga subjektivnega faktorja in znotraj njega vloga delavske avantgarde, komunistične partije — Zveze komunistov Jugoslavije izrednega, odločujočega pomena.

Vse objektivne okoliščine — zlasti v začetni fazi socialistične revolucije neposredno pred vojno in po razkosanju dežele — so jugoslovanske narode in narodnosti vodile prej narazen, kakor da bi jih združevale v skupno revolucionarno akcijo in hotenje. Razlike v gospodarski in kulturni razvitosti, raznolično narodnostno, socialno in versko sestavo dežele, so različni tuji imperialistični in kolonialistični gospodarji izkoriščali s pomočjo obstoječega kapitalističnega vladajočega sloja za netenje narodnostnih in verskih bojev, za razbijanje enotnosti delovnih ljudi, hoteč za vsako ceno preprečiti legalizacijo delavskega gibanja s komunistično partijo na čelu.

Kljub vsem tem neugodnim objektivnim okoliščinam in terorju države je jugoslovanskim komunistom uspelo uresničiti trdno, široko, enotno socialistično fronto ljudskih množic, odpirajoč vsem narodom in delovnemu ljudstvu v celoti jasno perspektivo, opirajoč se na tiste enotne narodnostne in socialistične interese, ki so bili glede na vse obstoječe razlike skupni družbeni cilji. To so bili popolna nacionalna osvoboditev, pravica vsakega naroda do lastne države ter na temelju polne suverenosti zgrajena federalna skupnost jugoslovanskih narodov, to je bila vodilna vloga delavskega razreda, ljudska oblast, katere temelj tvorijo delegati delavci, kmeti, izobraženci, to je bila neodvisna in samostojna zunanje-politična usmeritev nove države, njena protiimperialistična in protihegemonistična usmeritev, njeno zaveznitvo s plebejskimi množicami na vseh kontinentih.

Prav obstoječa nasprotja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi so ljudske množice stare Jugoslavije potiskale v brezperspektiven položaj, iz katerega niso videle izhoda, kar vse je ustvarjalo možnosti za revolucionarno gibanje. Te možnosti so se spremenile v dejansko revolucionarno akcijo s programom in politično akcijo Komunistične partije Jugoslavije, ki se je v predvojnih revolucionarnih bojih v ilegali kalila, politično organizirala ter bila zlasti od leta 1937 — po prihodu tovariša Tita na njeno vodstvo in po ustanovitvi nacionalnih partij v okviru KPJ — vse bolj usposobljena za vodstvo uporniških in zrevolucioniranih množic. V tem gibanju so množice pojem narodne samoodločbe spajale s pojmom ljudske suverenosti. Razvoj ustvarjanja in razvijanja celotnega družbenopolitičnega sistema pri nas je bil nenehno zavestno organiziran proces. Množice so sledila partiji in jo nosile; v času najtežje preskušnje za jugoslovanske narode leta 1941 je bila partija edina politična sila, sposobna stopiti na čelo osvobodilnega in ljudskega gibanja jugoslovanskih množic.

Z razvojem družbenih odnosov je prihajala tudi delavska avantgarda glede svoje vloge in možnosti udeležbe množic v procesu osvoboditve dela do novih spoznanj, ki jih je vgrajevala v strategijo in taktiko revolucije. Oblike političnega dela partije in vpliva množic so se nenehoma bogatile in širile, vendar je idejna, teoretična podlaga koncepta politične organizacije jugoslovanske družbe ostala ista. Temeljni moto revolucije je bil in ostal: ustvariti čim širše možnosti za politično iniciativo osnovnih plasti delavskih in ljudskih množic. Ob takem spoznanju je tedaj nastala ljudska fronta — v sedanjem ustavnem sistemu socialistična zveza delovnega ljudstva.

Komunistična partija v ljudski fronti in kasneje zveza komunistov v socialistični zvezi delovnega ljudstva si je seveda prizadevala, da bi imela vodilno vlogo. S svojo aktivnostjo je ob soočanju z različnimi težnjami in interesi uveljavljala dolgoročne interese delavskega razreda, v podružbljanju skupnega procesa družbene reprodukcije pa interese združenega dela.

Preprosto bi lahko rekli, da Zveza komunistov Jugoslavije služi zgodovinskemu procesu družbenega osvobajanja dela. Sodi v zvrst marksistično-leninistične revolucionarne delavske partije, vendar enostavno ne povzema zgodovinskih izkušenj partij iz preteklosti, pač pa je sodobna in izvirna organizacija jugoslovanskega delavskega gibanja, prilagojena potrebam in pogojem boja delavskega razreda in progresivnih sil jugoslovanskih narodov. To je bila koncepcija partije množic v nasprotju s koncepcijo partije kot doktrinarne sekte, partije vodilne organizirane zavesti množic in ne birokratske državne sile nad njimi. Znanstveno teoretični vidik te zavesti je zapisan v programu, sprejetem na sedmem kongresu v Ljubljani 1957. leta. Dve desetletji družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega napredka Jugoslavije nista zanikali niti ene temeljnih postavk programa. Na njegovih temeljih so nastala nova pomembna teoretična dela in dokumenti, ki jih po izvirnosti in aktualnosti upravičeno lahko štejemo v nova, in ne le jugoslovanska, dragocena marksistična spoznanja o družbi in socializmu kot vse bolj prevladujočem družbenem sistemu v sodobnem svetu.

Značilnost jugoslovanske izkušnje je v tem, da komunistična partija in zveza komunistov ni začela odpravljati političnega monopola in se odlepjati od države na področju njenih tako imenovanih klasičnih funkcij — zunanje, notranje-varnostne in obrambne politike, sodnih in drugih potrebnih nadzornih organov, pač pa na področju družbenoekonomskih odnosov. Iskala in našla je pravo pot in sredstva za obvladovanje in onemogočanje birokratizma.

To je utrlo pota samoupravni demokraciji, najprej v materialni proizvodnji, nato prek družbenega samoupravljanja na vseh drugih področjih družbenega dela. Država ne upravlja več s temeljnimi družbenimi procesi v imenu delavskega razreda, pač pa se omejuje na zagotavljanje splošnih pogojev za vse bolj svobodno in samostojno razvijanje samoupravnih odnosov in svobodno aktivnost delovnih ljudi na temelju pravice upravljati s proizvodjalnimi sredstvi v družbeni lastnini. Administrativni način gospodarjenja in delitve vse bolj nadomešča soočanje in usklajevanje različnih družbenih potreb in interesov v temeljnih samoupravnih skupnostih.

Tem spremembam je bil prilagojen tudi vpliv subjektivnega dejavnika, zlasti politična aktivnost družbenopolitičnih organizacij. Temeljna naloga subjektivnega dejavnika v tej fazi je bila zavestno organizirana in idejno jasno usmerjena politična akcija, ki bi morala zagotoviti, da se začnjenja uveljavljati nov samoupravni produkcijski odnos. Začel se je proces spreminjanja vladavine v imenu delavskega razreda v vladavino delovnih ljudi samih. Vsebinske te naloge je podružbljanje oblasti. Zveza komunistov dokazuje, da ni cilj revolucije njena lastna oblast, da je enopartijski politični monopol le začasno sredstvo v realizaciji zgodovinske vloge delavske avantgarde.

Zveza komunistov se je v tem obdobju odpovedala monopolu upravljanja z družbo s pozicij oblasti ter je v svoji organiziranosti in načinu delovanja odpravljala elemente vladanja v imenu delavskega razreda. Težišče delovanja zveze komunistov se je začelo prenašati iz sfere politične oblasti v sfero samoupravnega odločanja in pripravljanja stališč zanj. To dela zveza komunistov zato, da bi tudi v pogojih socialistične demokracije ohranila in utrdila svojo vodilno vlogo nosilke osvoboditve delavskega razreda. Demokratični mehanizem naše družbe omogoča, da se objektivna protislovja in različni interesi izrazijo in demokratično soočijo. Seveda pa samoupravno soočenje še ni avtomatsko socialistično. Socialistična vsebina je zagotovljena le, če je pri tem izražanju in soočanju navzoča najnaprednejša družbena zavest, organizirana v zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Le če je ta napredna zavest aktivno navzoča pri razreševanju družbenih konfliktov, lahko uveljavlja svoj vpliv na idejno življenje družbe v celoti. Preusmeritev idejnopolitične pozornosti in akcije zveze komunistov iz sfere politične oblasti v sfero samoupravnega odločanja ni nasprotje, pač pa predpostavka socialistične demokracije.

Jugoslovanski sistem socialistične demokracije zato ni več niti enopartijski niti večpartijski sistem, pač pa zgodovinsko nov brezpartijski sistem, v katerem imajo vsi subjektivni dejavniki svojo posebej opredeljeno družbeno vlogo, določeno z njihovim razmerjem do vodilne vloge zveze komunistov.

Vloga Zveze komunistov Jugoslavije, kot jo je pozneje opredelila tudi nova ustava, je v bistvu določena že v programu ZKJ, z besedami: »To ni vloga superiorne, od naroda ločene elite, ampak enakopravni del delavskih množic.« Politične organizacijske predpostavke za neposredno demokratično vključitev v načelu vseh delovnih ljudi in občanov, v praksi pa večine, vključitev v politično življenje uresničuje socialistična zveza, ki je prostovoljna demokratična zveza delovnih ljudi ter fronta vseh organiziranih socialističnih sil. To je najširša podlaga družbenopolitične aktivnosti množic v Jugoslaviji. Zveza komunistov deluje v socialistični zvezi s pozicij svojega akcijskega programa, kongresnih dokumentov in ustave in se v dnevnem političnem življenju zavzema za uresničenje svojih zamisli in sklepov. Tu zveza komunistov tudi preverja, dopolnjuje in dograjuje svojo teoretično idejno linijo in akcijo. Odnos med zvezo komunistov in socialistično zvezo je izrednega pomena za demokratično naravo našega celotnega političnega sistema in za perspektivo našega razvoja socialistične samoupravne demokracije.

Bistveno za ta odnos je, da to ni odnos vodilne kadrovske organizacije do njene množične baze ali odnos transmisije, ki izpolnjuje zamisli avantgarde. Niti ni to odnos dveh neodvisnih enakopravnih organizacij, zasnovanih na nekakšnem političnem zavezništvu pri izvrševanju oblasti. Zveza komunistov ni organizacija, ki bi od zunaj upravljala socialistično zvezo,

niti ni »ožja« organizacija znotraj »širše« organizacije z značilnostmi ločenega vodilnega jedra. Vpliv in delo zveze komunistov v socialistični zvezi temelji na demokratičnih načelih, ki ne postavljajo v dvom lastne samostojnosti ene ali druge politične organizacije, kakor tudi ne drugih družbenopolitičnih organizacij. Ta odnos temelji na zavesti zveze komunistov, da je množična politična aktivnost delovnih ljudi poročstvo za uspešen razvoj samoupravnega socialističnega demokracije, da je mesto partije med množicami in da politika partije šele s tem, da jo sprejmejo množice, lahko postane materialna sila napredka in revolucije. Iz približno istih razlogov, kot je Lenin v času Oktobra ustanovil delavske sindikate, je v jugoslovanskih razmerah razrednega boja iskala partija zveze z množicami prek množičnih oblik zbiranja delavskih in kmečkih množic, dokler se ni oblikovala ljudska fronta in socialistična zveza. Komunisti se v socialistični zvezi z argumenti in lastnim zgledom borijo za stališča, poglede in linijo zveze komunistov.

Zveza komunistov zahteva, da je vsak komunist tudi aktivist socialistične zveze. »Zveza komunistov je idejna in politična usmerjevalka našega družbenega življenja. To usmerjanje opravlja znotraj same socialistične zveze. Zveza komunistov tu ni nikak učitelj, ker se tudi sami komunisti uče v socialistični zvezi v vsakodnevni praksi« (Tito).

Socialistična zveza ustvarja pogoje za oblikovanje trajne vseljudske množične politične organizacije, ki se po svoji družbenopolitični naravi in vsebini razlikuje od klasičnih partij in partijskih koalicij. V ljudski fronti je prišlo med NOB in revolucijo do političnega pregrupiranja družbenih sil v prid sil delavskega razreda, v današnji socialistični zvezi so dobile možnosti za iniciativnost in solidarnost.

Socialistična zveza omogoča, da se z razvojem socialistične demokracije presežejo elementi transmissijskih odnosov med zvezo komunistov in drugimi subjektivnimi dejavniki političnega življenja. Proces političnega odločanja se tako osvobaja monopolizma in birokratskega subjektivizma.

Najpomembnejši družbeni odnos — upravljanje s proizvodnjo in odločanje o delitvi rezultatov dela ni več v domeni države — jugoslovanska stvarnost ga potiska v domeno neposrednih proizvajalcev; to pa pomeni, da obstaja v družbi na tisoče mest in stičišč, tisočero temeljnih organizacij združenega dela, krajevnih in interesnih skupnosti. Vsi ti novi nosilci samoupravnega odločanja ne morejo delovati anarhoidno, stihijno, pač pa morajo upoštevati objektivne družbene pogoje in realnost uresničevanja svojih interesov in teženj. Socialistična zveza določa temeljno smer in vsebino za reševanje problemov tako, da angažira samoupravljalce, delovne ljudi in občane, ki zavestno sprejemajo socialistično samoupravljanje in so se zanj pripravljeni tudi aktivno zavzemati. Ti s svojo aktivnostjo zagotavljajo širino fronte boja za socializem in spreminjajo socialistično zavest v materialno silo družbenega napredka. V socialistični

zvezi se dogovarjajo, demokratično usklajujejo svoja stališča, oblikujejo svoja politična izhodišča za nastopanje v samoupravnem dogovarjanju in političnem odločanju. Socialistična zveza je nujen povezovalni dejavnik v dinamičnem samoupravnem življenju jugoslovanske družbe.

Združevanje vseh naprednih, za socializem in samoupravljanje zavzetih delovnih ljudi, ne glede na njihov položaj v družbi, ne glede na nacionalne, verske, nazorske in druge razlike, ni le organizacijsko, pač pa strateško vprašanje. Za socialistično zvezo je pomembnejše to, kar združuje delovne ljudi, kakor tisto, kar jih razlikuje. Ogromna večina ljudi želi napredek družbe, varnost, mir in neodvisnost, socialistično samoupravljanje in neuvrščenost — vsem tem pa socialistična zveza omogoča vključevanje v samoupravno in politično življenje. S tem uresničujemo preusmeritev akcijske naravnosti zveze komunistov iz sfere državnega odločanja v sfero samoupravnega dogovarjanja in sporazumevanja.

Ustava SFRJ v 8. poglavju temeljnih načel določa mesto socialistične zveze v političnem sistemu. S pomočjo demokratičnega razpravljanja, oblikovanja iniciativ in predlogov za reševanje družbenih vprašanj, ustvarja ta organizacija možnosti, da lahko delavec in občan vselej, kadar gre za njegov interes, izrazi svojo voljo in vpliv na urejanje vprašanj ali pa odločitev poveri svojemu delegatu in delegaciji. Tu težimo k temu, da prenesemo vpliv socialistične zveze iz sfere odločanja čimbolj v sfero priprave stališč za odločanje. Težimo k temu, da bi SZDL postala direktni instrument delegatskega sistema.

Naslednja funkcija socialistične zveze je vodenje in usmerjanje kandidacijskih postopkov in volitev ter celotna kadrovska politika od krajevne skupnosti do republik, pokrajin in federacije. Dalje demokratični nadzor ter kritika nosilcev javnih in samoupravnih funkcij. Socialistična zveza kritično ocenjuje vlogo posamičnih organov, delegacij, nosilcev posameznih funkcij v političnem sistemu in na tej podlagi oblikuje sistemske rešitve, merila in tudi konkretne kadrovske predloge.

Pomembna funkcija socialistične zveze je informiranje in zagotavljanje drugih pogojev za politično odločanje ljudi. Dolžnost vseh nosilcev javnih funkcij in vseh organov in služb je, da obveščajo delovne ljudi, prav tako pa je pravica in dolžnost vsakega občana, da poskrbi za lastno obveščenost.

Socialistična zveza in organizacija socialistične mladine v njej še posebej ustvarja možnosti za politizacijo mladih generacij, za njihovo vstopanje v družbenopolitično in samoupravno življenje.

Na vprašanje, zakaj je potrebna socialistična zveza, bi kratko lahko odgovoril, da je potrebna zato, da lahko v Jugoslaviji uresničujemo koncept socialistične samoupravne demokracije. Na vprašanje, kako je njen vpliv možno zagotoviti, ni načelnega odgovora, pač pa praktičen odgovor v vsakdanjih konkretnih političnih odnosih na vseh ravneh in v vseh sredinah.

Bistvena značilnost socialistične zveze je tudi v tem, da sledi življenju, da prisluhne utripu in težnjam svojega milijonskega članstva. Oblike njenega vpliva in organiziranosti niso velikanske, pač pa raznolike. Organiziranost republiških socialističnih zvez je tudi različna glede na politične družbenoekonomske aktivnosti delovnih ljudi.

Kakšna je torej razlika med zvezo komunistov in socialistično zvezo? Vloga zveze komunistov je predvsem oblikovanje družbene perspektive, oblikovanje temeljnih družbenih smotrov na podlagi teoretičnega poznavanja zakonitosti gibanja, na podlagi analize družbenega stanja in razmerja sil. To zmore samo organizacija, ki je homogena, kadrovska, marksistična, sposobna predvideti razvoj družbenih teženj in ocenjevati družbene vzroke za nove pojave in zaplete. Funkcija SZDL in tudi ostalih družbenopolitičnih organizacij pa je predvsem osveščanje, organiziranje, mobiliziranje delovnih ljudi v akcijo za uresničevanje življenjskih smotrov in interesov delavskega razreda, s čimer jih znotraj fronte povezuje zveza komunistov. Skozi prakso se delovni ljudje, kot je zapisal Lenin, iz razreda po sebi spreminjajo v razred zase, formirajo in osveščajo se tako kot razred.

Članstvo v socialistični zvezi ni samo legitimacija za samoupravno odločanje, to je tudi javna manifestativna izpoved, opredelitev za socializem, samoupravljanje, neuvrščenost Jugoslavije. Sklepi krajevnih organizacij so dogovor občanov in družbenopolitičnih organizacij in društev glede vseh perečih družbenih in življenjskih vprašanj kraja, pa tudi glede občinske, republiške in zvezne politike. Vsi sklepi socialistične zveze pomenijo demokratičen dogovor delovnih ljudi. Ta dogovor je pogosto tudi kompromis, včasih je zmaga, lahko pa tudi poraz glede na družbeni progres, kajti v družbeni praksi se ne prebija vedno samo najbolj napredna, znanstveno in tehnološko najbolj utemeljena rešitev, mnogim sklepom botruje slepi lokalistični interes, partikularizem in nacionalistična čustva. Kljub vsem tem slabostim pa je sistem dogovarjanja in sporazumevanja temeljnih nosilcev združenega dela in združenih občanov učinkovitejši od vseh drugih preizkušenih oblik odločanja občanov, da ne omenjamo načinov, ki pomenijo odkrito ali prikrito odločanje odtujenih centrov politične, finančne in gospodarske moči, kar smo tudi pri nas preskusili v preteklem obdobju. Ta sistem spaja odločanje z uresničevanjem, interes in voljo z življenjem in ustvarjanjem, sprošča neslutene pobude in voljo ljudi samih, ljudskih množic.

Na koncu bi lahko podčrtali splošno odgovornost socialistične zveze za razvoj humanih odnosov, za krepitev socialistične zavesti, solidarnostnih in drugih vrednot socialistične družbe in samoupravnega socialističnega ponašanja. V tem okviru je treba posebej podčrtati tudi njeno odgovornost za uveljavljanje novih, enakopravnih odnosov med ženskami in moškimi na vseh področjih življenja in dela, za kar so si prizadevale

napredne socialistične sile v naši državi v vseh obdobjih svojega delovanja.

Poleg socialistične zveze in v njej posebej opredeljene vloge zveze komunistov delujejo znotraj fronte še tri družbenopolitične organizacije — sindikati, socialistična mladina in borčevska organizacija. Vse te organizacije so organizacije delavskega razreda in delovnih ljudi, vse izražajo socialistične smotre, vse sprejemajo za osnovo program Zveze komunistov Jugoslavije, toda vsaka od njih ima svojo avtonomno in pomembno vlogo za delovanje političnega samoupravnega sistema.

V jugoslovanskem skupščinskem sistemu, ki na delegatskem načelu neposredne demokracije neposredno povezuje temeljne celice samoupravnih organiziranih delovnih ljudi s skupščinami vseh družbenopolitičnih skupnosti za družbenopolitično odločanje, je zagotovljena neposredna vključitev družbenopolitičnih organizacij tudi v strukturo in delo teh skupščin. Tako postajajo družbenopolitične organizacije organiziran subjektivni dejavnik v procesu ustavne transformacije političnega sistema in podružbljanja politike.

V jugoslovanskem političnem sistemu dobivajo zelo pomembno vlogo sindikati kot najširša delavska organizacija in kot kolektivni predstavnik delavskega razreda kot celote. Področje njihovega dela je veliko širše od sindikatov v meščanski ali socialističnoetatistični družbi, kjer se sindikati v glavnem ukvarjajo s problemi varstva pravic delavcev, s pogoji za delo in življenje, z meznimi odnosi in osebnim standardom, stanovanjsko in socialno varnostjo delavcev, kar skupaj navadno imenujemo zaščitno funkcijo sindikatov. V Jugoslaviji se sindikati ukvarjajo poleg teh pomembnih delavskih vprašanj predvsem s problemi zavestnega gospodarjenja delavcev z minulim delom, z družbenim kapitalom in z delitvenimi odnosi.

Sindikati poskušajo delavce z avtoriteto in zgledom komunistov v njih pripeljati na področje razširjene reprodukcije in družbene reprodukcije. To učinkovito razbija mentaliteto meznega delavca, ki je močno zasidrana v zavesti delavcev pri nas in v svetu. Celotna perspektiva in socialna varnost delavcev je namreč v današnjih razmerah mnogo bolj kot od rezultatov tekočega dela in osebnega dohodka odvisna od načina, kako delavci gospodarijo z družbenim kapitalom, kako napreduje tehnologija, ki vse bolj omejuje udeležbo fizičnega dela v delitvi dela, od uspešnosti novih naložb in od celotnih delitvenih odnosov ne le v tovarni, ampak tudi v družbi. Jugoslovanske sindikate torej ne zanima le tekoče živo delo, pač pa tudi minulo in prihodnje delo, upravljanje z družbenimi sredstvi, organizacija dela, načrti za nove naložbe in »prispevki« zdrženega dela k zdravstvu, šolstvu, znanosti, do sredstev za vojsko, za državne potrebe in za manj razvite regije. Vse to so v delu jugoslovanskih sindikatov enotne povezovalne in medsebojno odvisne komponente delavčeve samoupravne pravice in odgovornosti.

Jugoslovanski razvoj ni premočrten in ni avtomatično socialističen. Zato je treba v vseh konfrontacijah in vseh demokratičnih oblikah zagotavljati nenehno navzočnost subjektivnega faktorja. Jugoslovanski demokratični razvoj je bil vedno soočen z močnejšim predorom protisocialističnih in kontrarevolucionarnih sil takrat, kadar je v vrstah delavskega razreda prišlo do zastojev in omahovanj pri hitrejšem odpiranju perspektive. In narobe, kadar je ZKJ napravila nov vzpon pri širjenju delavske demokracije in socialističnega samoupravljanja, se je manevrski prostor za delo kontrarevolucionarnih sil zožil na minimum. To vse pa je le ena sestavina subjektivnega dejavnika med mnogimi, ki vplivajo na družbeno zavest, ki dajejo družbenim problemom politično razsežnost in perspektivo. Med njimi je znanost, znanstveno-raziskovalno delo, duhovni, ustvarjalni potencial vsake družbe in vsakega naroda, ki hoče napredovati. Ne gre le za znanost o tehnologiji, na področju razvoja materialnih sil, pač pa tudi za znanost v zvezi z vlogo človeka, z organizacijo dela, z upravljanjem. Jugoslavija ne bi mogla tako hitro napredovati niti na področju gospodarstva niti v graditvi političnega sistema, če ne bi integrirala znanosti, če ne bi kreativne sile družbe delovale zavzeto in v pogojih optimalnih možnosti za svojo udeležbo pri graditvi temeljev samoupravnih družbe.

Pomembna sestavina subjektivnega faktorja so v jugoslovanskem političnem sistemu tudi društva in strokovna združenja. V jugoslovanski zgodovini so nastala v preteklosti kot narodnoobrambne organizacije proti raznarodovalnim težnjam ali pa so nastala kot antipod proračunski utesnjenosti in težnjam po podržavljanju vseh oblik človekove dejavnosti in interesov. SZDL s svojim programom in v praktični dejavnosti omogoča vsem društvom in združenjem neposredno udeležbo prek svojih delegatov v političnem sistemu.

Jugoslavija je prva socialistična dežela, ki je premagala kompleks manjvrednosti do kapitalističnega sistema, združen s podedovanim kompleksom obkoljenosti prve socialistične države po Oktobru, ki zahteva, da se socialistična država kakor školjka zapre do tujih vplivov in idej. Jugoslavija je odprla svoje meje in svoj sistem in ga v celoti izpostavila vplivu vseh sodobnih tokov, progresivnih in regresivnih, ker meni, da se mora socializem uveljaviti tudi na področju človekovih pravic, svobode gibanja ljudi, idej, tehnologije in blaga.

Odprtost jugoslovanskega sistema je pokazala svoje prednosti pred zaprtimi družbenimi sistemi. Kljub odprtosti vse družbe se je jugoslovansko delavsko gibanje usmerjalo revolucionarno, socialistično. Vpliv organiziranih socialističnih sil je bil tudi v najtežjih gospodarskih in prelomnih trenutkih močnejši od protisocialističnih, dogmatskih in leberalističnih — ne glede na podporo, ki jo imajo te sile od zunaj.

Poglavitni vzroki za trdnost politične pozicije socialistične Jugoslavije so, da zveza komunistov ni črpala svoje politike in ideologije iz knjig ali

pa po vzorcu tujih modelov, pač pa jo je gradila iz žive prakse in iz teženj množic; javnost dela zveze komunistov in javna odgovornost komunistov znotraj socialistične zveze in delegatskega sistema; širina in decentralizacija političnega odločanja do sleherne tovarne in zadnjega zaselka; ustvarjalna kritika, boj mišljenj, možnost notranjega dialoga glede slehernega družbenega, gospodarskega, kulturnega vprašanja in seveda, ne poslednji vzrok, zgodovinska avtoriteta zveze komunistov in osebnosti Tita, ki je štirideset let delal v njenem vodstvu. V najbolj usodnih dneh in najbolj zapletenem klobčiču družbenih nasprotij je zveza komunistov s Titom na čelu znala pokazati narodom in delovnim ljudem Jugoslavije rešitev, otipljivo in tako, da so jo ljudje razumeli in so jo bili sami sposobni uresničiti. Za življenjski opus predsednika ZKJ veljajo v polnem pomenu Tolstojeve besede, da so velika dela samo zato velika, ker so dostopna in razumljiva vsem. Socialistično samoupravljanje je neuničljivo in stabilno zato, ker postaja oblika obnašanja, dela in življenja širokih jugoslovanskih množic.

Družbenoekonomski odnosi v obveščanju

Uvod

Ob razpravah o družbenem sistemu informiranja pogosto slišimo vprašanja, na katera dostikrat ni pravih odgovorov, ki pa se praviloma dotikajo družbenoekonomskih odnosov. Najpogosteje bi to dilemo lahko izrazili z vprašanjem: Ali je informacija blago ali ni blago? Ali ni časopis prav tako blago kot čevlji, ki ga izdelajo v katerikoli tovarni? Ali ni gonja za dohodkom na radiu ali v časniku nekaj povsem logičnega?

Te dileme pa ne zadevajo le sredstev javnega obveščanja. Podobna vprašanja, čeprav v nekoliko drugačni luči, se danes postavljajo tudi v informacijskih centrih, statistiki in drugod. Le da tukaj večinoma bitka za ceno izdelka ni v ospredju, ampak se uveljavlja le posredno, zlasti v prizadevanju za čim večjo družbeno dotacijo, ki se največkrat kaže kot navaden proračunski odnos.

Zakaj toliko dilem? Domnevamo, da je odgovor samo eden: zaradi nerazvitih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Zavoljo tega, ker v obveščanju in komuniciranju nismo uveljavili temeljnih dohodkovnih načel, ki smo jih zapisali v zakonu o združenem delu, zakonih o svobodni menjavi dela in drugod. Prizadevanja za uveljavitev teh odnosov nas v dobršni meri še čakajo, zato jim velja nameniti ta čas našo osrednjo skrb.

Načelna izhodišča

Sprejeti dokumenti¹ opredeljujejo obveščanje za eno izmed temeljnih vprašanj razvoja samoupravnih, posebej pa še delegatskih odnosov. Uresničevanje neodtujljivih pravic, o katerih ustava posebej govori, je namreč s samoupravnim obveščanjem tesno povezano. Če naj namreč delavci, delovni ljudje in občani razpolagajo z vsemi rezultati svojega dela, če naj odločajo o celotni družbeni reprodukciji, morajo v prvi vrsti raz-

¹ Ustava SFRJ, Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1974, dokumenti 11. kongresa ZKS, ČZP, Komunist, Ljubljana 1978.

polagati z ustreznimi informacijami. Zato ustava določa, da je obveščanje dejavnost posebnega družbenega pomena.

Vendar pa obveščanja ne moremo izločiti iz samoupravnih odnosov. Samoupravni odnosi in odnosi v obveščanju so in morajo biti med seboj tesno povezani. To moramo upoštevati tudi pri opredeljevanju družbeno-ekonomskih odnosov. Pa ne samo tega.

Za pravilno razumevanje problema so nesporno pomembne tudi mnoge določbe zakona o združenem delu.² Zlasti tiste, ki dajejo podlago za razvoj samoupravnih socialističnih odnosov. Zakon ureja odnose pri pridobivanju in razvrščanju dohodka in opredeljuje svobodno menjavo dela. To je način menjave vrednosti med delavci na tistih področjih družbene reprodukcije, kjer tržni odnosi oziroma delovanje tržnih zakonitosti *ne morejo biti edina podlaga* za usklajevanje dela in potreb ter za vrednotenje delovnih uspehov.

Menimo, da je svobodna menjava dela za urejanje dohodkovnih odnosov v obveščanju — čeprav še ni razvita — velikega pomena. Zakon o združenem delu predvideva svobodno menjavo dela kot družbenoekonomski odnos menjave vrednosti med delavci na določenih področjih materialne proizvodnje, med delavci na področju materialne proizvodnje in delavci na področju družbenih dejavnosti, med delavci v temeljnih organizacijah in delavci v delovni skupnosti itn.

S svobodno menjavo dela uresničujemo združevanje dela in sredstev, skupno načrtovanje, ustvarjanje prihodka in pridobivanje dohodka ter njegovo razvrščanje. Vse to seveda z namenom, da zadovoljujemo osebne in skupne potrebe in interese delavcev, ki so v skladu z dohodkovnimi možnostmi. Ta odnos vzpostavljamo povsod, *kjer presegamo tržno menjavo vrednosti*, in sicer s samoupravnim sporazumevanjem. Zakon o skupnih osnovah svobodne menjave dela,³ ki smo ga sprejeli v naši republiki, te osnove podrobneje razčlenjuje.

Sedanje stanje

Načelnih izhodišč v praksi še nismo kaj prida uveljavili, čeprav je položaj v posameznih delih družbenega sistema informiranja različen. Analize, ki so jih ponekod naredili, to potrjujejo.

V *sredstvih javnega obveščanja* prevladujejo tržni odnosi, saj je prodajna cena, denimo, pri časopisih še vedno prevladujoč element prihodka teh temeljnih organizacij. Na drugem mestu po prihodku je ekonomska propaganda, na tretjem pa so družbene intervencije, kamor je treba šteti vse, od kompenzacij, davčnih in drugih olajšav, nadomestil za posamezne programe itn. Tako znašajo, denimo, lastni prihodki treh slovenskih dnevnikov od 78 % (Delo) do 89 % (Večer) celotnega prihodka.

² Zakon o združenem delu, Delo, Ljubljana 1976.

³ Zakon o skupnih osnovah svobodne menjave dela. Uradni list SRS, Ljubljana 1979, št. 17.

Družbenopolitične skupnosti naj bi tem organizacijam v letu 1979 iz svojih proračunov pokrile 11 % do 22 % preostalih sredstev.

Nekoliko drugačen je položaj *lokalnih sredstev* obveščanja in lokalnih radijskih postaj. V Sloveniji je 7 pokrajinskih časopisov in 15 lokalnih radijskih postaj, ki jim glavni prihodek ni dotacija, kot to pogosto mislijo. Na prvem mestu so oglasi, objave, čestitke in drugi prihodki, ki zavzemajo več kot polovico skupnega prihodka (v letu 1979 52,7 %). Kaj to pomeni, ni težko dognati. Nesporno so uredništva pod velikim pritiskom plačevalcev propagandnih sporočil, ki zavzemajo na straneh teh časopisov in programov radijskih postaj nedvomno veliko prostora. Od tod velikokrat lakirano poročanje, neobjektivno prikazovanje položaja posameznih samoupravnih organizacij in organov.

V lokalnih sredstvih obveščanja je na drugem mestu naročnina. V slovenskih »lokalcih« je znašal njen delež v skupnem prihodku okrog 37 %. Naročnina je potemtakem manjši delež v skupnem prihodku kot pa v časopisih, katerih ustanovitelj je republika.

Dotacije družbenopolitičnih skupnosti so v skupnem prihodku na tretjem mestu. Njihov delež je sorazmerno majhen, saj marsikje ne presega desetih odstotkov.

S takšnimi odnosi se ta čas bolj ali manj srečujejo domala v vseh republikah in pokrajinah. Tam, kjer je razširjenost posameznega medija majhna, je pomoč družbenopolitičnih skupnosti večja, vendar nikjer ni glavni element v strukturi skupnega prihodka. Pomoč teh skupnosti temelji na ovrednotenih programih, ki jih posamezni mediji predložijo ustanoviteljem. Posredno ali neposredno pa je to še vedno proračunsko financiranje, ki s svobodno menjavo dela nima veliko skupnega.

Vendar pa s seštevanjem prihodkov še ne moremo dognati, koliko časopis ali radijski program dejansko staneta. Njuna realna cena bi bila znatno višja, če bi k temu prišteli še razliko med dejansko in dotirano ceno papirja, razliko, ki nastaja zaradi nižjih PTT stroškov in podobno. Vse te in druge olajšave pravzaprav v mnogih sredstvih obveščanja izkrivljajo dejansko ceno, ki nastane s proizvodnjo informacije in ki naj rabi delovnemu človeku in občanu za to, da postane temeljni nosilec vseh odločitev v družbi.

Položaj glasil organizacij združenega dela je drugačen. Ta glasila se s ceno informacije, ki jo posredujejo delovnim ljudem v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih skupnih služb, le redko ukvarjajo. Njihove letne programe ponavadi sprejemajo delavski sveti brez večjih pretresov. Ankete, ki so jih opravljali v državi, so pokazale, da so delavci s temi glasili zadovoljni, čeprav analize vsebine opozarjajo na mnoge pomanjkljivosti.

Dejstvo je, da so glasila marsikje privesek poslovnih in upravnih operativnih organov, ki so za izhajanje teh sredstev posebej zainteresirani. Zato o dohodkovnih odnosih v uredništvih teh glasil skorajda ne razmišljajo. Še več. Ponekod ceno informacije povsem zanemarjajo, saj je

drugače težko razumeti vse tiste, ki si na straneh teh glasil lahko privoščijo bogate barvne fotografije, ki z obveščanjem delovnih ljudi in občanov in z njihovim usposabljanjem za odločanje prav gotovo nimajo nikakršne zveze.

Ugotovimo torej lahko odsotnost vrednotenja dela, ki ga opravljajo uredništva glasil in ki je marsikod povezano tudi z neuradnim statusom informativnih služb nasploh.

Informacijske centre v delegatskem sistemu so ustanovile družbenopolitične organizacije, družbenopolitične skupnosti in njihovi izvršni sveti, samoupravne interesne skupnosti in drugi. Ti prek družbenega dogovora večinoma tudi zagotavljajo materialna sredstva za stroške centrov.

V praksi so uveljavljene tri oblike financiranja: Po prvi se centri napajajo s potrebnim denarjem neposredno iz proračuna družbenopolitične skupnosti. Ustanovitelji centrov ugotovijo potrebe in interese njihovih organizacij in organov in na tej podlagi določijo sredstva za delo centrov. O teh interesih in potrebah pa največkrat ni širših razprav. Delegati nstopajo bolj v svojem imenu, ne pa v imenu vse delegatske osnove, zato o denarju, ki ga namenjajo za delo centrov, delovni ljudje in občani kaj malo vedo.

V drugem primeru stroške pokrivajo vsi udeleženci centrov. Delež posameznega udeleženca je različen, odvisno pač od njegovega interesa in potreb, pa tudi od materialnih možnosti. Vendar pa to v večini primerov še ne pomeni širokega demokratičnega opredeljevanja ljudi za programe teh centrov. O njih tudi v tem primeru razpravljajo kvečjemu v izvršnih in drugih organih (redko v skupščinah), kar govori o veliki odtujenosti delavcev, delovnih ljudi in občanov od odločanja o teh stvareh.

Tretji primer je načelom svobodne menjave dela najbližji. Delovni ljudje in občani sklenejo s centri samoupravni sporazum o temeljnih srednjeročnega plana informacijske dejavnosti. Ta sporazum opredeljuje programe dela, določa materialne razsežnosti teh programov in na tej podlagi predvidene prispevne stopnje.

To kaže na dolgoročno načrtovanje informacijske dejavnosti centrov, ki je drugod močno zanemarjena. Programi dela so ovrednoteni, ni pa še nobenih alternativ, na osnovi katerih bi bilo opredeljevanje samoupravljalcev sploh mogoče. Cena posameznih informacij je še skrita in jo je iz splošnih tabel težko razbrati. Zato se delavci pogovarjajo večinoma o prispevnih stopnjah, ne pa o usklajevanju različnih interesov in potreb.

Vse to opozarja na nerazvitost družbenoekonomskih odnosov v informacijskih centrih, kakršne smo zasnovali v zakonu o združenem delu. V veljavi je navaden proračunski odnos (razen v tretjem primeru). Tu in tam je ta odnos nekoliko modificiran, vendar pa svojega bistva zato ni kaj prida spremenil. Pod drugačnimi imeni se večinoma ohranjajo stare oblike financiranja, ki ne spodbujajo k večji ustvarjalnosti in k racionalizaciji obveščanja.

V službi družbenega knjigovodstva, statistiki in drugih podatkovnih sistemih se prepletajo vse oblike financiranja, od čisto proračunskih do svobodne menjave na podlagi dogovorjenih programov. Služba družbenega knjigovodstva, na primer, pridobiva prihodek glede na obseg in zahtevnost opravljenega dela. Služba zaračunava storitve v plačilnem prometu in storitve, ki jih opravlja za družbenopolitične in samoupravne interesne skupnosti in druge uporabnike družbenih storitev.

V službi te storitve zaračunavajo po tarifah, ki jih sprejme svet službe družbenega knjigovodstva. V tarifah je določeno vse, od vrste storitev do osnov za njihov obračun. Prihodek službe pa so tudi sredstva, ki so zagotovljena v zveznem proračunu za tiste naloge, ki so pomembne za vso državo. V prihodek služba nadalje uvršča plačilo za storitve, ki jih opravljajo po posebnih pogodbah, družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih.

Združeno delo naj bi zagotavljalo svoj vpliv na oblikovanje in delitev prihodka prek delegatov v svetu službe. Ta vpliv pa zdaj očitno ni kdo ve kako uveljavljen. Če bi bil, se delovni ljudje v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela ne bi tolikokrat hudovali nad obilico podatkov, ki jih ne potrebujejo, in ne bi zaman povpraševali po tistih, brez katerih je težko sprejemati kvalitetne odločitve (na primer primerjalne analize).

Združeno delo je premalo vključeno v snovanje programov dela teh, pa tudi drugih proizvajalcev podatkov. O njih večji del še vedno teče beseda v državnih in drugih organih, veliko manj pa v delegatskih skupščinah, samoupravnih organih in v družbenopolitičnih organizacijah. Zaradi tega je tudi vpliv teh dejavnikov na delo teh služb majhen.

Državni organi službi do podrobnosti predpisujejo njeno delo, s tem pa delno tudi dohodek, ki je službi zagotovljen že vnaprej. V takem položaju je težko reči, kolikšen del tega dohodka je v resnici že podružbljen in izraz hotenj in teženj celotnega združenega dela. Zdi se, da se v tej dvojnosti skrivajo še velike neizrabljene možnosti, da gre za dualizem, ki smo mu priča tudi na nekaterih drugih področjih in ki zahteva radikalnejše spremembe.

Služba družbenega knjigovodstva naj bi bila predvsem v rokah združenega dela, njegov servis, čeprav pri tem ne kaže zanemarjati nalog, ki jih opravlja za družbenopolitične skupnosti in druge organizacije in organe v državi. V neposrednih odnosih menjave med združenim delom in službo naj bi se izoblikovali tudi družbenoekonomski odnosi. Na tej poti smo zaenkrat naredili šele prve korake.

Smeri reševanja problema

Informacij za odločanje ne oblikujemo v prvi vrsti zato, da bi z njimi ustvarjali dohodek, temveč da bi omogočali delovnim ljudem in občanom njihovo dejavno sodelovanje v razreševanju družbenih vprašanj. Potem-

takem tudi cilj sredstev javnega obveščanja ne more biti drugačen. Če bi na prvo mesto postavljali dohodek kateregakoli delegatskega ali drugega časopisa, bi kaj hitro zašli v liberalistične in druge vode, iz katerih bi se bilo težko izkupati.

Če bi vztrajali, da bi moralo biti vsako glasilo rentabilno, bi zastopali vulgarni ekonomizem. Zanikali bi potrebo, da mora biti informacija povsod tam, kjer jo delovni človek potrebuje, ne glede na takšne ali drugačne materialne okoliščine. To velja zlasti za politično-informativna sredstva obveščanja in službe, ki se ukvarjajo z delegatskim informiranjem.

To dejstvo je zelo pomembno upoštevati vselej, kadar govorimo o družbenoekonomskih odnosih v obveščanju. Slednjič to načelo ne velja samo za javna občila, pač pa za vse, ki so tako ali drugače ukvarjajo z obveščanjem delovnih ljudi in občanov. To velja tudi za informacijske centre in službe v delegatskem sistemu. Za te še posebej, saj proizvajajo informacije, ki so samoupravljalcu oziroma delegatu nujne za njegovo odločanje v družbi.

Vendar pa je to samo ena stran problema, ki upošteva zlasti dejstvo, da je obveščanje posebnega družbenega pomena, zavoljo česar vseh elementov plansko-tržnih zakonitosti brez vseh omejitev ni mogoče izpeljati. To pa ne dopušča nikakršnega idealiziranja družbenoekonomskih odnosov na tem področju.

Napak bi bilo, če bi poudarjali le družbeno bistvo informacije, njeno vlogo v samoupravnem in delegatskem sistemu, pri tem pa docela zane-marjali dohodkovne odnose. Ali pa — kar smo v preteklosti največkrat počeli — menili, da to ni naša stvar.

Bilo bi zmotno trditi, da za urejanje dohodkovnih odnosov v obveščanju ni bilo nič storjeno. Opozoriti velja samo na dogovor o skupni politiki urejanja materialnega položaja sredstev obveščanja, pa na dogovor o urejanju gmotnih zadev slovenskih dnevnikov.⁴ Vendar s temi ukrepi teh vprašanj nismo trajneje rešili, predvsem pa ne na trdnih sistemskih osnovah.

Dohodkovnih odnosov v obveščanju *ni lahko opredeliti*. Zlasti še, če ne želimo ob tem razčleniti samo odnosov v okviru te dejavnosti, ampak tudi odnos med obveščanjem in samoupravno družbo v celoti. Že to kaže na specifičnost in protislovnost obveščanja kot politične in ekonomske kategorije. Opozarja nas, da moramo na dohodek gledati zlasti kot na družben odnos, ne pa zgolj skoz očala dobrega knjigovodje.

⁴ Dogovor o skupni politiki reševanja materialnega položaja in razvoja informativno-političnih sredstev obveščanja, Uradni list SFRJ, Beograd 1977, št. 29; dogovor o medsebojnih odnosih pri urejanju cen med družbenopolitičnimi skupnostmi, ustanovitelji dnevnikov in temeljnimi organizacijami združenega dela, ki sodelujejo v proizvodnji dnevnikov, Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1979, št. 3.

Pri razreševanju tega problema je treba izhajati iz zakona o združenem delu, posebno iz tistih določb, ki govorijo o temeljih za pridobivanje dohodka.⁵ Zakon predvideva štiri osnovne oblike:

1. pridobivanje dohodka s prodajo proizvodov in storitev,
2. z udeležbo v skupno ustvarjenem dohodku na podlagi združevanja dela in sredstev,
3. s svobodno menjavo dela,
4. na drugih osnovah.

Prve tri oblike pridobivanja dohodka v praksi niso sporne, čeravno se tudi tu pogosto zaplete. Velikokrat pa se zastavlja vprašanje, kaj so to druge osnove? Na to vprašanje odgovarja že zakon sam.⁶ Pravi namreč, da so to kompenzacije, premije, regresi, vrnitev davkov in prispevkov, dotacije itn.

Izhod iz zadreg velja potemtakem iskati v spletu vseh teh elementov. Država posega v urejanje materialnega položaja sredstev obveščanja na več načinov: z regresiranjem papirja, s sofinanciranjem distribucijskih stroškov, milejšo davčno politiko itn. Prodajne cene časopisov ne dohajajo proizvodnih stroškov, zato se zdi taka pot v tem trenutku edino ustrežna.

Kaj je potem informacija: navadno *tržno blago ali ne*? Ali bo neka informacija (oziroma glasilo) blago ali ne, ni odvisno predvsem od nje. Informacija bo spremenila blagovno-tržno naravo takrat in v tolikšni meri, kakor in kolikor bodo nanjo vplivale subjektivne sile naše družbe s svojo akcijo. Zavoljo tega ta čas ni mogoče trditi, da je pri nas časopis navadno blago, pa tudi ne, da ni blago.

Položaj informacije kot dobrine, ki jim vrednosti ne določamo po čistih ekonomskih odnosih, bo odvisen od številnih vprašanj. Odvisen bo od dejanskih potreb in interesov delovnih ljudi in občanov po informacijah za odločanje, od mesta, ki ga bo družba namenila informaciji v sistemu družbene reprodukcije itn. Ne nazadnje pa tudi ob boljšega ali slabšega gospodarjenja dejavnikov, ki sodelujejo v informacijski dejavnosti.

Pa vendar se zdi, da je ta čas bliže resnici trditev, da je časopis vendarle blago, čeprav posebne vrste in posebnega družbenega pomena. To so potrdile analize o strukturi skupnega prihodka časopisnih in drugih temeljnih organizacij združenega dela. Te resnice si ne kaže prikrivati. Vprašati se moramo, zakaj je tako in kaj to pomeni s stališča družbe kot celote, posebej pa še glede na vlogo, ki jo informacija ima v samoupravnem delegatskem sistemu.⁷

V dobršni meri je temu vzrok, da *še nismo vzpostavili odnosov* na podlagi zakona o združenem delu; to, da so sredstva obveščanja poti in

⁵ Zakon o združenem delu, Delo, Ljubljana 1976, členi 60–100.

⁶ Zakon o združenem delu, Delo, Ljubljana 1976, člen 99.

⁷ Pri tem ne upoštevamo nekaterih specifičnosti (majhne naklade posameznih glasil, omejen informacijski prostor nekaterih radijskih postaj itn.), ki tako podoba nekoliko spreminjajo.

načine za preseganje ekonomskih težav iskala pri državi. Tam, kjer se je bilo do njih najlažje dokopati.

Na drugi strani pa so nekatera sredstva zapadala v hud komercializem (posebno nekatera lokalna glasila in radijske postaje), ki jim je večkrat onemogočal, da bi objektivno prikazovala posamezne dogodke in pojave v družbi. Programi in časopisne strani so bili zasičeni z oglasi in propagandnimi etiketami, za pravo samoupravno informacijo pa ni bilo dovolj prostora.

1. Sredstva obveščanja ne morejo tekmovati za pridobivanje dohodka na trgu. Vsaka gonja za dohodkom bi bila škodljiva. Tukaj tekmovanja ne more in ne sme biti. Ne glede na to pa ne more biti sporno, da bodo ta sredstva tudi v prihodnje velik del svojega prihodka ustvarjala *s prodajo na trgu*.

S ceno ekonomsko najbolj realno opredelimo, katere rešitve so zmotne in katere ne, spodbujamo delavce k dobremu gospodarjenju in podobno. Razumljivo pa je, da bo treba ob tem odgovoriti, kaj je skupni prihodek posameznega sredstva: prodajna ali proizvodna cena. Če bi se opredelili, da je realna proizvodnja cena najpomembnejši element za določanje skupnega prihodka, bi morali poiskati tudi ustrezne normative časa, materiala in kakovosti. Razčleniti bi morali vsebinsko zasnovano medija, opredeliti kadrovske in druge dejavnike, ki so nujni za njeno urešničitev itn. Toda to je naloga, ki jo je treba opraviti in ki pomembno vpliva na ustvarjanje dohodka na trgu.

2. Dohodek bodo sredstva obveščanja pridobivala *prek svobodne menjave dela*, ki naj bi pomembno prispevala k podružbljanju informativne dejavnosti. Gre za samoupravno interesno organiziranje, v okviru katerega bi izvajalci in uporabniki zadovoljevali svoje osebne in skupne potrebe. Osnova za njihovo medsebojno dogovarjanje in sporazumevanje bi bili programi oziroma plani razvoja temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Razvojni programi bi v tem primeru resnično izražali neposredno opredeljevanje ljudi v temeljnih organizacijah in krajevnih skupnostih. Podlaga za pridobivanje dohodka bi bili dogovorjeni obseg in raven storitev ter dogovorjena cena. S tem bi odpravili naročnino kot zakonsko obremenitev uporabnikov in tudi vrsto drugih mehanizmov, ki niso več v skladu s stopnjo samoupravnih in družbenoekonomskih odnosov.

Po poti svobodne menjave dela bi morali iti informacijski centri v delegatskem sistemu. Neposredna menjava naj bi zamenjala proračunsko financiranje. Podobno velja tudi za proizvajalce podatkov, kot so statistika, služba družbenega knjigovodstva itn. Podlaga za samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje pa morajo biti seveda srednjeročni programi razvoja, ki morajo biti usklajeni s potrebami in interesi delovnih ljudi in občanov in z realnimi materialnimi možnostmi družbe nasploh.

Pričakovati je, da bodo zlasti posamezna glasila sprejela vrsto samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, prek katerih se bodo interesno povezali vsi, ki sodelujejo v njihovem snovanju: od proizvajalcev papirja, novinarjev, do PTT in drugih organizacij. Nastale bodo posebne reprodukcijske, dohodkovne celote, ki bodo posamezne probleme lahko veliko učinkoviteje razreševale.

V te interesne skupnosti se bodo morali povezati vsi informacijski sistemi. Zidu med njimi ne bi smeli postavljati, saj bi s tem razvoju celotne informacijske dejavnosti samo škodovali.

3. Del dohodka naj bi sredstva obveščanja še naprej pridobivala *na podlagi regresov, davčnih olajšav, dotacij in drugih podobnih oblik*. To bi bila v glavnem interventna sredstva, ki bi jih družbenopolitične skupnosti namenile za obveščanje. To pa le, če bi izdajatelji ali delegatski sveti ocenili, da je ta poseg za družbenoekonomski položaj sredstev in služb v obveščanju neizbežen.

Nekatere predpostavke

Tako razviti družbenoekonomski odnosi terjajo, da upoštevamo nekatere nujne predpostavke. V prvi vrsti se kaže potreba po načrtovanju celotnega sistema informiranja in njegovih posameznih delov. Ne le kratkoročnega, ampak posebej dolgoročnega. Brez ustreznih planov ne more biti sporazumevanja in dogovarjanja.

Pred delovne ljudi in občane bi morali s celostnimi srednjeročnimi in drugimi programi razvoja informacijske dejavnosti v občini. Ne bi smeli privoliti v to, da bi vsakdo prišel v temeljne organizacije in krajevne skupnosti z nekakšnim svojim programom in zahteval za uresničitev zastavljenih nalog denar. S takšnim iztrganim pristopom bi lahko naredili precej škode. Ljudje ne bi imeli pred seboj celotnosti dogajanj na tem področju. Zdaj, ko se pripravljamo na izdelavo novih razvojnih načrtov, bi na to morali biti še posebej pozorni. To pa nujno zahteva ustrezno delitev dela med vsemi informacijskimi dejavniki. Tega dela bi se morali lotiti v vseh okoljih, saj sicer lahko prihaja do nepotrebnega podvajanja dela in neracionalne porabe denarja, na drugi strani pa lahko umanjajo pomembne informacije, ki jih delavci, delovni ljudje in občani v odločanju nujno potrebujejo.

Na drugi strani pa je nujno izdelati zasnove za izoblikovanje ustreznih sporazumov med uporabniki informacij in tistimi, ki te informacije pripravljajo. Izdelave teh zasnov bi se morali lotiti v vseh samoupravnih in družbenih okoljih. Vanje bi morali vključiti vse, ki sodelujejo v informacijski, komunikacijski in dokumentacijski dejavnosti v samoupravnem delegatskem sistemu.

Vendar pa ni dovolj, če planiramo le dejavnost samo zase, izolirano od dogajanj na drugih področjih. Plani v obveščanju morajo postati sestavni del vseh programov razvoja na posameznih ravneh. To je po-

membno poudariti, saj smo v preteklosti prav ta vidik večkrat zapostavljali.

Tega dela ne more opraviti nekdo drug. To je naloga informacijskih sistemov samih. Zgrešeno je čakati na nekoga drugega zunaj nas. In tega čakanja je bilo doslej odločno preveč, kar ni slabo vplivalo le na urejanje družbenoekonomskih odnosov, ampak tudi drugih odnosov.

Zavoljo tega bi morali biti do tega vprašanja v prihodnje veliko bolj kritični. Čimprej bi veljalo izoblikovati delovne skupine, ki bi proučile posamezne sklope vprašanj in predlagale konkretne rešitve.

V samoupravnih sporazumih moramo opredeliti merila, normative, standarde in druge elemente, na podlagi katerih je mogoče ovrednotiti informacijo oziroma določiti ceno posamezne storitve. Gre za enote dogovarjanja (najbrž so to informacije), ki jih moramo podrobno razčleniti. S tem bi zarezali v dosedanje nastajanje izdajateljskih aktov, temeljnih vsebinskih zasnov in pravilnikov o delovanju posameznih sredstev in služb globoke spremembe. To delo seveda ni lahko. Na eni strani je ustvarjanje dohodka v obveščanju specifično, na drugi pa tudi dokaj novo, saj za vrednotenje dela in kakovosti na podlagi tekočega in minulega dela nimamo veliko izkušenj.

Temu delu se bodo tu in tam hoteli najbrž izogniti (praksa to ponekod že potrjuje). Ponudili bodo načelne programe brez potrebnih konkretizacij, zato pa zahtevali zelo »konkreten« denar. V to nikjer ne bi smeli privoliti, saj nas lahko tako početje za dalj časa vrne na poti, ki so preživele in po katerih ni več mogoče hoditi.

V samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju sta pomembni načeli *vzajemne odgovornosti in solidarnosti*. Za področje obveščanja ta trditve še posebej drži. Če bi se ravnali po tem, da naj vsakdo dobi toliko informacij, kolikor ima denarja, bi podirali temeljna ustavna in druga načela.

Pri samoupravnem združevanju sredstev za obveščanje se velja ravnati po dejanskih potrebah in interesih delovnih ljudi in občanov po informacijah. To mora biti edino merilo. To pa pomeni, da bomo morali prelomiti z mnogimi pojavi, ki so doslej tak proces v dobršni meri zavirali.

V nekaterih delih sistema informiranja menijo, da je njihova dejavnost *dovolj podružbljena*. V mislih imajo pravice ustanoviteljev, naloge in vlogo skupščin, svetov in drugih teles. Zato se postavljajo po robu sklepanju samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov z združenim delom. Menijo, da to ni tako pomembno.

Takšne trditve ne morejo obveljati. Delavci v temeljnih organizacijah združenega dela in občani v krajevnih skupnostih morajo imeti možnost, da neposredno vplivajo na obveščanje, na oblikovanje programov in urejanje drugih zadev. To pa lahko v celoti dosežejo prav prek samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, v neposredni menjava dela.

Pri vsem tem bo treba še naprej upoštevati vlogo, ki jo morajo imeti skupščine, sveti in drugi družbeni organi na tem področju. Gre za *dve vrsti teles*: prva delujejo znotraj sredstev obveščanja in so že doslej dosegla pomembne uspehe, čeravno njihova delegatska sestava še ni prišla v celoti do veljave. Druga naj bi delovala pri družbenopolitičnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah. Njihovo delo je za zdaj — tam, kjer so jih sploh že ustanovili — dokaj različno. Na dlani pa je, da se s posameznimi temeljnimi vprašanji obveščanja še niso temeljiteje sprijela. In med te sodi tudi urejanje družbenoekonomskih odnosov.

Ne nazadnje je treba k temu dodati *vlogo ustanoviteljev* sredstev obveščanja, ki ne zamre, četudi smo se odločili ali pa bi se odločili za oblikovanje samoupravnih interesnih skupnosti. Nasprotno, njihove pravice, pa tudi dolžnosti za razvoj samoupravnega delegatskega obveščanja, njihovo razredno naravnost in vtikanost v naš družbeni sistem so večje, kot so bile kdajkoli doslej.

Sklep

Iz teh ugotovitev je mogoče sklepati, da smo v urejanju družbenoekonomskih odnosov marsikje še *na začetku*. Stopnja uresničevanja teh odnosov je v posameznih delih sistema različna. Priče smo poskusom urejanja družbenoekonomskih vprašanj na novih osnovah, vendar pa te osnove skoraj nikjer še niso do konca razvite.

Potreba po preseganju zgolj tržnih (v časopisih) ali pa izključno proračunskih odnosov (v informacijskih centrih) je več kot *očitna*. Rešitve je treba iskati v neposrednem sporazumevanju med izvajalci in uporabniki informacij, ob hkratnem upoštevanju posebnosti sistema obveščanja. Tam, kjer v neposrednih odnosih žgočih vprašanj ne bi mogli uspešno reševati, se velja odločiti za oblikovanje posebnih interesnih skupnosti za informiranje. Verjetno pa kaže poprej izkoristiti vse družbene instrumente, ki že delujejo in ki lahko z uspešnim delom veliko prispevajo k podružbljanju politike na tem področju.

Z uveljavitvijo novih družbenoekonomskih odnosov v vseh delih sistema informiranja bi odstranili mnoge *neracionalnosti* ki smo jim sedaj priče. Izognili bi se razdrobljenosti informacij, poplavi vseh mogočih delegatskih in drugih publikacij. Podatkov o istih dogodkih in procesih ne bi zbirali vsi, ampak bi prišlo med njimi do nujne delitve dela.

K takemu ravnanju bi nas prisilil jasen pogled v dogajanja na področju družbenoekonomskih odnosov, ki so zdaj večkrat zamegljena. Povečal bi se vpliv delovnih ljudi in občanov na oblikovanje in posredovanje informacij in s tem tudi družbeni nadzor nad celotno informacijsko-komunikacijsko in dokumentacijsko dejavnostjo. Vse seveda z namenom, da delavci, delovni ljudje in občani ne postanejo samo porabniki, ampak tudi glavni viri informacij; da bodo lahko ustvarjalno sodelovali v vseh procesih odločanja v naši samoupravni družbi.

BRANKO PRIBIČEVIĆ*

Socializem — svetovni proces

UREDNIŠTVO: Vaša knjiga je plod dolgoletnega sistematičnega raziskovalnega dela. Ali bi nam lahko na kratko opisali njeno genezo? In kako bi sami označili specifičnosti vašega dela v primerjavi z drugimi sodobnimi poskusi, ki obravnavajo socializem kot svetovni proces?

B. PRIBIČEVIĆ: Zamisel te knjige nosim v sebi že vrsto let, pravzaprav dolgo vrsto let. Čutil sem, da se bom moral slej ko prej s to obsežno nalogo spoprijeti. Dela sem se lotil natančno pred dvajsetimi leti. Tedaj so mi naložili nalogo, da izoblikujem zasnovo predmeta, ki bo zajemal celovito in sistematično interpretacijo problematike »mednarodnega delavskega gibanja«. Kmalu pa se je izkazalo, da je sam pojem, iz katerega naj bi predmet izhajal (»mednarodno delavsko gibanje«), iz mnogih razlogov neustrezen in tudi znanstveno neutemeljen. V sodobnih razmerah take realitete sploh ni. (Obstaja vrsta delavskih gibanj, nikakor pa ne eno samo gibanje.) In kar je še pomembnejše: dognal sem, da bi bil tak pristop preozek, saj ne bi mogel zajeti vanj vseh pomembnejših sil in tendenc, ki jih navdihuje socializem. Tako je prišlo do zamisli o »sodobnem socializmu«, ki je dovolj široka in hkrati mnogo bolj sprejemljiva kategorija, ki daje večje možnosti za sistematično zajemanje problematike, ki nas je zanimala.

Pisanje sem večkrat odložil, ker so se porajali dvomi, ali sem tej nalogi dorasel. Mislil sem, da bi moral najprej obdelati posamične pomembnejše segmente te problematike, zlasti pa poiskati najbolj ustrezen

* Branko Pribičević, rojen 1928, je po težkih vojnih izkušnjah študiral pravo v Varšavi in Zagrebu, doktoriral pa je iz politične filozofije leta 1957 v Oxfordu. Do leta 1962. je delal na Inštitutu za delavsko gibanje v Beogradu nato pa se je zaposlil na današnji Fakulteti političnih ved v Beogradu, kjer je redni profesor za predmet »Sodobni socializem«. Redni profesor je tudi na FSPN v Ljubljani, številna gostovanja pa je opravljal oz. jih še opravlja v Bologni, v ZDA, v Indiji in drugod. V okviru obširne teme teorija sodobnega socializma se še posebej ukvarja s komunističnim gibanjem, socialdemokracijo in novo levico. Doslej je objavil okoli 140 bibliografskih enot, med katerimi navajamo le nekaj najbolj značilnih: Socialdemokracija danas, Beograd, 1962; Nova zapadnoevropska socialistička levica, Beograd, 1962; Industrijska demokratija u zapadnoj Evropi, Beograd, 1967; Aktuelni problemi savremenih socialističkih pokreta, Beograd, 1969; Uvod u teoriju savremenog socijalizma, Beograd, 1974; Temeljne značilnosti sodobnega sveta, Ljubljana, 1976; Fašizam i neofašizam, Beograd, 1977; Socijalizam — svetski proces, Beograd 1979 — sintetsko delo, ki obsega 540 strani.

teoretsko-metodološki pristop. Tako je nastalo več parcialnih študij in monografij, v katerih sem skušal uresničiti eno in drugo: obdelati važnejše problemske sklope in hkrati izoblikovati ustrezen metodološki in teoretski pristop. S tem je snov knjige v meni postopno dozorevala in se razraščala. Leta in leta sem z njo živel in zanjo delal. Ko sem dognal, da sem kos vsem nujnim zahtevam, sem se tega obsežnega dela tudi lotil.

Naj se ob tej priložnosti zahvalim številnim prijateljem, ki so me spodbujali in mi s tem pomagali, da sem se otrese dvomov, ki so se v meni porajali ob soočanju s to nalogo. Vedno sem bil namreč mnenja, da ta naloga presega moči posameznika; menil sem, da bi se morala pisanja lotiti skupina, v kateri bi bilo več strokovnjakov. Ker pa take skupine ni bilo mogoče sestaviti in tudi ne rešiti problemov, ki jih skupinsko delo prinaša (npr. enotnost v pristopu in metodološki obravnavi), sem se končno pred štirimi leti pisanja knjige lotil sam. Pisal sem jo torej skoraj polna štiri leta.

Človek se lažje loti posla te vrste, če ima pred seboj kakršenkoli (dober ali slab) vzorec, ki bi mu olajšal načrtovanje in oblikovanje študijskega teksta. Zase moram povedati, da nisem našel knjige, ki bi ustrezala mojim namenom. Paradoks našega časa je, da tovrstnih knjig sploh ni. Paradoks zato, ker je svetovni socializem prerasel v ogromno silo, nasproti kateri stoji znanost kot velik dolžnik. Paradoks tudi zaradi tega, ker je o socializmu mnogo napisanega, vendar nobenih celovitih in sistematičnih študij. Pretežni del nam dostopne literature obsega posamične izseke in vidike današnjega mednarodnega socializma. Med njimi je nemalo dragocenih in pomembnih študij, vendar njihovi avtorji niso niti poskušili izoblikovati neko občo teorijo sodobnega socializma. V delih pa, ki skušajo zajeti celotno problematiko, je ta obdelana tako, da zame ni bila sprejemljiva. V teh delih avtorji največkrat vzporedno obravnavajo razvoj delavskih in socialističnih gibanj v posameznih deželah. Čeprav menim, da so taka dela lahko zelo koristna, posebej tedaj, ko je na enem mestu zbrana velika količina podatkov; vendar iz njih ni moč razbrati bistvenih notranjih povezav, korelacij in zakonitosti. Ne dajejo možnosti za širše in daljnosežnejše sinteze. K temu naj dodam, da je dovršen del dostopne literature obremenjen z naboji ideologizirane zavesti in s propagando-političnimi in pragmatičnimi motivi.

V svoji knjigi sem se skušal — kolikor se je le dalo — izogniti tem pomanjkljivostim in zoževanjem v dosedanjih poskusih na tem področju sodobnih politoloških študij. Namesto za vzporedno prikazovanje gibanj v posamičnih deželah sem se odločil za sistematsko interpretacijo velikih formacij in struj v svetu socializma. Namesto navajanja množice informacij odkrivam vpogled v bistvene notranje zveze in zakonitosti, podam klasifikacijo posamičnih struj in tendenc ter pojasnim prvine in dejavnike nastajanja posamičnih smeri in grupacij.

V snovanju knjige sem izhajal iz teze, da ima sodobni socializem tri temeljne pojavne oblike: ideje — organizirane sile — praksa. To je hkrati

stoletja trajajoča pot zgodovinskega razvoja tega svetovnega fenomena. Navedene pojavne oblike so tudi izhodišče za mojo periodizacijo razvoja socializma. V knjigi mi ni uspelo, da bi vse tri pojavne oblike enakovredno obdelal. Ker sem menil, da sta bili prva in zadnja oblika (ideje in praksa) doslej že širše predstavljeni, kar velja še posebej za razvoj socialistične misli — sem v knjigi največ prostora namenil drugemu bistvenemu elementu — organiziranim socialističnim silam, socialističnim gibanjem.

Menim, da je za to knjigo značilno hotenje, da bi obravnavala vse tokove, grupacije in probleme kar se da celovito in objektivno. Zato je kritični pristop uveljavljen v obravnavanju *vseh* temeljnih sil in segmentov raziskovalne problematike.

UREDNIŠTVO: V prvem poglavju ugotavljate, da ni naključje, če znanstvena misel občutno zaostaja v proučevanju sodobnega socializma. Zaostajanje pojasnujete z nenaklonjenostjo družbenih razmer teoriji, in z zapletenostjo predmeta proučevanja, se pravi socializma kot procesa, ki se uveljavlja v raznovrstnih razmerah in v katerem je raziskovalec procesa v njem sam udeležen. Bi lahko konkretnije pojasnili, v čem vidite vzroke za zaostajanje proučevanja socializma z omenjenih vidikov?

B. PRIBIČEVIČ: Mnenja sem, da sta dva poglavitna vzroka za zaostajanje znanstvene misli v pojasnjevanju problematike svetovnega socializma; prvi se nanaša na razmere, v katerih se razvija in deluje znanstvena misel, drugi pa je v sami problematiki. Kar zadeva razmere, bi lahko utemeljeno trdili, da v tistih deželah, v katerih so koncentrirani največji znanstveni potenciali današnjega sveta, ni takih pogojev, ki bi spodbujali k objektivnemu, poglobljenemu in sistematičnemu proučevanju te problematike. V razvitih kapitalističnih državah je največji del znanstvenih potencialov v orbiti meščanske znanosti. Idejna izhodišča te znanosti postavljajo domala nepremagljive ovire tej zvrsti raziskovanja. Morda se zdi ta ocena prestroga, vendar lahko navedemo zanjo prepričljivo utemeljitev. Spomnil bi le na neko zanimivo dejstvo: številni meščanski zgodovinarji in politologi so napisali že številnejše razprave o *posamičnih vidikih* razvoja socialističnih idej in gibanj kot tudi o mnogih segmentih današnjega sveta socializma. Po drugi strani pa praktično ni niti enega poskusa osvetlitve *celote* svetovnega fenomena (procesa) socializma. Napisane so knjige o posamičnih ali vseh komunističnih partijah, o posamičnih ali vseh zahodnoevropskih socialističnih ali socialdemokratskih partijah, o posamičnih ali o večjih skupinah sindikalnih gibanj, o posamičnih ali vseh ljudskih gibanjih, ki delujejo v določenih regijah sveta, o pojavih udeležbe delavcev v upravljanju itn., itn. Značilno in zgovorno je to, da ni poskusov sistematičnega proučevanja in interpretiranja celote, vseh razsežnosti pojavov, ki sestavljajo svetovni proces socializma.

Zakaj je tako? Sam ne najdem drugega pojasnila, kot je to, da meščanska znanost zaradi razumljivih ideoloških oziroma razrednopolitičnih razlogov ne more priznati temeljne resnice, da tak fenomen, kot je svetovni proces socializma, sploh obstaja. Tega pa ne more priznati, ker bi se sicer morala strinjati s prav tako bistveno ugotovitvijo, da je kapitalistična družba prehodna družba, da se je v svetovnih razsežnostih začel proces preobražanja, se pravi proces prevladovanja in preseganja sodobne razredne družbe. V tem primeru je bolj kot kjerkoli drugje očitna razredna pogojenost in zavrtost meščanske znanosti. Kot nihče ne more preskočiti lastne sence, tako se tudi meščanska znanost ne more iztrgati iz orbite meščanske družbe. Izjeme so seveda možne, vendar so to kljub temu samo izjeme, ki potrjujejo pravilo.

V večini socialističnih dežel so zadržki drugačne narave. Vodilne in vladajoče sile spodbujajo avtorje, da bi o teh problemih čimveč pisali, vendar postavljajo hkrati kritičnemu raziskovanju domala nepremagljive ovire. Znanstveno delo vladajoči krogi v tolikšni meri *instrumentalizirajo*, da so možnosti za kritično spoznavanje bistveno zožene. Ta vidik je morda najbolj očiten prav na področju sodobnih političnih študij. Proučevanje domala vsakega problema je v funkciji tekočega političnega trenutka. Knjig pogosto ne pišejo zato, da bi se nekaj odkrilo in spoznalo, marveč zato, da bi »dokazovale« in »popularizirale« ocene, ki so jih že poprej izoblikovali tisti, ki so za to »zadolženi«. To je vzrok, da je v analizah, ki prihajajo iz teh okolij, često nakopičenih toliko elementov političnega pragmatizma, enostranosti in poenostavljenih ocen. Slika, ki nam jo analiza podaja, je tako »izkrivljena«, da v njej težko razpoznamo del obravnavane realnosti. To je po mojem mnenju nujna posledica političnih razmer, v katerih (na tak način) vztrajajo pri »partijnosti« znanosti.

Druga težava pa je tudi v samem predmetu raziskovanja. Tu mislim predvsem na *izjemno zapletenost, obširnost in razčlenjenost materije*. Dejansko je izredno zahtevno zajeti v opazovanje tako široko in raznovrstno problematiko. Problem je še toliko bolj težaven, ker se ne dá celostne interpretacije te problematike utesniti v okviru ene same znanstvene discipline. Pisec mora poseči po izsledkih in metodoloških postopkih več področij družbene znanosti. To pomeni, da sta nujna tudi skupinsko delo in interdisciplinarni pristop. Na tem področju družbenih znanosti pa se eno kot drugo le stežka uveljavlja. Naj k temu dodam še to, da se v našem primeru srečujemo s problematiko, ki je v tolikšni meri »zasičena« z ideološkimi naboji in navzkrižji različnih političnih interesov, da to bistveno otežuje vsakršen poskus objektivne kritične analize.

S tem seveda nočem trditi, da taka analiza sploh ni možna, pač pa to, da so ovire in preskušnje, ki jih je treba premagati na poti do resničnih spoznanj, zelo številne in težavne. Rešitev ni v tem, da se postavi raziskovalec v nekakšno razredno nevtralno ali nadrazredno pozicijo. To je danes praktično nemogoče. Na področju sodobnih političnih študij tak

odnos tudi ni koristen (v tem smislu, ker ne prispeva k znanstvenemu spoznavanju). Raziskovalec mora biti razredno angažiran, da bi lahko prodrli do bistva in notranjih zakonitosti svetovno zgodovinskega gibanja socialističnega fenomena. Biti razredno angažiran pa ne pomeni biti instrumentaliziran. Razredna angažirana znanost ne pomeni isto kot »partijnost« znanosti.

UREDNIŠTVO: V uvodu pišete, da je zaradi vrste specifičnih pogojev lahko tovrstna študija nastala (le) v Jugoslaviji. Vendarle pa se je treba tudi pri nas vprašati, ali morda jugoslovansko družboslovje relativno ne zaostaja za potrebami, celo pričakovanji, ki jih predenj postavljajo drugi subjekti socializma v svetu, tisti, ki delujejo v mnogo bolj omejujočih družbenih razmerah. Kolikšna je pravzaprav tovrstna »internacionalna« odgovornost našega družboslovja do socializma kot svetovnega procesa? Kateri dejavniki v Jugoslaviji so vplivali (ali še vplivajo) spodbudno ali zaviralno na proučevanje sodobnega socializma?

B. PRIBIČEVIĆ: Dejal sem, da ni naključje, da se je ta knjiga pojavila prav v Jugoslaviji. Našemu gibanju je celostno raziskovanje te problematike zelo potrebno. V naši deželi so mnogo bolj ugodne razmere za tako raziskovanje kot v mnogih drugih predelih sveta. Ko pravim, da je našemu gibanju, našim organiziranim socialističnim silam tako raziskovanje zelo potrebno, mislim predvsem na specifični in zelo aktiven položaj Jugoslavije v konstelaciji organiziranih sil mednarodnega socializma. Po zgodovinskem razcepu s stalinizmom se nismo mogli več opreti na interpretacije, ki so prihajale s te strani. Analize, ki so prihajale iz drugih okolij (meščanska znanost, reformisti, novolevičarji itn.) pa smo prav tako upravičeno ocenili kot neustrezne. Specifičen položaj in aktivna vloga sta terjali, da začnemo razvijati lastne študije. To pa je povezano tudi z notranjim razvojem države. Razvoj sistema socialističnega samoupravljanja, bistveno novega tipa mednacionalnih odnosov in novega tipa federacije kot tudi originalna in aktivna zunanjepolitična strategija so terjali, da izoblikujemo lastno, zelo široko interpretacijo sveta sodobnega socializma.

Drugi razlog pa je v tem, da so nekateri pogoji za razvoj politične misli v naši deželi ugodnejši, kot pa v drugih socialističnih deželah. ZKJ je že zdavnaj odklonila formulo o »partijnosti« znanosti. S tem je bil odprt mnogo širši prostor za razvoj kritične marksistične misli. Mnenja sem, da so take možnosti zlasti ugodne na področju mednarodnih socialističnih študij.

Marsikaj smo dosegli, vendar to še ni zadosti. Potrebe so nedvomno mnogo večje. Izpostavljeni položaj in vloga naših organiziranih socialističnih sil terjata, da gremo dalje. Mislim, da ni neskromno, če rečem, da od naše dežele tudi pričakujejo dosti. In težko bi zanikali, da smo zaradi znanih zgodovinskih okoliščin postali dejanski nosilec neke velike

alternative v razvoju svetovnega socializma. To pa nam nalaga velike obveznosti. Največkrat ne moremo prevzemati ocen in interpretacij, ki prihajajo iz drugih okolij (ne glede na to, odkod izvirajo). Verjetno danes ni nobene druge dežele z enakimi človeškimi in drugimi potenciali, ki bi se morala v tolikšni meri opirati na razvoj lastne družbene in v tem kontekstu tudi politične misli. Če imamo vse to pred očmi, potem moramo reči, da danes zaostajamo za potrebami in morda tudi za možnostmi, ki jih imamo. Vendar bi rad poudaril, da je bil tudi na tem področju dosežen dokaj impresiven napredek. Še pred tremi desetletji pri nas domalo ni bilo institucij in profesionalnih raziskovalcev na tem študijskem področju. Danes imamo že nekaj središč — in kar je še pomembnejše — dvajset strokovnjakov, ki so dosegli lepe uspehe. Nekateri naši strokovnjaki so na svojih področjih gotovo dosegli raven, ki niti najmanj ne zaostaja za dosežki v najbolj razvitih okoljih. S tem mislim predvsem na strokovnjake za družbene procese v nekaterih pomembnejših regijah.

Spodbujajoče delujeta predvsem specifično mesto in vloga Jugoslavije v svetu socializma. Tu mislim predvsem na to, da je postala naša dežela vodilni protagonist velike alternative, ki se izraža v teoriji in praksi socialističnega samoupravljanja. Spodbujevalno je delovala tudi splošna demokratizacija razmer v deželi. Nekatere okoliščine delujejo v nasprotni smeri: zdi se mi, da smo na tem področju političnih študij premalo organizirani. Ko pravim, da ni dovolj organiziranosti, mislim na to, da ni dovolj koordinacije in povezovanja potencialov, ki jih imamo. Zadnja leta se je tudi zožila kadrovska baza tega raziskovalnega sektorja. Del izvrstnih raziskovalcev je zapustilo znanstveno dejavnost in prešlo v nekatere druge dejavnosti. Glavni problem pa vendar ni v tem. Nisem mnenja, da je treba ustvarjati ogromne inštitute. Izkušnje, ki smo jih dobili iz takih institucionalnih rešitev, niso preveč ohrabrujoče. Sile, ki jih imamo, bi morali uporabljati mnogo bolj racionalno.

Resnejši problem se kaže v tem, da še vedno trčimo na neko nerazumevanje pri predstavnikih drugih področij družbenih znanosti, zlasti pri tistih, ki delujejo na visokošolskih ustanovah. Ta problematika je še vedno neustrezno vključena v učne programe teh ustanov.

Opozoril bi še na en vidik, ki lahko deluje kot zaviralni dejavnik v razvoju enega dela sodobnih socialističnih študij. Gre za problematiko socialističnih dežel, zlasti nekaterih vzhodnoevropskih. Vodilne sile v teh deželah včasih pogojujejo normalno meddržavno in medpartijsko sodelovanje s sprejemanjem obveznosti, da se bo partner prostovoljno odpovedal kakršnimkoli kritičnim analizam, ki zadevajo njihovo teorijo in prakso. ZKJ se že leta bori proti takim metodam, vendar je kljub temu to okoliščina, ki jo je treba upoštevati. ZKJ je mnenja, da resen in odgovoren znanstveni dialog ni in tudi ne more biti prepreka za sodelovanje. Razen tega poudarja, da brez takega dialoga ni možen razvoj socialistične misli in celo splošni napredek socializma. Vendar se znanstveni de-

lavci kljub temu še vedno neradi vključujejo v raziskovanje te problematike.

UREDNIŠTVO: *Svoje delo ste naslovili: »Socializem — svetovni proces«. Toda danes se o socializmu govori predvsem s pridevniškimi oznakami. Tako pogosto slišimo govoriti o »realnem socializmu«, o »državnem« socializmu, o »afriškem«, »arabskem«, »islamskem« socializmu, o »socializmu nacionalnih barv«, o »etatističnem« in »samoupravnem socializmu« itn. Postavlja se torej vprašanje kriterijev socializma, bistva socializma kot svetovnega procesa, problem razmerja med občim, posebnim in specifičnim v socializmu. Kako gledate vi na ta problem? V čem so bistveni kriteriji socializma? Katera druga ekonomske, politične ali druge družbene strukture in kulturne zavesti še prenese oznako socializma, katera pa ne več?*

B. PRIBIČEVIČ: Razprava o kriterijih socializma je danes izredno aktualna. Na to vpliva po eni strani stalna bujna rast »socializmov« z novimi prilastki (atributi). Razen tistih, ki jih omenjate, so še drugi. Pomemben razlog je tudi to, da prihaja med socialističnimi silami do razhajanj okoli tega, kaj je in kaj ni socialistično. Najpomembnejši vzrok pa je vendar v tem, da se svetovni proces socializma uresničuje v množici različnih pojavnih oblik.

V sodobni socialistični misli se srečujeta dva ekstremna pristopa, ki pa imata kljub taki svoji naravi dovolj privrženecv. Prvo je stališče, da se mora za socialistično pripoznati vse tisto, kar se za tako razglša. Tak pristop zagovarjajo s tem, da bi vztrajanje pri kakršnih koli drugačnih načelih, zakonitostih ali kriterijih potegnilo za seboj nujnost, da si lahko nekdo drugi, nekdo ki deluje zunaj te dežele ali tega gibanja, prilašča pravico, da vrednoti, ocenjuje in razsoja. Ker naj bi bilo to »vmešavanje v tuje zadeve« in s tem tudi kršenje samostojnosti posameznih subjektov, vztrajajo pri takem vrednotenju, ki pomeni seveda v bistvu skrajne neprincipialno *relativiziranje* kriterijev socializma. Če imamo pred očmi dejstvo, da se v novejšem času tako mnogo manipulira s socialističnimi idejami, da se za socialistično neredko razglša tudi tisto, kar je dejansko nemogoče uskladiti z nekaterimi temeljnimi in izvirnimi socialističnimi vrednotami, sem mnenja, da je tako stališče povsem nesprejemljivo. Socializem resnično ne more biti reka brez bregov.

Nasprotno temu je stališče, ki razglša nekatere praktične rešitve, take rešitve pa so vedno v dobršni meri posredovane z zgodovinskimi, kar pomeni s konkretnimi in specifičnimi okolnostmi, kot splošne zakonitosti in univerzalne kriterije socializma. Tak pristop je dokaj značilen za nekatere vladajoče komunistične partije. Prizadevajo si, da bi *lastno prakso* dvignile na piedestal občih kriterijev. Tak pristop je teoretično neutemeljen in politično dokaj škodljiv. Kaže namreč željo, da bi vso

raznoverstnost socialističnih gibanj vkleila v Prokrustovo posteljo lastnih meril.

Socializem je samo *eden kot zgodovinska alternativa* kapitalističnemu proizvodnemu načinu, kot prehod iz razredne v brezrazredno družbo. V tem in samo v tem smislu je socializem samo eden. Ker pa se socializem danes vzpostavlja in uveljavlja v močno različnih ekonomskih, družbenih, političnih, kulturnih, mednarodnih in celo civilizacijskih okoljih, mora nujno prevzemati bistveno različna obeležja. Za proces socialističnega preobražanja niso značilne le različne oblike in sredstva, marveč tudi *različne vsebine*. Socialistični proces ne more imeti enake vsebine v visoko razvitem in zelo nerazvitem okolju. V tem drugem primeru mora preobrazbo spremljati — ali pa mora do tega priti še pred začetkom procesa — reševanje ekonomskih in družbenih problemov, ki so bili drugod rešeni že v okviru kapitalistične formacije. Zato mislim, da je izredno pomembno, da smo si na jasnem glede tega, kaj razumemo z različnimi potmi v socializem. Razlik ni mogoče razumeti kot *modalitete* v uresničevanju *istega* (programa, ukrepov za preobrazbo, sistemskih rešitev itn.).

Kadar govorimo o razmerju med občim, posebnim in specifičnim, sem mnenja, da v tem pogledu ni nobenega ključa, ki bi nam vnaprej in za vsa stanja omogočil optimalno skladnost. V nekaterih situacijah bo možno ali celo nujno uporabljati posamične splošne postulate, v drugačnih razmerah to ne bo mogoče. Pot bo morala biti daljša in bolj vijugasta.

Osnovne kriterije in zakonitosti bi morali izvajati iz fundamentalnih postulatov in vrednot, nikakor pa ne iz načina njihove uporabe v konkretnih razmerah. Drugače povedano, te kriterije je treba izvajati iz *fundamentalnih, nikakor pa ne iz instrumentalnih principov in vrednot*. Če izhajamo od tega načelnega stališča, potem sem mnenja, da se morajo splošni kriteriji izvajati predvsem iz bistvene teze, ki opredeljuje socializem kot zgodovinski proces ekonomskega osvobajanja delavskega razreda. S tem so najtesneje povezani drugi pomembni postulati kot so odpravljanje pogojev in odnosov človekove odtujenosti, humanizem, socialistična demokracija in človekove svoboščine.

Elementi ali vsaj nekateri elementi teh vrednot in principov so vgrajeni tudi v nekaterih družbah, kjer oblast ni v rokah socialističnih sil. Elemente ali zametke teh vrednot lahko najdemo celo v nekaterih dokaj nerazvitih okoljih. Menim, da bo socializem take elemente »prevzemal«, jih »predeloval« in še vnaprej razvijal. V socialističnih procesih ne prihaja samo do prekinitev s starim. Socializem v marsičem tudi *nadaljuje*, nadziduje tisto, kar je bilo v okviru drugih tipov družbenih skupnosti že doseženo.

UREDNIŠTVO: *V sodobni socialistični misli teče velika debata o razvojnih stopnjah socializma. Znano je, da nekatere dežele označujejo svoj socializem kot »razviti socializem«. Kako gledate na to vprašanje? Kakšne so teoretične in politične implikacije periodizacije razvoja socializma?*

B. PRIBIČEVIĆ: Iskanja periodizacije zgodovinskega in svetovnega procesa socializma so povsem legitimna. Ni dvoma, da je socialistično gibanje neenakomerno. Različna so izhodišča, različen je tempo preobrazbenih procesov. Ponekod so očitne težnje, da dolgo zadržujejo ali celo zacementirajo nekatere rešitve iz prve faze radikalne preobrazbe. Opazna je dokaj nizka adaptivnost; pa tudi velika zadržanost v iskanju novih poti in prodorov h globljim osvobodilnim vsebinam socialističnega projekta. Naloga znanosti je, da komparativno proučuje različne prakse in v tem okviru opredeljuje tudi pomembnejše faze.

Vendar je moje mnenje, da prihajajo v dosedanjih razpravah o periodizacijah svetovnega procesa socializma na površje bolj politična hotenja kot strogo znanstveni postopki. Sodim, da so elementi tega prisotni tudi v tezi o »razvitem socializmu«. Cela konstrukcija je nedvomno v funkciji prozornih političnih interesov. Za vsako ceno je treba zagotoviti ideološko in politično prednjačenje. Če za nekatere vzhodnoevropske dežele pravijo, da so že daleč zakorakale ali pa da so celo že na koncu etape, ki jo označujejo kot »razviti socializem« — in če se hkrati trdi, da je to pot, po kateri morajo tudi vse druge dežele (»splošna zakonitost«), potem so politične implikacije povsem očitne.

UREDNIŠTVO: Evrokomunizem nekateri označujejo kot ponovni poskus »naskoka na nebo« v razvitem kapitalizmu, drugi pa kritično govorijo o njem kot o socialdemokratizaciji komunističnega gibanja v teh deželah. V čem so vzroki za tako različna gledanja na ta vsekakor pomemben fenomen v sodobnem socializmu? Ali gre pri evrokomunizmu zgolj za novo taktiko ali tudi za novo strategijo? Kaj pomeni evrokomunizem s stališča nadaljevanja procesa destalinizacije? Ali odpira možnosti — kot pričakujejo nekateri — za zgodovinsko zbliževanje dveh struj delavskega gibanja — komunistov in socialistov?

B. PRIBIČEVIĆ: Ocene evrokomunizma so nedvomno zelo različne, včasih celo diametralno nasprotne. To nas ne sme presenečati. Lenin je nekoč dejal, da bi ljudje tedaj, če bi geometrijski aksiomi posegali v njihove interese, te aksiome poskušali spremeniti oziroma bi se okrog njih prepirali. Evrokomunizem zadeva v različne interese in odtod tako različne reakcije. Tisti, ki so življenjsko zainteresirani za odločnejše pospeševanje progresivnih družbenih procesov v deželah razvitega kapitalizma, ki ugotavljajo, da je bila poprejšnja strategija teh komunističnih partij neustrezna, da ni bila prilagojena razmeram in potrebam revolucionarne preobrazbe v teh deželah (in zaradi tega tudi eden pomembnih razlogov dolgoletnega zastoja in celo paralize socialističnih sil in procesov v teh deželah) — prav gotovo gledajo na evrokomunizem kot na možnost za socializem. Zelo številni pa so tudi tisti, ki so nad njim »zaskrbljeni«, ki mu naravnost nasprotujejo in mu podstavljajo nogo. Med temi »zaskrbljenimi« so prav gotovo nazadnjaške sile kapitalističnega sveta. Njim

bi mnogo bolj ustrezala poprejšnja strategija komunističnih partij, ki je te partije povsem onemogočila. Tudi na komunističnem krilu delavskega gibanja je nemalo tistih, ki čutijo, da jim nova usmeritev nekaterih komunističnih partij v razvitih kapitalističnih deželah ogroža dolgoletni vodilni položaj, ruši njihov monopol v teoriji socialistične revolucije. Morda je opazna tudi bojazen pred tem, da bi utegnila trdna naravnost evrokomunistov v politični pluralizem delovati kot dejavnik, ki lahko načne politično stabilnost in ideološko legitimost (v nekaterih socialističnih deželah). To pa zato, ker v teh deželah enopartijski sistem in iz tega izvirajoče omejevanje nekaterih političnih svoboščin pogosto tolmačijo kot »občo zakonitost«. Če evrokomunisti to zanikujejo v svojih deželah, bi se lahko nekemu zahotelo, da bi kaj takega terjali še kje drugje.

Prepad, ki je več kot pol stoletja ne samo ločeval, marveč povzročal tudi sprtost med največjimi socialističnimi silami (to velja posebej za delavsko gibanje razvitih kapitalističnih držav), se je v zadnjem času ublažil. K temu so precej prispevale mnoge komunistične (in ne zgolj evrokomunistične) partije pa tudi nekoliko bolj konstruktivni pristopi med socialisti in socialdemokrati. Evrokomunisti sprejemajo zdaj nekatere zamisli, ki so zelo sorodne tistim, ki jih zagovarjajo socialisti in socialdemokrati. Kot primer lahko navedemo njihov odnos do strankarskega pluralizma. Prihaja tudi do znamenj nekega določenega političnega zbliževanja. Socialdemokrati, vsaj v nekaterih deželah, ne nastopajo več s pozicij agresivnega antikomunizma. Med njimi je bilo celo nekaj — čeprav dokaj umirjenih — simptomov, da se bolj radikalno lotevajo reševanja nekaterih vprašanj. Evrokomunisti vsaj v nekaterih primerih dokazujejo, da so se pripravljene drugače lotiti zamisli o sodelovanju v delavskem gibanju. Prišlo je tudi do prvih pomembnejših političnih stikov. Vse to pa kljub temu ni dokaz, da se evrokomunisti socialdemokratizirajo.

Razlike med evrokomunisti in socialdemokrati so tudi poslej zelo velike. Doslej nisem našel niti enega samega prepričljivega dokaza za njihovo socialdemokratizacijo. Mislim, da je ta teza prej sestavni del repertoarja političnega boja tistih sil, ki so zainteresirane za onemogočanje in kompromitiranje nove usmeritve, kot pa plod resnih teoretičnih analiz.

Po moji presoji si evrokomunisti resno prizadevajo izoblikovati *ново strategijo*. Večji poudarek je tu na novi strategiji kot na novi taktiki. Znano mi je, da niso prišle vse partije enako daleč v oblikovanju nove strategije. Zdi se tudi, da posebej v zadnjem času niso vse enako trdno naravnane k novi usmeritvi. Ni tudi dvoma, da se v samih partijah često pojavljajo razhajanja glede pravilnosti in interpretacije nove politike. Prav tako pa ni dvoma, da so izredno pomembne sile angažirane v boju za novo usmeritev in za lastno demokratično prenovo. So pa tudi odpori in zato ni treba izključevati raznih nihanj. Konec koncev gre tu za spremembe, ki bodo imele dalekosežne posledice. V prid tem procesom bi lahko navedel to, da so vodilne sile vsaj v nekaterih če že ne v vseh

partijah, ki so se odločile za novo usmeritev, prišle do spoznanja, da jih je dotedanja strategija peljala v politično izolacijo. Z vidika zgodovinskih perspektiv bi jih ta strategija pripeljala v slepo ulico. Vse bolj je postajalo očitno, da se po stari poti ne dá ničesar doseči v preusmerjanju družbe k socialistični perspektivi. Zato trdim, da odločitev njihovih vodilnih sil ni posledica naključnih in abstraktnih špekulacij. V temelj nove usmeritve je vgrajeno kritično preskušanje prehojene poti, dotedanjih koncepcij in predvsem današnje mednarodne in njihove lastne stvarnosti.

Poglabljanje politike destalinizacije je pomembna sestavina evrokomunizma. Evrokomunisti so — nekateri prej nekateri kasneje, nekateri celoviteje, drugi le delno — na tak ali drugačen način prišli do spoznanja, da stalinizem ni le neljuba epizoda, ki jo je moč prepustiti pozabi, marveč so prišli tudi do tega, da tega fenomena ni mogoče zreducirati le na njegovega nosilca. Dokaj splošno je spoznanje, da so razen samih »negativnih posledic« (posebej kulta osebnosti) mnogo pomembnejši izvori in temelji te hude deformacije v teoriji in praksi socializma. Počasi prodira tudi spoznanje, da razpravljanje o stalinizmu ni le spoznanje o nečem tujem. Stalinizem je bolj ali manj prizadel vse komunistične partije. To je del njihove zgodovinske dediščine, s katero se morajo spopadati tudi v lastnih vrstah.

Kot sem že dejal, je bilo vsaj v primeru Italije doseženo neko zblizevanje med evrokomunisti in socialisti. Zdaj, ko so za nami že nekajletna izkustva v odnosih med evrokomunisti in socialisti, lahko ugotovimo, da je to zelo počasen, zapleten in težaven proces. Plasti nezaupanja so še vedno zelo debele in spomini na nekdanje spore so še zelo živi. Kar pa je najbolj pomembno: na poti zblizevanja je mnogo ovir, ki jih sprožajo različni interesi. Vse do nedavnega je bilo mnogo naivnih pričakovanj: češ, potrebno je le to, da se komunisti »malce spremenijo«, da se »demokratizirajo« in vsi problemi v njihovih odnosih s socialisti in socialdemokrati bodo odpravljeni. Danes lahko ugotovimo, da so se komunisti spremenili, v nekaterih primerih ne malo, ampak močno, vendar so v njihovih odnosih s poglavitnimi partnerji v delavskem gibanju še vedno veliki problemi. Zadnja faza odnosov med francoskimi komunisti in socialisti nam nazorno kaže, kako težavni in zapleteni so ti procesi.

V bližnji prihodnosti je možno nadaljnje usklajevanje v medsebojnih odnosih, neko določeno zblizevanje, ne pa tisto, kar so ponekod poimenovali zgodovinsko srečanje, v katerem bi bila vsa razhajanja povsem odpravljena in obnovljena enotnost, ki je bila razdejana v veliki krizi, ki je zajela socialistične sile konec prve svetovne vojne.

UREDNIŠTVO: V svoji knjigi govorite tudi o »novi levici« kot o subjektu sodobnih političnih procesov. V čem vidite »močne« in v čem »šibke« strani novolevičarskega gibanja? Kakšen vpliv je imelo novolevičarsko gibanje na misel in akcijo »tradicionalne« levice?

B. PRIBIČEVIĆ: Dejansko vključujem novo levico v spekter subjektivnih sil sodobnega sveta socializma. Menim, da so za to upravičeni razlogi. Ne glede na razne pomanjkljivosti in protislovja, lahko pri večini teh grupacij ugotovimo izrazito antikapitalistično naravnost. Prav tako pa tudi naravnost k socialističnemu projektu družbe. Res je, da so mnokrat tolmačili to družbo drugače kot drugi, vendar: ali velja to samo zanje? Ali niso prav tako velike razlike med pojmovanji posamičnih skupin tradicionalne socialistične levece? Besedo »močna« stran nove levece ste postavili v navednice. Za to so gotovo utemeljeni vzroki. Nova levica se v svojih hotenjih ni nikoli afirmirala kot dejanska politična alternativa tradicionalni levici. V mnogih primerih je praktično bila in ostaja marginalen politični pojav. Razen tega moramo upoštevati tudi to, da je zadnja »generacija« nove levece očitno v fazi oseke. Meteorski vzpon v drugi polovici šestdesetih let se je končal v drugi polovici sedemdesetih let s prav tako naglim padcem. V večini dežel so ostale le slabotne sledi nekdanjega aktivizma in poleta.

Vendar kljub temu lahko le govorimo o »močnih« straneh, upoštevaje nekatere predpostavke, ki gredo v prid pojavu in afirmaciji novo-levičarskih naziranj. Pri tem bi kazalo na prvem mestu omeniti razne napake in protislovnosti tradicionalne socialistične levece. Lenin ni brez razlogov govoril o levičarstvu kot o »kazni«, s katero morajo biti poplačani grehi tradicionalne levece oziroma njenih glavnih sil. Take pomanjkljivosti in »grehi« so bili nekdanj, so še danes in bržkone bodo tudi v prihodnosti. Reformizem, oportunistem in konformizem socialne demokracije; dogmatizem in sektaštvo komunističnega gibanja odpirata vrata, skozi katera »vdira« nova levica. Nova levica se je posebej »uveljavljala« tedaj, ko so velike sile delavskega gibanja zgubljale poslušnost za pomembne probleme, s katerimi se srečuje sodobni človek (in to ne le v kapitalističnih deželah!). Tu imamo v mislih pojave, kot so vse globlje oblike odtujenosti, manipulacije, zlorabe oblasti in birokratizma nasploh, dehumanizacije medčloveških odnosov, zapadanje stihiji potrošniške mentalitete itn. Poudariti je treba, da je nova levica ta vprašanja načenjale, čeprav zanje ni našla ustreznih odgovorov. To je bila ena od njenih slabih strani. Nova levica je našla plodna tla za dejavnost v vse težjih frustracijah, ki jim je podvržen človek posebej v razvitih družbah. Naslednji pomemben vir njihovega vpliva je bil tudi v tem, da so sile tradicionalne levece v več primerih zgubljale stike s problemi in aspiracijami pomembnih plasti mladih generacij, posebej s tistimi, ki so relevantni zlasti za intelektualno mladino. Kot »močno« stran bi lahko navedel tudi to, da je levičarjem pogosto uspelo zbrati okoli sebe tak človeški potencial, ki se je odlikoval z visoko stopnjo politične angažiranosti in odrekanja: v politično akcijo so se pogosto vključevali z mnogo entuziazma in predanosti stvári, za katero se je gibanje borilo. To je bil vzrok, da je včasih ne tako velikim skupinam uspelo ustvariti akcijski potencial, dinamizem in mobilnost, ki ga v vrstah etabrirane levece ni bilo zaslediti.

Vendar imajo slabe strani vendar večjo težo. Novi levici je uspelo, da je ponudila resnično zelo radikalno kritiko obstoječe razredne, včasih pa tudi državnosocialistične ureditve. Nekateri elementi te kritike so bili dobro utemeljeni in so pomenili resničen prispevek k sodobni socialistični misli. Po drugi strani pa nova levica *ni izpolnila pričakovanja glede izoblikovanja realne in ustrezne alternative*. Ni se dokopala do programa, v katerem bi jasno in koherentno izpovedala, k čemu teži in — kar je še pomembnejše — kako to doseči. Za novo levico je bilo mogoče skoraj vedno in povsem določno reči, »proti« čemu nastopa, dokaj megleno pa tisto, »za« kaj se bori. Mislim, da je treba prav v tem iskati izvore mnogih njenih napak; tu je pogosti vzrok za to, da so se drobile njene vrste, da je zgubljal ritem. Ni namreč možno graditi stabilnega gibanja in kontinuirano akcijo zgolj na negativni platformi.

Nadalje lahko ugotovimo, da ima koncepcija nove levice mnogo *heterogenih elementov*. Vsaka struja, skupina pa tudi vsak vidnejši predstavnik novolevičarske misli poskuša zgraditi svoj lastni »sistem«. Pogosto so celo v isti skupini opazni povsem različni ideološki vplivi. Vse to lahko, in tako se je dejansko dogajalo, razbije notranjo skladnost — tako teorije kot tudi gibanja. V mnogih primerih lahko ugotovimo, da ni prihajalo do nujnega povezovanja med empiričnimi izkušnjami in teoretskim posploševanjem.

Veliko pomanjkljivost nove levice vidim v *forsiranem radikalizmu*. Zato ni naključje, da najdemo v pahljači nove levice tudi mnogo tipičnih pojavov levega ekstremizma. Včasih zgublja občutek za mero. Nima občutka za možno oziroma uresničljivo. Izsiljuje zamisli in zahteve, ki nujno sprožajo v množicah antagonizme. Zato ni nič čudnega, da novi levici skoraj nikdar ni uspelo, da bi potegnila za seboj širše množice delavcev. K temu bi morali dodati še to, da pretirani, na vso srečo samo verbalni radikalizem bolj koristi vladajočim silam kot pa tistim, ki težijo k dejanskim spremembam. To lahko še posebej trdimo za tiste postopke levega ekstremizma, ki tako danes kot včeraj napeljuje vodo na mlin politične desnice. Čudno in hkrati zanimivo je, da se levi radikalizem nad tem naukom ni nikoli zamislil.

In končno, veliko slabost vidim v tem, da nova levica največkrat *podcenjuje pomen trdnejše in še zlasti množične organizacije* delavskih in socialističnih sil. Ko so kritizirali razne napake tradicionalnih delavskih in socialističnih organizacij, posebej še njihove hude birokratske deformacije, se novolevičarji praviloma usmerjajo k nasprotni skrajnosti in v celoti zanikujejo kakršenkoli pomen takih organizacij. Včasih si prizadevajo izoblikovati povsem nov tip revolucionarne organizacije, ki bo spodbujala in usmerjala množico, ne bo jih pa vodila. V praksi nismo zabeležili niti enega pomembnejšega tovrstnega uspeha. Nekateri levičarji bi radi partijo novega tipa, drugi govorijo o povsem drugačnem tipu organizacije, ki bi bil bolj podoben raznim forumom, krožkom ali drugačni

obliki gibanja z minimalno institucionalizacijo. Namesto usmerjeni akciji dajejo prednost spontanosti.

Vpliv nove levice na teorijo in akcijo tradicionalne levice je dokaj različen. Zdi se mi, da je v nekaterih primerih učinek novolevičarjev lahko tudi dokaj negativen. S svojimi postopki lahko krepijo konservativne sile v nekaterih delavskih partijah. Lahko prispevajo tudi k večjemu zapiranju teh partij. Take primere že poznamo. Vendar tega ne moremo posploševati. V nekaterih primerih je učinek nove levice tudi pozitiven, bodisi da zaradi tega, ker odkriva, razgalja področje, ki jih je tradicionalna leвица zanemarjala, ali pa ker spodbuja tradicionalno levico k temu, da popravi napake, se preusmeri ali pa da jo preprosto predrami iz inertnosti, v katero je zapadla.

UREDNIŠTVO: V knjigi nekoliko krajše govorite o tako imenovanih ljudskih gibanjih in socialističnih procesih v deželah v razvoju. Ali so temu vzrok operativne težave — kot npr. pomanjkanje ali neustreznost materialne evidence? Ali pa se morda prav na tem področju najbolj izkazuje konceptualna neprilagojenost oziroma nerazvitost klasičnega mednarodno-delavskega marksističnega pristopanja k pojavom socializma. Koliko je na tem področju produktiven pristop z vidika strategije neuvrščenosti in boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev?

B. PRIBIČEVIĆ: Več razlogov je botrovalo temu, da je problematika *ljudskih gibanj* in *socialističnih gibanj v deželah v razvoju* dobila v knjigi manj prostora, kot bi pričakovali nekateri bralci, zlasti tisti, ki se posebej zanimajo za te probleme. Prvi razlog za to pomanjkljivost je subjektivne narave, je torej pri avtorju. Mnogo manj sem se namreč ukvarjal s to problematiko, kot z drugimi segmenti svetovnega procesa socializma. Takšna je bila moja dosedanja naravnost v študiju in raziskovalnem delu. Drugi razlog pa je v tem, da je ta problematika najmanj obdelana. V dostopni literaturi je najmanj zanesljivih virov o progresivnih ljudskih gibanjih in socialističnih usmeritvah v deželah v razvoju.

Kot razlog lahko navedem tudi to, da je na tem področju neka določena konceptualna neusklajenost. Naš analitski instrumentarij se je dejansko oblikoval v evropskem prostoru in na podlagi evropskih izkustev. Vendar to ni glavni razlog. Jugoslovanska politična misel si dokaj uspešno prizadeva presegati okvire in meje evropocentrizma. Končno bi lahko rekli, da je posredi tudi nekakšna ocena relativne teže teh gibanj v konstelaciji organiziranih sil *svetovnega socializma*. Ta gibanja so zanesljivo zelo pomembna, vendar je njihov vpliv v svetovnih razsežnostih še vedno manjši kot pri tistih silah, ki delujejo v drugih prostorih.

Neuvrščenost in boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev sta nedvomno zelo koristna in pomembna vidika proučevanja teh gibanj in socialističnih tendenc v deželah v razvoju nasploh. Nikakršno naključje ni, da so prav ta napredna ljudska gibanja hkrati tudi najvidnejši prota-

gonisti politike neuvrščенosti in boja za novo ekonomsko ureditev. Neuvrščенost ni le najbolj ugoden mednarodni okvir za progresivni družbeni razvoj v teh deželah, povezanost z neuvrščенostjo je mnogo globlja. Lahko bi rekli, da je neuvrščенost »naravna« zunanjepolitična dimenzija krepitve socializma v teh deželah in tudi v širšem prostoru. Neuvrščенost s svojimi temeljnimi principi spodbuja krepitev progresivnih in še posebej socialističnih teženj v teh deželah; isto velja za obratno razmerje: močnejše izžarevanje socialističnih teženj širi temelje in krepí oporišča politike neuvrščенosti. Medsebojno prežemanje je povsem razumljivo, ker imata neuvrščенost in socializem v svojih izvorih, načelih in težnjah mnogo skupnega.

Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za boj za novo ekonomsko ureditev. Če gledamo na ta boj kot na sestavni del procesa emancipacije velikega dela človeštva, ki je bilo do nedavnega objekt najbolj grobega izkoriščanja, potem je medsebojna povezanost dokaj očitna. Družbeni napredek v teh deželah ni mogoč brez pospešenega gospodarskega razvoja, to pa predpostavlja dokaj radikalne spremembe v obstoječi mednarodni gospodarski »ureditvi«.

UREDNIŠTVO: Kako gledate na razvoj socializma na Kitajskem po kulturni revoluciji? Ali prinaša izkustvo socialistične revolucije na Kitajskem tudi kakšne »splošne nauke« (v pozitivnem in negativnem pomenu)?

B. PRIBIČEVIČ: Sodim, da je za razvoj LR Kitajske v zadnjih letih značilnih mnogo pozitivnih tendenc. Te se kažejo v notranjem razvoju, v zunanji politiki pa tudi na področju politične teorije in družbene prakse. Novo kitajsko vodstvo ocenjuje »kulturno revolucijo« kot protislovno obdobje, v katerem so prihajali na površje tako pozitivni kot negativni vidiki. Kolikor pa se časovno vedno bolj odmika, toliko bolj naglašajo škodo in zgubo, ki jo je prineslo obdobje »kulturne revolucije«. Zdi se mi, da o tem še ni padla zadnja beseda in da bomo imeli priložnost slišati še ostrejšé kritike na račun politike, ki je postala v tistem obdobju uradna usmeritev KP Kitajske. Vse več je podatkov, da je bila tedanja ekstremno levičarska usmeritev predvsem v funkciji boja za oblast. To ni bilo le nasilje nad političnimi nasprotniki in tudi mnogimi drugimi državljani, pač pa tudi nasilje nad zakonitostmi gospodarskega in družbenega razvoja. Vse več je izjav in podatkov, iz katerih je moč razbrati, kako veliko škodo je povzročila tedanja politika.

Nova politika je že prinesla vidne rezultate. Takoj ko so odstranili glavne protagoniste »kulturne revolucije«, je prišlo do velikih sprememb na vseh področjih državne in partijske politike. Kitajska se je začela močno odpirati k svetu in se vključevati v glavne mednarodne tokove. Dotedanja samoizolacija je šla v pozabo, opuščajo tudi mnoge »radikalne« zamisli o sodobnem svetu in vlogi Kitajske v njem. Ob mnogih priložnostih dokazuje novo vodstvo veliko fleksibilnost in konstruktiven

pristop k posameznim mednarodnim problemom. Glede na osnovne parametre te dežele je nova usmeritev dobrodošla vsem tistim silam, ki se borijo za miroljubno koeksistenco in trden mir.

V zunanjepolitični dejavnosti te dežele pa prihajajo na dan včasih tudi težnje, za katere ne bi mogli trditi, da so povsem v skladu s prej omenjeno naravnostjo k miroljubnemu sodelovanju (npr. način reševanja spora z Vietnamom), vendar v osnovno pozitivno evolucijo ni moč dvomiti.

Menim pa, da so mnogo pomembnejše spremembe v notranji politiki. V nekaterih primerih je prišlo do dramatičnih in drastičnih zasukov. Stvari tečejo diametralno nasprotno od tistega, kar so zagovarjali protagonisti politike »kulturne revolucije«. Odločno so se postavili v bran ekstremnemu voluntarizmu in brezzakonnosti, do katerega je pripeljala nekdanja politika. Problemi ekonomskega razvoja dežele so spet v središču pozornosti partije. Vse bolj očitna je pripravljenost, da se upoštevajo nekatere temeljne zakonitosti ekonomskega razvoja. Vse širše spoznavajo in upoštevajo vlogo znanosti, tehnike in tehnologije. Program štirih modernizacij odpira neslutene možnosti za pospešen razvoj dežele. Za kitajsko ljudstvo pa ima največji pomen odločenost novega vodstva, da uveljavi nekatere demokratične pravice državljanov in delovnih ljudi. Prišlo je do pomembne normalizacije razmer v državi. Napetosti in nasilja, ki so spremljala obdobje »kulturne revolucije«, so v glavnem stvar preteklosti.

Nova usmeritev pa se sooča tudi z nekaterimi težavami in odpori. Predvsem je še velika nerazvitost dežele povzročitelj mnogih težav. Ni izključeno, da je imela prejšnja politika podporo pri nekaterih družbenih slojih. Večina je bila zanesljivo proti, vendar so jo nekateri nedvomno podpirali. Nova politika si prizadeva pridobiti podporo tudi teh družbenih slojev. V državnem in partijskem aparatu so gotovo še posamezniki, ki se težko uklanjajo novi politiki. Ne smemo pozabiti tega, da je prišlo med »kulturno revolucijo« do velikih sprememb v strukturi partijskih in državnih organov, da se je članstvo povečalo domala za eno tretjino.

Izkustvo, ki ga je pridobila kitajska partija iz polpretekle zgodovine, je pomembno predvsem zanjo. Kitajsko kot vsako drugo izkustvo je predvsem konkretno izkustvo, kar pomeni, da je tudi specifično. Vendar imajo ta izkustva, pa naj bodo še tako lokalno obarvana, tudi širši pomen. V prid tega govorijo ključni parametri te države kot tudi vloga kitajske revolucije v svetovnem procesu socializma. Eden od najvažnejših naukov, ki ga je moč izluščiti iz celotne kitajske revolucije je ta, da ima perspektive, možnosti za uspeh samo tista revolucija, ki je izvirna, samostojna, avtentična in samolastna. Kitajska revolucija je žela največje uspehe tedaj, ko ji je uspelo, da je splošne cilje in principe samostojno interpretirala, našla zanje ustrezne rešitve in gradila lastno strategijo družbenega razvoja. Pomembno izkustvo vidim tudi v tem, da se je v tej deželi še enkrat potrdilo, *da ni mogoče zanemarjati objektivnih zakonitosti družbenega razvoja*. Za to, ker je skušalo nekdanje vodstvo te zakonitosti

dušiti ali podcenjevati, je Kitajska plačala visok davek. Najnovejši obrat v politiki KP Kitajske ima širše mednarodne reperkusije tudi zategadelj, ker se je pri viru »kulturne revolucije« navdihovala cela struja v delavskem gibanju, ki je skušala podobno politiko zagovarjati v mnogih drugih deželah. S svojim ekstremizmom so take skupine povzročile dokajšno škodo delavskim gibanjem svojih dežela. Zdaj so vse te skupine v fazi dokaj naglega osipa.

UREDNIŠTVO: V knjigi posvečate upravičeno dokajšno pozornost fenomenu participacije in samoupravljanja v sodobnem socializmu. Kakšne so tendence glede širjenja samoupravljanja v sodobnem socializmu? Kako dosedanje samoupravne izkušnje (pozitivne in negativne) vplivajo na uveljavljanje samoupravljanja v sodobnem socializmu? Ali bi potemtakem lahko govorili, kot to včasih slišimo, o samoupravljanju kot svetovnem procesu?

B. PRIBIČEVIČ: Naraščanje vpliva idej in sil samoupravne naravnosti je danes povsem očitno. V dosedanjem dolgoletnem razvoju teh idej in sil so prinesla zadnja leta največji vzpon. Zelo utemeljeno lahko trdimo, da nikdar doslej ni prišlo do tako široke in močne podpore takemu konceptu socialističnega razvoja. Napredek gre v širino in globino. Privrženci teh idej so bili nekdanj domala izključno v Evropi. Danes ni več tako. Omenim naj samo primer Alžira in Peruja, kjer so poskušali organizirati celo samoupravni sektor gospodarstva. Te ideje so imele nekdanj oporo v relativno ozkem krogu privržencev v socialistični levici. Danes so glede tega stvari drugačne. Na tak ali drugačen način izražajo podporo številne delavske partije. Preokret je posebej zanimiv pri nekaterih komunističnih partijah. Do nedavnega so vse te partije odklanjale samoupravljanje kot »anarhosindikalizem«, kot zamisel, ki ni niti vabljiva niti uresničljiva. Zdaj v nekaterih od teh partij že poudarjajo svojo opredelitev za idejo neposredne delavske demokracije. Nekatere vplivne vladajoče komunistične partije govorijo o »komunističnem družbenem samoupravljanju«. S tem hočejo povedati, da po njihovi presoji do samoupravljanja v socializmu ne more priti. Tu je še nadalje dominantna vloga države nezamenljiva.

Iz dneva v dan prihaja več vesti o naraščanju interesa za idejo socialističnega samoupravljanja kot tudi o naraščanju števila tistih, ki se na različne načine, največkrat »v principu« izjavljajo za neko varianto samoupravne organizacije družbe. Te vesti so za nas razveseljive, vendar nas ne smejo navajati k napačnim sklepom. Samoupravna koncepcija je danes gotovo mnogo močnejša kot prej, vendar ne smemo spregledati tega, da je *etatistična* koncepcija še vedno neprimerno *močnejša*. Glavne sile mednarodnega socializma so še vedno v orbiti etatističnega koncepta nove družbe.

Ugotoviti moramo torej, da je v podpori samoupravnemu konceptu še vedno mnogo verbalizma. Obstaja načelna podpora, ni pa pripravljenosti, da bi nekaj tudi storili. Dozdeva se mi, da mnogi tisti, ki danes govorijo o samoupravljanju, udeležbi delavcev in demokratičnem upravljanju, dejansko ne mislijo na samoupravljanje. Za njih samoupravljanje ne pomeni bistva novega produkcijskega načina, temelja za celovit sistem družbenih odnosov. Ne gledajo nanj kot na temeljno načelo, ki mora prežemati vsa področja družbenega, ekonomskega in političnega življenja. Samoupravljanje je zanje nekakšen *dodatek* k temeljni strukturi družbenih odnosov, ki pa ostanejo še vnaprej v bistvu etatistični.

Zelo značilno je tudi to, da gledajo na samoupravljanje kot na neko varianto participacije. V njem ne vidijo mnogo zrelejše oblike udeležbe delavcev v upravljanju, kot pa jo danes poznajo v mnogih razvitih in nerazvitih, kapitalističnih in socialističnih deželah.

Samoupravljanje postaja zanesljivo vse bolj privlačna ideja. Zanj se navdušujejo široke plasti delavcev in drugih delovnih ljudi. V takih razmerah pa se pojavljajo tudi razumljive težnje k manipulaciji. Mnogi vladajoči krogi se začenjajo »spogledovati« s to idejo. Zato je danes bolj kot kdajkoli prej pomembno, da potegnemo razločne mejne linije med raznimi »industrijskimi demokracijami« ter dejanskim samoupravljanjem ter s tem povzdignemo globoko revolucionarni smisel samoupravnega koncepta.

Nadalje, zdaj je nastopil čas, ko ne zadošča več (ali pa morda niti ni več tako pomembno) dokazovanje, kako izredno dobra ideja je samoupravljanje, kako blagodejno lahko vpliva v smislu uresničevanja zgodovinskih interesov delavskega razreda. Danes je mnogo pomembnejše to, da se izkaže in dokaže, da je samoupravljanje kot temelj družbene organizacije *uresničljivo*, da lahko uspešno rešuje vse najpomembnejše probleme sodobnega človeka in družbe. To je naloga vseh sil, ki so dosledno naravnane k samoupravljanju. Zaradi poznanih zgodovinskih okoliščin pada še vedno največje breme na pleča jugoslovanskih socialističnih sil.

To, da je prišlo zadnja leta do vzpona ideje samoupravljanja in teženj k samoupravljanju, nedvomno priča o svojevrstni krizi etatističnega modela. Pojavljajo se znaki nezaupanja v vse tiste projekte, ki iščejo rešitve sodobnega človeka in družbe v veliki in vsemogočni državi. Nekoč je bilo tako prepričanje v svetu socializma prevladujoče. Danes gospostvo te ideje ni več nedotakljivo. Glede tega je vse več dvomov in dilem. Vse več je tistih, ki so prepričani, da lahko pomeni država le zamenjavo enih gospodarjev z drugimi, da se namesto nekdanjih lastnikov proizvodnih sredstev in njihovih političnih predstavnikov zdaj pojavlja država kot posebljenost enih in drugih (je lastnik, upravljavec in politični predstavnik). Kritično soočanje z raznimi oblikami, posledicami in problemi etatizma daje socialnim in političnim silam močne spodbude za postopno preusmerjanje k samoupravljanju.

V zadnjem času vse pogosteje slišimo o samoupravljanju kot svetovnem procesu. Zdi se mi, da ta izraz ni povsem ustrezen. Sprejemljiv je le v tem smislu, da se je začelo obdobje uresničevanja takega koncepta socializma. Samoupravljanje kot ideja sega vse do samih začetkov modernega socializma. Tudi politične sile, ki so se zanj opredeljevale, se pojavljajo že v davnih časih. Prišlo je že do mnogih eksperimentov in poskusov uresničenja tega. Vendar je dejstvo, da je bilo prvo mostišče osvojeno na naših tleh. Po izkušnjah, ki jih daje samoupravljanje v Jugoslaviji, o njem ni mogoče govoriti več samo kot o samoupravni praksi ali kot o »eksperimentu«. Odprta je nova stran v zgodovini družbe, razrednih bojov in socializma. O samoupravljanju kot svetovnem procesu je seveda možno govoriti tudi v tem smislu, da se mnogotere oblike vključevanja delavcev v proces upravljanja ter vzpostavljanje neposredne demokracije nasploh po svojih nagibih medsebojno prežemajo, povezujejo in spodbujajo. To je pojav, ki je značilen za ves svet in ki ga tudi lahko označimo kot začetni svetovni proces.

UREDNIŠTVO: Kaj bi lahko navedli kot najbolj pomembno izkustvo, ki ga je moč zaznati iz dosedanjega razvoja mednarodnega socializma, še posebej pa iz razvoja socialistične prakse?

B. PRIBIČEVIĆ: Praksa že uresničenih socialističnih revolucij nas navaja k ugotovitvi, da je socialistična preobrazba mnogo bolj zapletena in tudi težja naloga, kot se je nekdanj mislilo. Nekoč so domnevali, da bo najtežji del naloge v izbojevanju oblasti — naslednje naloge naj bi bile mnogo enostavnejše in lažje izvedljive. Danes vemo, da temu ni tako. Tisto, kar prihaja po izbojevanju oblasti je praviloma mnogo težavnejši del naloge. Bilo je tudi mnogo poenostavljanj pa tudi naivnih idej in pričakovanj. Na revolucijo so često gledali kot na »preskok«, na zgodovinsko dejanje, ki pomeni prehod iz enega »stanja« v drugo družbeno »stanje«. Premalo je bila prisotna zavest o tem, da je to zelo dolgotrajno zgodovinsko obdobje, v katerem se krčevito branijo in ohranjajo mnogotere prvine stare razredne družbe, medtem ko se novo le s težavo in z mnogimi mukami prebija v življenje. To novo se mnogokrat tudi v novi institucionalni ureditvi sooča z odpori. Nekdanj je bila skrb revolucionarjev naravnana predvsem k spreminjanju institucij, manj pa k razmišljanju o vsebinah, s katerimi naj bi napolnili nove institucije, manj so se ukvarjali z družbenimi odnosi kot pa z institucijami.

Zaradi znanih okoliščin so pogosto socialistični razvoj poistovetili z reševanjem ekonomskih problemov družbe. Reševanje ekonomskih problemov je prav gotovo eden od ključnih nalog nove družbe. To je nujna predpostavka za reševanje drugih problemov, vendar tudi drugih problemov ni mogoče reševati samodejno, zgolj z logiko ekonomskega napredka. *Napredek na ekonomskem področju je nujen, vendar ne končni cilj.* Temeljni problemi so na področju družbenih odnosov, zlasti v sferi

socialistične demokracije, humanizma in svobode. Socializem *mora* dokazati, da je sposoben ne le več in bolje proizvajati (četudi to ni niti malo lahka naloga), marveč mora doseči tudi mnogo več na vse bolj pomembnih področjih demokracije, humanizma, vzajemnosti in človeške solidarnosti. Na teh področjih bo moral socializem izbojevati odločilno bitko. Na tem področju lahko zmaguje ali pa je poražen.

Socializem je že izbojeval mnoge bitke tam, kjer bi to komaj pričakovali (v manj razvitih deželah). Mnogo manj impresivne uspehe pa dosega v glavnih postojankah svetovnega kapitalizma. Razredna družba v teh predelih sveta dokazuje mnogo večjo žilavost in prilagodljivost (fleksibilnost), kot pa so jo socialisti nekoč lahko napovedovali. Do nedavnega je prevladovalo mnenje, da drvi ta družba v neizbežen prepad, da bo doživela notranji krah — in to ne glede na to, kako se bodo ponašale socialistične sile. Zdaj je v teh ocenah mnogo več realistične intonacije. Sodobno razredno družbo razkrajajo mnoga težka notranja protislovja, njena kriza je na dlani, vendar razpolaga še z mnogimi notranjimi rezervami, še vedno je zmožna, da se reproducira.

Razvita kapitalistične družba ni še prezrelo ali gnilo jabolko, ki bo padlo z drevesa ob najmanjši sapici. Nasprotnik je potemtakem mnogo močnejši, kot smo si mnogokrat zamišljali in kot še danes marsikje domnevajo. Namesto tega, da bi zanj pripravljali nekrologe, bi bilo mnogo bolj koristno, če bi raziskovali notranje mehanizme in moč sistema, ki mu omogoča, da je prebredel vse dosedanje krize. Po drugi strani socialističnim silam tudi ni uspelo, da bi izoblikovale prepričljivo in privlačno strategijo radikalne alternative. Nekatere sile, na primer socialna demokracija, kaj takega že več let niti ne poskuša. Dokajšnja slaba stran je tudi precej razširjeno mnenje, da je praksa tako imenovanega realnega socializma univerzalni model in da bo moral socializem slejkoprej tudi v drugih delih sveta prevzeti njegovo izkustvo. Zdaj tudi o tem že razmišljajo drugače. Izkušnje in nauki, o katerih smo tu razpravljali, bodo morda prispevali k temu, da bodo prihodnja leta v tem pogledu bolj obetavna.

PETER KLINAR

UDK 301.172.1:323.2.001.1

Procesi socializacije in etnične identifikacije

(druge generacije migrantov)

Medtem ko raziskujemo probleme prve generacije naših ekonomskih migrantov v zahodni Evropi, tam že dorašča druga generacija, ki jo prizadevajo posebni problemi. Z vidika emigrantske družbe pojav druge generacije njenih emigrantov zbuja zaskrbljenost, ker kaže, da se predvidevanja o tem, da bodo mednarodne ekonomske migracije večidelčasne, niso uresničila. Bivanje potomcev emigrantov v tujini nas opozarja na daljši emigracijski staž prve generacije in na težnje, da se velik del predvidene občasne migracije spreminja v trajno migracijo. Druga generacija emigrantov in njeni posebni problemi tako upravičeno postajajo vse bolj pojav, ki vzbuja zanimanje naše družbe kot emigrantske družbe, ki je kot socialistična samoupravna družba dolžna več storiti za reševanje teh zapletenih problemov, kot druge emigrantske družbe, ki imajo drugačen družbeni sistem. K temu, da se bodo izpolnile te zahteve, utegne prispevati tudi znanstveno raziskovanje druge generacije emigrantov na teoretični in empirični ravni.

Opredelitev pojma druge generacije migrantov

Teoretične opredelitve druge generacije migrantov poudarjajo, da so v tej generaciji otroci migrantov (vsaj eden od staršev je tujega izvora) v starosti do 20 let.¹ Druga generacija migrantov migrantskega statusa ne dobi po svoji volji, temveč zaradi odločitve staršev, tako da moremo ta njihov migrantski status označevati v nekem smislu kot pripisan, podedovan socialni status. To je pomembno zaradi tega, ker razumemo z migracijami relativno prostovoljna dejanja, ki vodijo do trajnejših sprememb prebivališča, družbenih odnosov, vrednot, norm, kulture, odnosov v hie-

¹ J. Županov: »Druga generacija i integracija«, Jugoslovansko-švedski simpozij »Druga generacija Jugoslovanov v Švedski«, Split, 30. X.—1. XI. 1979, str. 1.

rarhiji družbene strukture.² Druga generacija migrantov se sama ne odloča o tem, da bo nezadovoljene družbene potrebe v emigrantski družbi poskušala zadovoljevati v imigrantski družbi, pri njej ni motivov za odhod v drugo družbo. Pri drugi generaciji migrantov ne moremo razkriti, za kakšno vrsto migracij gre, kar ugotavljamo pri prvi generaciji migrantov s pomočjo različnih vzrokov in motivov, ki so povzročili njihovo odločitev in omogočili, da jih uvrstimo v ekonomske, politične in druge vrste migracij. Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da konstitutivni element migracij — relativna prostovoljnost določitve za emigracijo — pri drugi generaciji migrantov ne velja, ker so ti le odvisni od odločitve svojih staršev.

Tipologija druge generacije migrantov

Drugo generacijo migrantov moremo šteti kot heterogen, strukturiran družbeni pojav. Med njimi kaže razlikovati tiste, ki so bili *rojeni v emigrantski družbi*, pa so se s straši preselili v imigrantsko družbo. Dolžina bivanja v emigrantski družbi, ali drugače rečeno, doba prihoda v imigrantsko družbo, razdelili to skupino druge generacije na več podskupin. Tako razlikujemo podskupino, ki je v svoji zgodnji mladostni dobi odšla na tuje. Drugo podskupino sestavljajo otroci v predšolskem obdobju in tretjo šoloobvezni otroci, ki so začeli s šolanjem v emigrantski družbi in ga prekinili zaradi emigracije. Dodatno merilo za ugotavljanje razlik pri skupini druge generacije migrantov, ki so bili rojeni v emigrantski družbi, pa je razvitost stikov z njihovo izvirno kulturo in družbo v času njihovega bivanja v imigrantski družbi.

V drugo skupino druge generacije migrantov uvrščamo tiste, ki so bili *rojeni v imigrantski družbi*. Med njimi je treba razlikovati pripadnike druge generacije, ki nimajo stikov z izvirno družbo staršev, od tistih, ki so v občasnih ali pa trajnejših stikih z izvirno družbo staršev. Pri prvi podskupini v tujini rojenih migrantov druge generacije obstaja majhna povezanost z izvirno kulturo staršev ali pa ta stik povsem zamre, pri drugi podskupini pa ohranjajo stik s kulturo staršev, obiskujejo pouk v materinem jeziku ipd. Dodatno merilo za razločevanje posameznih kategorij migrantov iz te skupine je tudi njihova (ne)povezanost z imigrantsko etnično skupnostjo, ki ji pripadajo starši.³

Iz navedenega izhaja, da smo pri dosedanji tipologiji druge generacije migrantov upoštevali tale merila: 1. rojstvo v emigrantski ali imigrantski družbi; 2. dolžino bivanja v emigrantski in imigrantski družbi; 3. obdobje prihoda v imigrantsko družbo; 4. obstoj stikov z izvirno kulturo ali izvirno kulturo staršev in razširjenost ter razvitost teh stikov.

² J. Mangalam: »Towards a Migration Typology as a Prelude to Building Theories of Migration«, A Working paper prepared for the 9th World Congress of Sociology, Uppsala August 1978. — P. Klinar: *Mednarodne migracije*, Obzorja, Maribor 1976, str. 16—20.

³ K. Ožbolt-Božić: »Druga generacija naših migranata u Evropskim zemljama«, v *Djeca migranata*, *Rasprave o migracijama*, sv. 51, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 35—36.

Našteta merila, s pomočjo katerih prihajamo do ene vrste tipologije druge generacije migrantov, so povezana s pojavi identifikacije in socializacije ter z različnimi družbenimi procesi, v katere je druga generacija migrantov vključena v imigrantski družbi.

Procesi socializacije in etnične identifikacije

Vsakdo je rojen v nekem družbenem okolju, v njem biva in ga s procesi socializacije internalizira. S tem družbenim prostorom se človek enači, isti (identificira), tako nastajajo vrednote, norme, stališča, ideje, kultura, ki spreminjajo kot dejstva realni družbeni svet in tako dialektično vplivajo nazaj na človeka. To družbeno okolje človek sprejema kot svoje, razvija se mu občutek življenjsko dane enote in kontinuitete. Doživlja spremembe tega okolja in ostaja z njim v raznoterih družbenih odnosih.⁴ Vsako izvorno družbeno okolje je posebna etnična skupnost, ki ima svojo etnično individualnost, originalnost, istost, notranjo povezanost, solidarnost.⁵

Procese socializacije bi mogli enostavno prikazati kot procese, v katerih se posameznik podružbi, postane del družbe, ki ji pripada. Znano je, da ločimo primarno in sekundarno socializacijo. Primarna socializacija pomeni, da otrok pridobi v družinskih in drugih primarnih odnosih bazične vrednote, kulturo, vzorce vedenja svojih staršev, s katerimi se enači in tako postane pripadnik primarne družbene skupnosti ter širše etnične skupnosti. Vrednote, pridobljene v primarnem procesu socializacije, so izredno pomembne. To je namreč proces socializacije, s katerim se posameznik najpreje sreča, in z družinskimi člani, ki jim zaupa ga vežejo čustvene vezi. Zato ni naključno, da so te vrednote izhodišče za to, kar naj bi veljalo v družbi nasploh, ali drugače rečeno, vrednote, pridobljene v procesu primarne socializacije, so trdno vsidrane, in posamezniki jih posplošujejo. Ker v primarni socializaciji posamezniki pridobivajo temeljne vrednote, načine vedenja in razmišljanja ter specifične elemente svoje etnične kulture, jih v teoriji označujejo tudi kot procese enkulturacije. S primarno socializacijo — s procesi enkulturacije, posameznik spozna bistvene elemente svoje etnične in razredne pripadnosti ter pripadnosti k primarnim družbenim skupinam.

Sekundarna socializacija sledi procesom primarne socializacije. Ta poteka v sklopu sekundarnih družbenih skupin in institucij, kjer posameznik pridobi znanje o specifičnih družbenih vlogah, ki zadevajo šolanje, učenje in delo. Sekundarna socializacija je priprava za vključitev v insti-

⁴ —: Swedish Board of Education: *Research and Development in Respect of Immigrants and Linguistic Minorities*, Stockholm 1979, str. 26. — K. Magnusson: »Between Two Cultures«, Symposium on the Position of the Second Generation of Yugoslav Immigrants in Sweden, Split, 30. X.—1. XI. 1979, str. 24—27.

⁵ P. Klinar: »Etnične skupine«, v: *Oblike združevanja in kulture*, Univerzum, Ljubljana 1979, str. 68, 69. — E. Hertz: *Nationality in History and Politics*, London 1951, str. 5—26.

tucionalni sistem, uvajanje v socialne vloge. Ta proces si zastavlja za cilj, da pripravi posameznika do tega, da se čimbolj poisti z obstoječim institucionalnim sistemom. Ko se posameznik isti z drugimi posamezniki in družbenim sistemom, to ne pomeni, da se popolnoma identificira z njimi, kar mnogo bolj velja za procese primarne socializacije.

Posameznik oblikuje svojo identiteto v dialektičnem procesu medsebojnega vplivanja primarne in sekundarne socializacije. Ti procesi so lahko uspešni ali pa neuspešni. Do slednjih prihaja takrat, kadar posameznik izbere identiteto, ki ne ustreza njegovemu objektivnemu družbenemu položaju, kar moremo pripisati problematičnosti socializacijskih procesov, v katere je vključen. Za problematično socializacijo velja lahko tudi tista, ki ustvarja neskladje med posameznikovo zasebno in javno identiteto, razlike med primarno in sekundarno socializacijo, spopad med različnimi vrednotami in kulturami. Naj še rečemo, da se človekova identiteta v sodobnem dinamičnem svetu nenehno spreminja, da gre za nestabilno kategorijo zaradi neustreznih in različnih socializacijskih procesov, ki stalno vplivajo na oblikovanje identitete.⁶

Druga generacija migrantov, rojena v emigrantski družbi

Najprej se zaustavimo pri drugi generaciji migrantov, ki so bili rojeni v emigrantski družbi in so pozneje prešli v imigrantsko družbo, ter skušajmo ugotoviti, kaj se dogaja z njihovimi procesi socializacije in identifikacije.

1. *Majhen otrok, ki v zgodnji mladosti doživi emigracijo in imigracijo* skupaj s svojimi starši, je vključen v procese enkulturacije najprej v okolju emigrantske družbe, po imigraciji pa v okolju posebne kulture etnične imigrantske manjšinske skupnosti. Proces primarne socializacije je bil pretrgan z emigracijo. Ko se nadaljuje, poteka v razmerah specifične mešane imigrantske kulture, v kateri prevladujejo elementi izvirne kulture staršev druge generacije, ki pa se že mešajo z nekaterimi elementi kulture imigrantske družbe. V tej zvezi je treba reči, da kultura migrantov ni popolnoma ista kot kultura njihove izvirne družbe, ker gre pri tej kulturi za specifično kulturo, ki dobiva, čim dlje časa živijo imigrantske etnične skupnosti v tujini, več primesi dominantne kulture imigrantske družbe.⁷

Hkrati z opisanimi enkulturacijskimi procesi se začenjajo tudi procesi akulturacije, ki pomenijo površno in nepopolno sprejemanje elementov kulture imigrantske družbe. Ta proces zadeva sekundarno socializacijo, ki lahko poteka v predšolskih ustanovah imigrantske družbe in v stiku pripadnikov druge generacije s skupinami in institucijami imigrantske

⁶ K. Magnusson: op. cit., str. 27–30. — K. Ožbolt-Božič, Schrader idr. povzemajo D. Claessensovo teorijo o socializaciji.

⁷ M. Hannerz: »Švedska kao imigrantsko društvo, neki socio-antropološki problemi«, Jugoslovensko-švedski simpozij Druga generacija Jugoslovancov v Švedske, Split, 30. X. — I. XI. 1979, str. 10–14.

družbe. Sodimo, da je akulturacijske procese upravičeno mogoče enačiti s sekundarno socializacijo, ker ti zadevajo le sekundarne odnose. Čeprav ni mogoče pričakovati, da akulturacija nujno vodi do višjih stopenj asimilacije, so procesi akulturacije v mladostni dobi izredno pomembni, ker omejujejo procese enkulturacije, ali vplivajo nanje tako, da krepijo tuje elemente kulture v mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti. K temu je treba še dodati, da poteka akulturacija v razmerah dominacije imigrantske kulture in jezika, kar ustvarja seveda ugodne pogoje za kasnejše vključevanje druge generacije migrantov v višje stopnje asimilacije. Prehod akulturacije v višje stopnje asimilacije lahko zavre uspešna enkulturacija v družini, vključevanje druge generacije v imigrantsko etnično skupnost in še posebej njeno povezovanje z vrstniki istega etničnega izvora, učenje materinega jezika in seznanjanje z izvirno kulturo staršev v predšolskih ustanovah, pogosti obiski emigrantske družbe ipd.

Zdi se, da lahko ugotovimo, da obravnavana kategorija druge generacije ostaja med kulturami, ki jih pridobiva v različnih vrstah socializacije: med kulturo izvirne družbe staršev, specifično kulturo imigrantske etnične skupnosti in dominantno kulturo imigrantske družbe. V tem obdobju razvoja druge generacije utegne imeti prednost kultura, pridobljena v procesu enkulturacije, to je, izvirna kultura staršev in kultura imigrantske etnične skupnosti. Sprejemanje izvirne kulture staršev ima prednost takrat, če se je proces enkulturacije začel v okolju emigrantske družbe — izvirne kulture staršev druge generacije ter trajal dalj časa, nadaljeval pa v imigrantski družbi v zgodnjem obdobju bivanja staršev v novem okolju, ko se izvirna kultura še ni bolj opazno začela prepletati z elementi nove kulture.

Kultura imigrantske etnične skupnosti ali mešana kultura imigrantov lahko prevladuje takrat, če je proces enkulturacije druge generacije v emigrantski družbi trajal le kratek čas, in še posebej, če ni potekal v ožjih družinskih odnosih. Nadaljevanje enkulturacijskega procesa v imigrantski družbi pa je potekalo v družini, ki ima že daljši imigrantski staž in ki je vključena v imigrantsko etnično skupnost in tesno povezana z njo.

Ko ugotavljamo neskladja v kulturi, ki jo druga generacija pridobi s primarno socializacijo (izvirna kultura staršev in kultura emigrantske etnične manjšine), lahko še posebej opazimo nasprotja med kulturo, pridobljeno s primarno, in kulturo, pridobljeno s sekundarno socializacijo.

Mlajši pripadniki druge generacije so »stigmatizirani«, označeni s kulturo staršev, pridobljeno s primarno socializacijo in njihov etnični izvor je mogoče spoznati. S tem pa so uvrščeni med pripadnike deprivilegirane etnične manjšine imigrantov, kar lahko najmlajši imigranti druge generacije opazijo v stiku z vrstniki, domačini v obliki diskriminacije, negativnih predsodkov in stereotipov, izolacije, pojavov nasprotovanj ipd. Akulturacija v sekundarni socializaciji jim navadno ne povzroča posebnih težav in tujega jezika se največkrat zlahka naučijo. Bilingvizem problemov najmlajših članov druge generacije navadno ne rešuje, pogosto jih še zapleta,

saj poudarja etnično opredeljenost, hkrati pa more povzročiti zgolj polovično znanje materinega jezika in jezika imigrantske družbe, posebno takrat, kadar se otrok ni uspel dodobra naučiti svojega materinega jezika. Primarna in sekundarna socializacija te kategorije druge generacije temeljita na različnih kulturnih in nasprotujočih vrednotah, kar povzroča pri njih razklano identiteto, odprta so pota za asimilacijo ali za ponovno integracijo v emigrantsko družbo, ali za bikulturnost ali bilingvizem.⁸

2. *Kategorija druge generacije migrantov, rojenih v emigrantski družbi, ki doživlja dejanje emigracije in imigracije v predšolskem obdobju*, je bila deležna pomembne socializacije v okolju emigrantske družbe in njene kulture. Že dokaj razvit proces enkulturacije prekine migracija in ta proces se začneja znova v povsem drugačnem družbenem okolju imigrantske družbe in njene kulture. Sprejemanje pomembnega dela vrednot in kulture v emigrantski družbi, prekinitev tega procesa in njegovo nadaljevanje v imigrantski družbi, pušča sledi na pripadnikih te kategorije druge generacije migrantov. Mogoče je pričakovati pojave razklane osebnosti, ki je doživela delno ali nepopolno enkulturacijo, ki doživlja krizo svoje identitete in ki ima težave z adaptacijo in integracijo v novem družbenem okolju. Spomniti se moramo na vse zapletene pojave »kulturnega šoka« ipd., ki zadevajo starše te kategorije druge generacije v začetnih fazah prilagajanja v imigrantski družbi, ki nedvomno odsevajo na procese primarne socializacije njihovih otrok, s katerimi so se hkrati preselili na tuje. Staršem primanjkuje časa za otroke in ti ne doživijo takšne primarne socializacije, kakršne bi bili deležni v normalnih družinskih razmerah. Rezultat tega je njihova delna, nepopolna enkulturacija. Če predšolski otroci pridejo za svojimi starši na tuje, potem so doživljali pri sorodnikih v emigrantski družbi drugačno primarno socializacijo, kakršno jo sprejemajo od svojih staršev v imigrantski družbi. Enkulturacijski proces v okviru ožje popolne družine se seveda razlikuje od tega procesa v sklopu širših družinskih in oddaljenejših sorodstvenih odnosov ali v okviru nepopolne ožje družine. Hkrati pa je enkulturacijski proces, ki poteka v razmerah imigrantske kulture, drugačen od enkulturacijskega procesa v razmerah domače, izvirne kulture. Ugotovitev o tem, da je bil opravljen pomemben del enkulturacije pri kategoriji predšolskih otrok druge generacije migrantov v emigrantski družbi, nas navaja na sklep, da se ta kategorija lažje ponovno integrira in reakulturira v svoje izvirno družbeno okolje, če se tja vrača po krajšem obdobju bivanja v imigrantski družbi.

Procesi sekundarne socializacije, ki jih enačimo z akulturacijo, potekajo pri predšolskih otrocih migrantov v okolju imigrantske družbe in njene dominantne kulture. Procesi akulturacije predšolskim otrokom v imigrantski družbi ne delajo posebnih težav. Do zapletov pa prihaja za-

⁸ — J. Zupanov: op. cit., str. 12. — A. Schrader, B. Nikles, H. Griesse: »Njihova budućnost je neizvesna«, v: *Djeca migranata, Rasprave o migracijama*, sv. 51, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 80—88. — K. Ožbolt-Božić: op. cit., str. 35—39. — K. Magnusson: op. cit., str. 35—39.

radi dvojne enkulturacije in izrazitih razlik med enkulturacijo in akulturacijo pri procesih adaptacije in integracije v imigrantski družbi. Omenjeni različni socializacijski procesi in nasprotja med enkulturacijo in akulturacijo otežujejo procese asimilacije in še posebej zmanjšujejo možnosti za doseganje višjih stopenj asimilacije. Dvojna enkulturacija (primarna socializacija) in akulturacija (sekundarna socializacija) — v imigrantski družbi razvijajo pri kategoriji predšolskih otrok migrantov bikulturno mešanico in pojav delne, polovične jezičnosti, ki velja za materin jezik in za dominantni jezik imigrantske družbe.⁹

Razlike v socializacijskih procesih, v katere so vključeni predšolski otroci migrantov, rojeni v emigrantski družbi, povzročajo, da se ta kategorija znajde v družbenih razmerah, ki jih označujemo kot marginalne. Primarna socializacija v kulturi emigrantske družbe in imigrantske etnične skupnosti ter akulturacija v kulturi imigrantske družbe pomeni, da je ta kategorija potisnjena na rob dveh sistemov in kultur in da bolj občuti praznino med dvema kulturama kot bogastvo dveh kultur. Ostaja na sredini pota in se ne more povsem vključiti v novo kulturo in imigrantsko družbo, prav tako pa jo procesi akulturacije, ki jih doživlja v zgodnji mladosti, potiskajo na rob njene etnične imigrantske skupnosti. Opisani marginalni položaj pripadnikov druge generacije, ki migracijske procese doživljajo v predšolskem obdobju, kaže tudi na generacijske konflikte, ki se pojavljajo med njimi in njihovimi starši.¹⁰

Sklepati smemo, da pretežni del primarne socializacije, ki jo je ta kategorija doživljala v svoji izvorni emigrantski družbi, zadržuje njeno asimilacijo v imigrantski družbi, še posebej takrat, kadar se ta kategorija druge generacije migrantov uspe vključiti tudi v procese sekundarne socializacije v svoji izvorni kulturi, kar sekundarno socializacijo razbija na predšolsko izobraževanje v materinem jeziku, vključevanje v kulturne dejavnosti imigrantske etnične skupnosti na eni strani in na akulturacijo v stiku z institucijami imigrantske družbe na drugi strani. Označena sekundarna socializacija v izvorni kulturi more tudi pomembno prispevati k temu, da se tisti del te kategorije druge generacije migrantov, ki se vračajo v svojo izvorno emigrantsko družbeno okolje, vanj lažje vključuje.

Če ponovimo socializacijske procese, v katere je vključena predšolska generacija migrantov, potem vidimo, da primarna socializacija in sekundarna socializacija razpadeta na dva dela: enkulturacija v izvorni emigrantski družbi in enkulturacija v imigrantski družini, največkrat v mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti; sekundarna socializacija ali akulturacija v imigrantski družbi in sekundarna socializacija v kulturi izvirne družbe. Našteti socializacijski procesi kažejo, da utegne kultura izvirne družbe, pridobljena v daljšem obdobju enkul-

⁹ — J. Zupanov: op. cit., str. 12. — A. Schrader, B. Nikles, N. Griesse: op. cit., str. 80—88. — K. Ožbolt-Božić: op. cit., str. 35—39. — K. Magnusson: op. cit., str. 35, 36.

¹⁰ P. Klinar: »Hipoteze za istraživanje druge generacije migranata«, Jugoslovanski-švedski simpozij, »Druga generacija Jugoslovanov u Švedski«, Split, 30. X.—1. XI. 1979, str. 5.

turacije, imeti prednost pred kulturo imigrantske družbe, pridobljeno v procesu akulturacije. Ta kategorija otrok migrantov ima glede ohranjanja svoje izvirne kulture zaradi daljšega enkulturacijskega procesa v emigrantski družbi tudi prednost pred kategorijo druge generacije, ki je migrirala v zgodnji mladosti in ki je doživela krajšo in manj intenzivno primarno socializacijo v svoji izvorni — emigrantski družbi. Ohranjanje izvirne kulture predšolske generacije migrantov pospešujejo tudi procesi primarne socializacije v kulturi imigrantske etnične skupnosti in procesi sekundarne socializacije v izvorni kulturi, ki potekajo v imigrantski družbi in občasno tudi v emigrantski družbi.

Ob nepopolnem procesu primarne socializacije v izvorni družbi, ki ni potekal v skupnosti otrok in staršev, začenja popolnejši proces enkulturacije šele v imigrantski družbi z združitvijo ožje družine. V takšnih razmerah utegne prevladovati pri kategoriji predšolske generacije migrantov mešana kultura imigrantske etnične skupnosti. Intenzivnost sekundarne socializacije v izvorni kulturi pospešuje prevladovanje izvirne kulture ali kulture imigrantske etnične skupnosti druge generacije migrantov, ki so migracijo doživljali v predšolskem obdobju, intenzivni procesi akulturacije pa pri njih zavirajo prevladovanje izvirne kulture ali kulture imigrantske etnične skupnosti.

Ob vsem tem pa kaže opozoriti na nasprotja in konflikte med kulturo in vrednotami, pridobljenimi z enkulturacijo in akulturacijo. Nasprotja obstoje v enkulturacijskem procesu v izvorni emigrantski in imigrantski družbi. Omeniti je treba nasprotja in konflikte med akulturacijo in sekundarno socializacijo v kulturi in vrednotah izvirne — emigrantske družbe, ki poteka v imigrantski družbi. Prezreti pa tudi ni mogoče možnih nasprotij med procesi enkulturacije v kulturi in vrednotah emigrantske etnične skupnosti ter procesi sekundarne socializacije v izvorni kulturi, ki so navzoči v imigrantski družbi.

Ko torej sodimo, da ima predšolska generacija migrantov možnosti ohraniti svojo izvirno kulturo ali kulturo imigrantske etnične skupnosti in razviti bikulturnost v imigrantski družbi ali se ponovno integrirati v svojo izvirno emigrantsko družbo, hkrati ne zanemarjamo procesov akulturacije, ki lahko prerastejo v višje stopnje asimilacije. Pozabiti pa tudi ne smemo na marginalnost te kategorije druge generacije migrantov in na njeno polovično jezičnost (semilingvizem) v materinem jeziku in jeziku imigrantske družbe.

3. Kaj se dogaja z *drugo generacijo migrantov, ki migrirajo v obdobju šolanja*? Zanje lahko rečemo, da so enkulturacijo doživeli v svoji izvorni družbi. Pretežni in pomembni del primarne socializacije so že opravili in njihova etnična identiteta se jim je že izoblikovala. Do zapletov in nasprotij more priti takrat, če so doživljali primarno socializacijo v emigrantski družbi brez staršev ali v okviru nepopolne ožje družine, enkulturacija pa se nadaljuje v imigrantski družbi, ko se družina združi in ko se razvijejo

stiki med otroci in starši. Starši teh otrok namreč bivajo že dalj časa v tujini in njihova mešana kultura imigrantske etnične skupnosti dobiva mnogotere primesi dominantne kulture imigrantske družbe. Nasprotja med generacijama pa morejo prerasti v konflikte, če se otroci, enkulturirani v izvorni-emigrantski družbi, ob prihodu v imigrantsko družbo srečajo v stiku s svojimi starši z bolj izrazitimi manifestacijami tuje imigrantske kulture, kar kaže, da se je prva generacija bolj akulturirala, da začenjajo pri njej nižje stopnje asimilacije in procesi adaptacije. Opravljena enkulturacija v izvorni-emigrantski družbi olajšuje tistim pripadnikom te kategorije, ki se vračajo po krajšem bivanju v tujini domov, da se ponovno vključijo v kulturo in odnose izvirne-emigrantske družbe.

Po prihodu generacije šoloobveznih otrok migrantov v imigrantsko družbo se začenjajo procesi akulturacije, ki so veliko bolj zapleteni kot pri mlajših pripadnikih druge generacije migrantov. Primarna socializacija šoloobveznih otrok je bila v glavnem opravljena v drugačnem družbenem, kulturnem okolju izvirne-emigrantske družbe, v katerem je začela tudi že sekundarna socializacija. Z migracijo je bila začeta sekundarna socializacija prekinjena in njeno nadaljevanje poteka v povsem drugačnih družbenih in kulturnih razmerah imigrantske družbe. Moremo celo reči, da se začenja v imigrantski družbi nov proces sekundarne socializacije, akulturacije. Zaradi tega upravičenost naše gornje trditve o zapletenosti akulturacijskih procesov pri tej kategoriji druge generacije migrantov. Spomniti se moramo, da se šoloobvezni migranti niso uspeli niti bolje naučiti svojega materinega jezika in se seznaniti s temelji kulture svoje izvirne emigrantske družbe, pa se že začenjajo učiti tuj jezik in kulturo v šolah imigrantske družbe. Znano je, da je dobro znanje materinega jezika nujni pogoj za učenje tujega jezika in da je smotrno, da učenci pridobijo temeljna jezikovna znanja (branje, pisanje) v svojem materinem jeziku. Pri šoloobveznih migrantih se pogosto zgodi, da ne pridobijo zadovoljivega znanja iz materinega jezika, kar vpliva na znanje dominantnega jezika imigrantske družbe in na komunikacijsko usposobljenost nasploh. Zgodi se, da šolski otroci migrantov mislijo v materinem jeziku, misli pa prevajajo v tuj jezik, ki pa ga slabo obvladajo. Posebne težave nastopijo takrat, če se učenje materinega jezika s prihodom v imigrantsko družbo hitro prekine in ne nadaljuje. Soditi smemo, da nadaljevanje učenja materinega jezika v imigrantski družbi s pomočjo dopolnilnega pouka olajšuje učenje tujega jezika in pripomore k temu, da so procesi akulturacije, ki se jim ta kategorija otrok migrantov ne more izogniti, manj težavni. Seveda pa motivacija za učenje materinega jezika v imigrantski družbi ni enostavna zadeva. Materin jezik je za otroke migrantov vendarle simbol deprivilegiranega manjšinskega položaja etnične imigrantske skupnosti. Težko se meri s prevladujočim dominantnim jezikom imigrantske družbe, ki je jezik širokih komunikacijskih razsežnosti, jezik institucij imigrantske družbe in jezik, ki omogoča vertikalno mobilnost navzgor. Drugačna je

seveda situacija z motivacijo za učenje materinega jezika takrat, kadar ima migrantska družina določen cilj, da se po obdobju bivanja v tujini vrne domov v izvorno emigrantsko družbo.

Kar smo zapisali o dvojezičnosti kategorije otrok migrantov, ki jo obravnavamo, moremo na kratko označiti kot začetke pojava polovičnega lingvizma. Enkulturacijski proces v izvorni-emigrantski družbi in akulturacijski proces v imigrantski družbi, povzročata nezadostno znanje materinega jezika in tujega jezika imigrantske družbe. Že smo ugotovili, kako pomembno je znanje materinega jezika za učenje tujega jezika in za olajševanje akulturacije, hkrati pa je nadaljevanje z učenjem materinega jezika pomembno še v zvezi s preprečevanjem polovičnega lingvizma. Najbolj nevarno obdobje za razmah polovičnega lingvizma je namreč tisto, ko začne upadati sposobnost izražanja v materinem jeziku in ko je znanje tujega jezika še izrazito skromno.¹¹ Iz povedanega sledi sklep, kako pomembno je dolgotrajnejše dopolnilno izobraževanje otrok migrantov v njihovem materinem jeziku, kar moremo označiti kot pomembno metodo, ki preprečuje pojave polovičnega lingvizma.

Soloobvezni otroci migrantov doživljajo v imigrantski družbi mnogotere težave, ki so povezane z njihovim neznanjem tujega jezika. V šolah imigrantske družbe postajajo plašni, pasivni, doživljajo diskriminacijo in pritiske okolja. Raziskave kažejo, da so migrantski otroci bolj podvrženi pojavom brezvoljnosti, sramovanju, agresivnosti, težavam pri razvijanju samozavesti, pri vzpostavljanju družbenih stikov ipd. kot domači otroci.¹² Vse to odseva v slabšem učnem uspehu. Pretežnemu delu teh otrok so zaprta vrata socialne promocije. Velik je delež tistih, ki ne dokončajo niti osnovne šole, ti ne bodo prispeli niti do nižjih družbenih položajev, zgotovo jih moremo označiti kot prihodnje pripadnike subproletariata. Zanje velja, da procesa sekundarne socializacije niso zadovoljivo dokončali in lahko jih opredelimo kot delno socializirano kategorijo.

Šolska generacija otrok migrantov se ne znajde zaradi razlik med enkulturacijskimi in akulturacijskimi procesi le v konfliktu z vrstniki v šolah, marveč tudi s starši, ki se navadno počasneje akulturirajo od svojih otrok in ki si bolj prizadevajo za ohranitev izvorne kulture in vrednot kot druga generacija migrantov. Medtem ko starši spodbujajo svoje otroke, da se šolajo, ker vedo, da je zanje to edina možna pot družbene promocije, pa hkrati pogosto naprotujejo, da bi se njihovi otroci akulturirali, kar pa povzroča sekundarna socializacija, ki poteka v šolah imigrantske družbe. Tako more priti do generacijskega konflikta. Dvojnost druge generacije migrantov, ki temelji na različnem enkulturacijskem in akultura-

¹¹ Swedish Board of Education: Research and Development in Respect of *Immigrants and Linguistic Minorities*, Stockholm 1978, str. 15–29.

¹² G. Aurelius: Prilagodavanje i ponašanje djece doseljenika iz Finske i Južne Europe u Stockholmu, Jugoslovansko-švedski simpozij »Druga generacija Jugoslovancu u Švedskoj«, Split, 30. X.—1. XI. 1979, str. 1–21.

cijskem procesu, pospešuje tudi šola v imigrantski družbi, ki s šolanjem otrok migrantov v jeziku in kulturi imigrantske družbe odločilno prispeva k njihovi akulturaciji in adaptaciji ter asimilaciji v imigrantsko družbo. Dopolnilni pouk v materinem jeziku pa utrjuje kulturo in vrednote, pridobljene z enkulturacijo, in olajšuje reintegracijo otrok migrantov, kadar se vračajo v svoje izvirno družbeno okolje. K tej dvojnosti prispevajo tudi procesi primarne socializacije. Omenili smo že razlike v enkulturaciji v emigrantski in imigrantski družbi v sklopu družinskih odnosov. Primarna socializacija pa poteka še v stikih z vrstniki otrok migrantov. Ti so lahko domačini v imigrantski družbi ali pa pripadniki imigrantske etnične skupine, ki ji pripadajo otroci migrantov, ali pa pripadniki drugih imigrantskih etničnih skupin.

Temeljno nasprotje dvojnega položaja šoloobveznih otrok migrantov med primarno socializacijo, enkulturacijo, opravljeno v izvorni emigrantski družbi, in sekundarno socializacijo, akulturacijo, ki poteka v imigrantski družbi, ocenimo lahko kot dolgotrajnejše nasprotje, ki je globoko usidrano. To nasprotje zavira pri tej kategoriji otrok migrantov njihovo vključevanje v višje stopnje asimilacije v imigrantski družbi. Pri tem pa je pomembno, da ne prenehajo procesi primarne socializacije v izvorni kulturi v okvirih družine, prijateljskih skupin, vrstnikov istega etničnega izvora in v drugih neformalnih odnosih v sklopu imigrantske etnične skupnosti. Prav tako je pomembna tudi sekundarna socializacija v izvorni kulturi — dopolnilno izobraževanje v domačem jeziku in kulturi — ki je še posebej učinkovito, če poteka v imigrantski družbi, občasno pa tudi v izvorni emigrantski družbi. Pri tem pa je potrebno poudariti, da more biti sekundarna socializacija v izvorni kulturi uspešna, to se pravi, enakovredna procesom akulturacije, le takrat, kadar poteka na primerni kvalitetni ravni, ki ne zaostaja za kvalitetno ravni akulturacijskih procesov. Socializacijski procesi v izvorni kulturi ne omejujejo le asimilacije, marveč tudi utrjujejo etnično identiteto. Bolj uravnoteženi socializacijski procesi v emigrantski družbi med izvirno kulturo in kulturo imigrantske družbe, ki zadevajo šoloobvezne otroke migrantov, so pot k razvoju stvarne dvojezičnosti in vključenosti v dve kulturi.

Sodimo, da imajo od vseh do zdaj obravnavanih kategorij druge generacije migrantov ravno pripadniki kategorije šoloobveznih otrok največ možnosti, da se uprejo višjim stopnjam asimilacije in da ohranijo svojo etnično identiteto, saj so enkulturacijo doživeli v izvorni emigrantski družbi. Če se enkulturaciji v izvorni emigrantski družbi pridruži še del sekundarne socializacije v izvorni kulturi, opravljene v imigrantski in deloma tudi v emigrantski družbi, potem so naša gornja predvidevanja še bolj utemeljena. Ohranjanje etnične identitete seveda ni pomembno le za razvijanje bikulturnosti v imigrantski družbi, kulturnega pluralizma in procesov adaptacije, marveč zagotavlja hkrati tudi možnost za ponovno vključitev v izvirno emigrantsko družbo. Kadar dobijo socializacijski pro-

cesi drugačen tok, takrat moremo tudi pri tej kategoriji druge generacije migrantov pričakovati razvoj pojavov marginalnosti, polovičnega lingvizma, diskriminacije, socialne dezorganizacije in patologije.¹³

Druga generacija migrantov, rojena v tujini

Otroci migrantov, ki so rojeni v imigrantski družbi staršev, doživljajo vse vrste socializacijskih procesov v tej družbi. Primarna socializacija — enkulturacija poteka v imigrantski družini v posebni mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti. Od dolžine bivanja imigrantske družine v tujini, od stopnje njene povezanosti z imigrantsko etnično skupnostjo in z izvirno kulturo v emigrantski družbi je odvisna struktura njihove mešane kulture. V njej morejo prevladovati elementi izvirne kulture, lahko pa je opaziti tudi elemente tuje kulture imigrantske družbe. Kadar imigrantska družina doživlja intenzivno akulturacijo, kar velja za prvo generacijo migrantov, to nedvomno vpliva na enkulturacijo njihovih otrok. Občasni migranti si prizadevajo, da bi razvili etnično identiteto svojih otrok, kar pa manj velja za trajne migrante, saj mnogi med njimi dopuščajo akulturacijo in ne ovirajo asimilacije druge generacije.

Iz povedanega izhaja, da se pri drugi generaciji migrantov, rojenih na tujem, pojavljajo kot rezultat specifične enkulturacije, zapleteni procesi etnične identifikacije, ki so vidno drugačni kot pri kategorijah otrok migrantov, rojenih v emigrantski družbi. Druga generacija migrantov, rojena v imigrantski družbi, more dobiti v primarni socializaciji etnično identifikacijo, ki ustreza etničnemu izvoru njenih staršev. To se dogaja takrat, kadar so starši v tujini krajši čas, kadar so ohranili stike z izvirno družbo in kulturo in se uspeli upreti asimilaciji, kadar so povezani s svojo imigrantsko etnično skupnostjo, ki združuje strnjeno naseljene pripadnike, razvija svoje institucije in dejavnosti, ter kadar gre za začasne migracije.

Mogoča je druga skrajna situacija, ki je v tem, da v enkulturacijskem procesu prevladujejo elementi tuje kulture, ki odpirajo vrata asimilaciji in identiteti z imigrantsko družbo in kulturo (gledano z vidika prve generacije migrantov). Do takšnih pojavov more priti takrat, kadar so starši otrok druge generacije v imigrantski družbi že dalj časa in so prekinili stike s svojo izvirno družbo in imigrantsko etnično skupnostjo, kadar nameravajo za stalno ostati v tujini in načrtujejo to tudi za svoje otroke, za katere sodijo, da morejo doseči socialno promocijo v imigrantski družbi tako, da se asimilirajo in da izgubijo identiteto deprivilegirane etnične imigrantske manjšine. Najbolj pogosto pa gre pri kategoriji otrok migrantov, rojenih na tujem, za takšne enkulturacijske procese, s katerimi pridobivajo mešano kulturo imigrantske etnične skupnosti in dvojno, ali mešano etnično identiteto (kot npr. ameriški Slovenci ipd.).

¹³ — J. Županov: op. cit., str. 12. — A. Schrader, B. Mickles, H. Griesse: op. cit., str. 80—88. — K. Magnusson: op. cit., str. 35—39. — K. Ožbolt-Božić: op. cit., str. 35—39.

Kot smo že omenili kultura imigrantske etnične skupnosti ni povsem enaka s kulturo izvirne emigrantske družbe. V tej kulturi se prepletajo elementi kulture imigrantske družbe z elementi kulture izvirne emigrantske družbe in nastaja nekakšna posebna kultura.¹⁴ Ta kultura lahko zastaja za kulturo izvirne družbe, posebno še takrat, kadar se spajajo nedružljivi elementi in prihaja do jezikovnih spakedrank ali znamenj polovične jezičnosti. Tem pojavom so podvržene tiste imigrantske etnične skupnosti, ki niso uspele razviti svoje institucionalne popolnosti in ki ohranjajo slabe stike s svojo izvirno emigrantsko družbo. Če ni nenehnega pritoka kvalitetnih kulturnih dosežkov iz izvirne emigrantske družbe, obstaja nevarnost, da se kultura imigrantske etnične skupnosti degradira. Do enkulturacije otrok migrantov, ki so se rodili v tujini, v specifični kulturi imigrantske etnične skupnosti, prihaja v tistih družinah, ki se niso mogle odločiti, ali bivajo v imigrantski družbi za stalno ali začasno.

Ni težko ugotoviti, da se najlažje ponovno vključijo v emigrantsko družbo in izvirno kulturo svojih staršev tisti pripadniki druge generacije, ki so dobili s pomočjo primarne socializacije v družini kulturo, v kateri izrazito prevladujejo elementi izvirne kulture njihovih staršev. Hkrati pa je treba opozoriti, da pri otrocih, rojenih v imigrantski družbi, v kateri nekaj časa bivajo in doživljajo različne socializacijske procese, ne moremo govoriti o procesih remigracije, kadar emigrirajo skupaj s starši v izvirno emigrantsko družbo svojih staršev. Takšno prostorsko gibanje je zanje pojav emigracije s težavnimi procesi prilagajanja, ki so še posebej zapleteni takrat, kadar so v procesih enkulturacije pridobili kulturo z mnogimi primesmi dominantne kulture imigrantske družbe ali mešano kulturo imigrantske etnične skupnosti njihovih staršev. Otroci migrantov, ki so rojeni na tujem, lahko v enkulturacijskem procesu v imigrantski družbi staršev pridobijo različne vrste etnične identifikacije: identifikacijo, ki ustreza etničnemu izvoru staršev, identifikacijo z dominantno etničnostjo imigrantske družbe staršev ali dvojno identifikacijo z izvirno etničnostjo staršev in etničnostjo, ki dominira v imigrantski družbi staršev, kar odločilno vpliva na procese njihovega prilagajanja, če se obe generaciji družine vrnete v izvirno emigrantsko družbeno okolje prve generacije.

Akulturacijski procesi delujejo v sekundarni socializaciji samo pri tistih kategorijah migrantov, rojenih v imigrantski družbi staršev, ki so v primarni socializaciji pridobili kulturo izvirne družbe staršev ali mešano kulturo imigrantske etnične skupnosti staršev. Do akulturacijskih procesov ne more priti pri tisti kategoriji te druge generacije migrantov, ki so v primarni socializaciji — enkulturaciji pridobili prevladujoče elemente dominantne kulture imigrantske družbe njihovih staršev. Ta kultura je zanje takrat v bistvu njihova izvirna kultura, dominantna etničnost imigrantske družbe staršev pa etničnost, s katero se identificirajo. To kulturo

¹⁴ P. Klinar: *Mednarodne migracije*, str. 114—115.

in etnično identifikacijo, pridobljeno z enkulturacijo, jim procesi sekundarne socializacije še bolj utrdijo.

Akulturacija deluje torej pri kategorijah, ki so pridobile elemente izvirne kulture svojih staršev. Med kulturo imigrantske družbe staršev, ki jo z akulturacijo pridobijo v sekundarni socializaciji, in izvorno kulturo staršev, pridobljeno z enkulturacijo — v procesih primarne socializacije, — prihaja do nasprotij in konfliktov. Ta nasprotja in konflikti so izrazitejši, če pripadniki druge generacije migrantov, ki jih obravnavamo, z enkulturacijo, osvojijo izvorno kulturo staršev, nekaj manj zaostrenih nasprotij in konfliktov pa srečamo pri kategoriji otrok migrantov, ki so bili enkulturirani v mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti njihovih staršev.

Treba je reči, da izvorna kultura staršev, s katero se otroci migrantov seznanijo v enkulturacijskem procesu zunaj njenega izvirnega družbenega okolja, to je, v imigrantski družbi staršev, ni tako učinkovita ovira pred akulturacijo, ki lahko vodi v višje stopnje asimilacije, kot je enkulturacija otrok, opravljena v izvorni emigrantski družbi. Otroci migrantov, rojeni v tujini, so kljub enkulturaciji v izvorni kulturi staršev veliko bolj izpostavljeni nevarnosti asimilacije kot otroci, ki so pridobili svojo izvorno kulturo v okolju izvirne emigrantske družbe, kar vpliva tudi na različno trdnost identifikacije z etničnim izvorom staršev. Za obravnavano kategorijo otrok migrantov, so pri omejevanju učinkov akulturacije izredno pomembni neposredni stiki z izvirnim okoljem staršev in pa stiki z imigrantsko etnično skupnostjo, ki ji starši pripadajo. Treba pa je opozoriti, da se v imigrantski etnični skupnosti oblikujejo različne variante imigrantske etnične kulture. Če jih prikažemo le shematično, potem se na eni strani kaže kultura z bolj arhaičnimi elementi izvirne kulture z mnogimi primesmi dominantne kulture imigrantske družbe, navzoča med imigranti z daljšim imigrantskim stažem, na drugi strani kontinuuma pa se poraja sodobnejša izvorna kultura z manj primesmi dominantne kulture imigrantske družbe, ki se razvija med imigranti s krajšim imigrantskim stažem. Otroci migrantov, rojeni v tujini, lahko v imigrantskih etničnih skupnostih doživljajo procese primarne socializacije — enkulturacije in procese sekundarne socializacije v mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti in zaradi gornjih razlik lahko pride tudi do nasprotja med kulturo, pridobljeno v tej skupnosti, in kulturo, osvojeno z enkulturacijo v okviru družine.

Prezreti seveda ni mogoče, da prihajajo otroci migrantov, rojenih na tujem, tudi v stike z drugimi imigrantskimi etničnimi skupnostmi, kar odpira nove zaplete in nasprotja v zvezi z razvijanjem njihove kulture in etnične identitete. Če pogledamo, na primer, na njihove stike z vrstniki, potem lahko razkrijemo mnogotere mogoče kombinacije. Otroci migrantov iščejo vrstnike med otroci, katerih starši pripadajo isti imigrantski etnični skupnosti kot njihovi starši. Tako se srečajo z različnimi vrstami kulture imigrantske etnične skupnosti, ki smo jih že pojasnili. Razvijajo

prijateljske odnose z vrstniki, domačini, pripadniki dominantne kulture. Lahko navezujejo prijateljske stike z otroci migrantov, ki pripadajo drugim imigrantskim etničnim skupnostim kot njihovi starši. Ko obiskujejo izvorno družbo staršev, se srečujejo z vrstniki iz te družbe in z atventično izvorno kulturo svojih staršev. Ti primarni odnosi lahko utrdijo in razvijajo enkulturacijo, pridobljeno v okviru družine, lahko pa jo tudi zavrejo in odprejo vrata za različne, tudi neskladne kombinacije mešane kulture, ali pa dopolnijo akulturacijo z začetki strukturalne in identifikacijske asimilacije.

Tako kot se razvijajo v imigrantski etnični skupnosti prve generacije migrantov tudi procesi sekundarne socializacije druge generacije migrantov, ki utrjujejo etnično identiteto, ki so jo pridobili v procesih enkulturacije, lahko te procese opazujemo tudi ob obiskih otrok — migrantov v izvorni družbi njihovih staršev. Ti procesi pridobijo pomen, če so pogosti, dolgotrajnejši in organizirani tako, da se lahko razvijejo socializacijski procesi v smeri krepitve etnične identitete otrok migrantov, ki izhaja iz njihovega etničnega izvora. Poseben pomen v tej smeri sekundarne socializacije imajo institucionalno popolno razvite in organizacijsko učinkovite imigrantske etnične skupnosti, ki so v tesnih stikih z emigrantsko izvorno družbo.

Po drugi strani pa stiki druge generacije migrantov z drugimi imigrantskimi etničnimi skupnostmi razvijajo drugačne sekundarne socializacijske procese, ki jih oddaljujejo od kulture, pridobljene z enkulturacijo — gre za specifične pojave akulturacije.

Gotovo je, da so stiki druge generacije migrantov, rojenih na tujem, z institucijami in skupinami, ki pripadajo dominantni kulturi, najbolj izrazita ovira pri razvoju kulture, pridobljene z enkulturacijo v družini. S temi dejavniki sekundarne socializacije — akulturacije se otroci migrantov nenehno srečujejo: v predšolskem in še posebej v šolskem obdobju njihovega razvoja. V sodobnih imigrantskih družbah je namreč le malo pogojev za razvoj kulturnega pluralizma in za bolj dvosmerne procese adaptacije migrantov. Raba materinega jezika imigrantskih etničnih skupnosti je neenakopravna, omejena na neformalne stike, vsi formalni stiki z institucijami imigrantske družbe se opravljajo v dominantnem jeziku te družbe. Jezik in kultura imigrantske družbe sta nadrejena. S temi pojavi diglosije se ta kategorija migrantov druge generacije ves čas srečuje in predšolske ter šolske ustanove izrazito pospešujejo akulturacijo, ki je učinkovita in prav pogosto vodi v asimilacijo.¹⁵

Razumljivo je, da procesi akulturacije otrokom migrantov, ki so rojeni na tujem, navadno ne povzročajo posebnih težav, zlahka se akulturirajo in postanejo bikulturni ali večkulturni, pa tudi semikulturni in to takrat, kadar sta procesa enkulturacije in akulturacije neustezno opravljena, obe kulturi in njune vrednote pa v izrazitem nasprotju.

¹⁵ P. Klinar: Hipoteze za istraživanje druge generacije migranata, str. 3—5.

V luči opisane akulturacije, ki poteka v šolskih ustanovah imigrantske družbe, se razkriva pomen dopolnilnega šolanja druge generacije imigrantov, rojenih na tujem, v materinem jeziku in izvorni kulturi staršev. To dopolnilno šolanje lahko utrdi kulturo, pridobljeno s procesom enkulturacije v družini in je pomemben dejavnik sekundarne socializacije v izvorni kulturi staršev in hkrati tudi dejavnik enkulturacije, ki poteka v primarnih odnosih med vrstniki istega etničnega izvora. Do zanesljivejše utrditve izvorne etnične kulture staršev bi lahko prišli otroci migrantov, ki ves čas bivajo v tujini, tako da bi jim bil omogočen pretežni del osnovnega šolanja v njihovem materinem jeziku, kar bi bil zanesljivejši temelj za njihovo bikulturnost. To bi bilo še posebej ustrezno za tiste kategorije otrok migrantov, ki so v tujini začasno in ki se bodo preselili v izvorno emigrantsko družbo svojih staršev in v njej živeli.

Ko primerjamo kategorijo druge generacije migrantov, ki je bila rojena na tujem, s kategorijami druge generacije, ki so se preselile v različnih mladostnih obdobjih v imigrantsko družbo, lahko sklepamo, da je bolj podvržena procesom asimilacije kot pa kategorije otrok, rojenih v emigrantski izvorni družbi. To utemeljujemo s tem, da je proces enkulturacije dosežen v tujem okolju — imigrantski družbi staršev, da je v kulturi imigrantske etnične skupnosti, v katero se enkulturirajo, vse več primesi dominantne kulture imigrantske družbe staršev, da starši bivajo v tujini dalj časa in da so vključeni v procese akulturacije. Obavnavana kategorija otrok je ves čas podvržena procesom akulturacije, stiki z emigrantsko izvorno družbo staršev in njihovo imigrantsko etnično skupnostjo pa slabijo. Potrebno je vložiti veliko prizadevanj, da ta kategorija druge generacije migrantov postane bikulturna, kar je odvisno od primarnih in sekundarnih socializacijskih procesov v družini, imigrantski etnični skupnosti staršev, v šoli in v izvorni emigrantski družbi njihovih staršev. Neustrezni socializacijski procesi v izvorni kulturi staršev in ravno takšen proces akulturacije pa vodijo do pojavov semikulturnosti in semilingvizma, marginalnosti, diskriminacije, konfliktov in pojavov socialne dezorganizacije in patologije. Ti pojavi pa so seveda tesno povezani z družbenim položajem obravnavane kategorije druge generacije migrantov in z mestom deprivilegirane etnične imigrantske skupnosti v hierarhiji etnične stratifikacije.

Končno je treba še reči, da je ohranjanje etnične identitete pri drugi generaciji migrantov, ki so se rodili v tujini, poseben porocel. Če uspejo postati bikulturni, potem gre predvsem za mešano posebno kulturo imigrantske etnične skupnosti in za dominantno kulturo družbe, v kateri živijo. Skladno s tem se razvija tudi njihova dvojna etnična identifikacija.

Sklep

1. Problematiko druge generacije migrantov smo opazovali iz zornega kota procesov socializacije in etnične identifikacije. Naš pogled je bil

uprt na kulturo etnične dimenzije. Procesi socializacije, ki vplivajo na etnično identifikacijo druge generacije migrantov, so povezani z njihovim družbenim in razrednim položajem ter s pojavi etnične stratifikacije.¹⁶ Ti pojavi bodo predmet naših nadaljnjih raziskav, v tem sestavku smo jih samo omenili v zvezi s procesi socializacije, pomembnimi za etnično identifikacijo.

2. Na socializacijo otrok migrantov vplivajo raznoteri dejavniki. V tem prispevku smo se osredotočili na različne pojavne oblike socializacije, ki vplivajo na etnično identifikacijo otrok migrantov, ki so bili rojeni v emigrantski družbi, in na tiste, ki so bili rojeni na tujem. Pri prvi kategoriji smo razlikovali pripadnike druge generacije, ki so emigrirali v zgodnjem otroškem, predšolskem in šolskem obdobju.

3. Na otroke migrantov izrazito vplivata predvsem dve kulturi, lahko pa tudi več kultur in različne mešane kulture. Sodimo, da je za etnično identifikacijo posebno pomemben proces primarne socializacije — enkulturacije, ki poteka v sklopu migrantske družine. Temu procesu dajemo prednost pred procesi sekundarne socializacije — akulturacije. Sklepamo, da ima proces enkulturacije, ki poteka v izvorni emigrantski družbi, večji pomen za ohranitev izvirne etničnosti kot ta proces, ki začneja v imigrantski družbi staršev. Zaradi tega imajo otroci migrantov, ki so rojeni v emigrantski družbi in so bili tam enkulturirani, več možnosti, da ohranijo svojo izvirno kulturo kot otroci migrantov, ki so doživeli procese enkulturacije v imigrantski družbi svojih staršev. Tudi dolžina enkulturacije v izvorni emigrantski družbi je pomembna za ohranjanje izvirne etničnosti. Čim dalj časa prebijejo otroci migrantov v emigrantski družbi in v njej doživljajo še procese sekundarne socializacije, tem manj je možnosti, da bi po emigraciji akulturacija prešla v višje oblike asimilacije. Največ teh možnosti imajo potemtakem otroci migrantov, ki migrirajo v obdobju šolanja, manj možnosti pa dajemo drugi generaciji migrantov, ki doživi emigracijo v zgodnjem mladostnem obdobju.

4. Procesi enkulturacije otrok migrantov niso enotni. Doživljajo enkulturacijo v izvorni kulturi staršev in v mešani kulturi imigrantske etnične skupnosti, v kateri lahko prevladujejo elementi tradicionalne ali sodobnejše izvirne kulture ali pa tudi elementi dominantne kulture imigrantske družbe staršev. Tudi druge vrste procesov primarne socializacije, kažejo na nasprotje med kulturami, pridobljenimi v procesih enkulturacije in drugih vrstah primarne socializacije.

5. Procesi akulturacije, ki potekajo prek sekundarne socializacije v imigrantski družbi, so za razvijanje nove ali dvojne etnične identitete in za zaviranje izvirne etnične identitete otrok migrantov izredno pomembni. Njihov pomen narašča, če se začnejo že v zgodnjem starostnem obdobju in če trajajo daljše obdobje. Poseben pomen pripisujemo akulturacijskim

¹⁶ V. Katunarić: Značenje jezika u socialnoj integraciji djece migranata, *Rasprave o migracijama*, sv. 51, Center za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 91—98.

procesom, ki potekajo v predšolskih in šolskih ustanovah imigrantske družbe. Pomen akulturacijskih procesov v mladostnem obdobju je tudi v tem, da kultura imigrantske družbe dominira, da je jezik imigrantske družbe sredstvo komunikacij v institucijah in pogoj za doseganje vertikalne mobilnosti. V spopadu obeh kultur ima kultura imigrantske družbe mnogo možnosti. Če dominantna kultura, pridobljena z akulturacijo, prevlada nad manjšinsko kulturo, pridobljeno z enkulturacijo, potem akulturacija prične preraščati v višje stopnje asimilacije.

6. Sekundarna socializacija v imigrantski družbi pa ne poteka le kot akulturacija. Pomembna je sekundarna socializacija, ki utrjuje izvirno kulturo in etnično identiteto druge generacije. Gre za dopolnilno izobraževanje otrok migrantov v materinem jeziku v predšolskih in šolskih ustanovah. Sem sodijo tudi raznotere dejavnosti imigrantskih etničnih skupnosti in ne nazadnje občasni procesi sekundarne socializacije v izvorni emigrantski družbi.

7. Med imigrantsko kulturo, pridobljeno z akulturacijo, in izvirno kulturo, pridobljeno z enkulturacijo, prihaja zaradi njunih razlik do nasprotij in konfliktov, ki so še posebej očitni takrat, kadar sta obe vrsti socializacije opravljeni neustrezno in nepopolno. Obe vrsti socializacije sta namreč v medsebojnem dialektičnem odnosu. Pri otrocih migrantov se porajajo pojavi neustrezne socializacije, semikulturnosti in polovične jezičnosti, marginalnosti in diskriminiranosti, težave, ki zadevajo njihovo etnično identifikacijo in medgeneracijski konflikti. Družbene vloge, ki so se jih priučili v procesu sekundarne socializacije, morajo opravljati, ne da bi se z njimi identificirali. Stiki z domačini imigrantske družbe ostajajo neredko le na sekundarni ravni, primarni odnosi pa omejeni na pripadnike imigrantske etnične skupnosti.

8. Nasprotja opazamo tudi med kulturo in vrednotami, pridobljenimi z enkulturacijo in s sekundarno socializacijo v izvorni kulturi, in seveda med kulturo, pridobljeno z akulturacijo in sekundarno socializacijo v izvorni kulturi.

9. Izhodi iz zapletenih socializacijskih procesov, ki jih doživljajo otroci migrantov, so mnogoteri. Lahko ohranijo mešano kulturo imigrantske etnične skupnosti in sprejmejo del kulture imigrantske družbe, kar vodi do njihove bikulturnosti, lahko se asimilirajo v dominantno kulturo ali pa ohranijo in razvijejo svojo izvirno kulturo, kar prihaja v poštev predvsem takrat, kadar se vračajo v izvirno emigrantsko družbo. Da more priti do stvarne bikulturnosti, kulturnega pluralizma v imigrantski družbi, je odvisno od tega, da imigrantska etnična skupnost zgubi deprivilegiran manjšinski status in da so socializacijski procesi otrok migrantov, ki zadevajo obe kulturi, uravnoteženi in na ustrezni kvalitetni ravni.

Vzgojna stališča slovenskih mater

njihova pogojenost in vpliv na oblikovanje otrok

Problemi odnosov med starši in otroki nikakor niso zanimivi samo za tiste, ki se ukvarjajo s sociologijo družine.¹ Nasprotno. V družini ravnaajo ljudje običajno bolj spontano in neposredno kot sicer, manj v skladu z raznimi konvencijami in predpisi — in tako se pogosto ravno v družinskem življenju pokaže, kaj ljudje v resnici mislijo in čutijo. Ravno dogajanje v družini je tako pogosto neke vrste barometer tega, kaj se v resnici dogaja v družbi kot celoti, kaj ljudje v družbi kot celoti resnično hočejo, kakšne so njihove resnične vrline in hibe. Po drugi strani pa ne bi smeli nikoli pozabiti, da je najusodnejše obdobje človekovega življenja ravno njegovo zgodnje otroštvo, ko igrajo družinske razmere in družinski odnosi usodno vlogo pri njegovem oblikovanju. Današnji politiki in generali, misleci in umetniki, vsi ti, ki danes oblikujejo naš svet — so včerajšnji otroci.

Seveda nam pride ob tem na misel znamenito Engelsovo delo, v katerem so »družina«, »privatna lastnina« in »država« že v naslovu povezane v eno samo celoto. Toda zanimivo: čeprav Engels v uvodu v ta spis izrecno poudari, da gleda na družino z vidika človeške *reprodukcije*, kot enega od obeh stebrov (»produkcije stvari« in »produkcije ljudi«) na katerih sloni vse dogajanje v družbi — velja njegova pozornost predvsem odnosom med *moškim in žensko*, ne pa odnosom med *starši in otroki*, za katere v reprodukciji pravzaprav gre. Zgodovina človeštva ostaja za Engelsa kljub vsemu še vedno zgodovina odraslih. Zato je tudi v procesu reprodukcije pomembna predvsem njegova prva faza — odnos med spoloma — ne pa kasnejše, ko se temu odnosu pridruži zapletena dinamika odnosov med starši in otroki.

In morda niti ni naključje, če se tudi kasneje, pri Freudu; pojavlja odnos med starši in otroki v seksualni preobleki. Pa ne glede na to: ena najpomembnejših zaslug Freuda in njegovih naslednikov je nedvomno ravno ta, da so opozorili na množico intimnih odvisnosti, ki povezujejo odnose med starši in otroki z odnosi v širši družbi. Seveda je vsa psihoanaliza nekakšen panoptikum, kjer se neločljivo prepletajo genialna spoznanja in fantastične domislice — vse do sodobne ameriške »psihohistorične šole«, ki razlaga človeško zgodovino sploh z razvojem stališč matere do otroka. Bodi: toda zato ni nič manj res, da je mogoče dokazati medsebojno odvisnost družinskih odnosov ter strukture širše družbe tudi s

¹ Pričujoči prispevek je nekoliko dopolnjen tekst referata, ki ga je pisec pripravil za mednarodni kongres »The Family, the Natural Environment of the Child«, ki je bil ob priliki leta otroka organiziran v Milanu, v času od 21. do 24. junija 1979.

strogo znanstvenim metodami. Vzemimo samo Stephensovo raziskavo², v kateri so bili uporabljeni podatki za blizu 150 predindustrijskih kultur. Pokazalo se je, da so veljala v tistih kulturah, kjer obstaja danes ali pa je nekoč v preteklosti obstajalo »kraljestvo« — torej država — bistveno strožja in zapletenejša pravila glede oblik spoštovanja, ki ga mora sin izkazovati očetu. Z drugimi besedami: despotizem centralne oblasti ter patriarhalna družina, kjer ima oče absolutno oblast, nastopata z roko v roki.

Ob vsem tem se postavlja seveda tudi cela vrsta vprašanj v zvezi z našo lastno družbo. Na primer: Kakšne so perspektive uveljavljanja samoupravljanja v naši družbi, če predpostavljamo tradicijo avtoritarne katoliške vzgoje, ki je bila nekoč pri nas običajna? Kakšno vlogo ima pri tem menda specifično slovenski sindrom »matere mučenice«? Kako prispeva slovenska družina k razvoju tistih osebnostnih značilnosti, ki so neolčljivo povezane s samoupravljanjem: kreativnosti, samostojnosti mišljenja, odprtosti za inovacije? Koliko je danes samoupravljanje resnično tisti družbeni sistem, ki ustreza najintimnejšim težnjam in občutjem tipičnega Slovenca — in koliko samo ritual, ki ga sprejema pač zato, ker tako zahteva oblast? In po drugi strani: koliko so samoupravni odnosi, ki se uveljavljajo v širši družbi, proniknili tudi v tkivo najintimnejših odnosov med materjo in otrokom, med očetom in sinom, med fantom in dekletom? Ali lahko pričakujemo, da bodo prihodnje generacije mladih drugačne od dosedanjih? In če da: v kakšnem smislu?

Vse to so vprašanja, ki zahtevajo podrobne in obsežne raziskave; v tem kratkem članku nanja seveda ni mogoče odgovoriti. Skušali jih bomo le nekoliko osvetliti, pri čemer bomo uporabili material iz naše raziskave »Faktorji pridobivanja šolske izobrazbe pri slovenski mladini«. V tej raziskavi smo zajeli nekaj nad tisoč fantov in deklet iz celotne Slovenije. Konec leta 1974, to je dobro leto po zaključku njihovega šolanja v osnovni šoli, smo anketirali njihove matere po pošti z vprašalnikom o stališčih glede vzgoje otrok. Izpolnjen vprašalnik sta nam vrnila približno dve tretjini mater³. V našem prispevku bomo analizirali odgovore teh mater in njihovo pogojenost, vprašali pa se bomo tudi, kakšne posledice imajo lahko stališča mater za oblikovanje osebnosti otrok.

² Stephens W. N., *The Family in Cross-Cultural Perspective*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1963.

³ Podrobneje o vzorcu in o celotni raziskavi glej zlasti: Jan Makarovič, *Faktorji pridobivanja šolske izobrazbe pri slovenski mladini II/B: Realizacija intelektualnih potencialov v odvisnosti od družbene neenakosti — empirična raziskava*, izd. Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1978. Vprašalnik, ki sestoji iz 30 postavk, smo konstruirali na osnovi materinske forme Schaeffer-Bellovega vprašalnika P. A. R. I. (Parental Attitudes Research Instrument), pri čemer smo izbrali tiste postavke, ki so najmočnejše korelirale s faktorjem »kontrolne-avtonomije«.

1. Pogostost odgovorov

Prvo, kar nas zanima, je seveda vprašanje, kaj slovenske matere nasploh v povprečju sodijo o posameznih vprašanjih v zvezi z vzgojo njihovih otrok. Pri vsaki postavki so bili možni štirje odgovori: »se sploh ne strinjam«, »se delno ne strinjam«, »se delno strinjam«, in »se zelo in v celoti strinjam«. Spodnji seznam prikazuje postavke v našem vprašalniku glede na to, kakšen odstotek mater se je z njim »zelo in v celoti strinjal«. Vprašanja so urejena po pogostnosti tega odgovora. Prva številka pomeni rang, druga pa je številka, ki jo ima postavka v našem vprašalniku.

1—13 (84,3 %)	Ni prav, da mora ženska sama nositi prav vse breme vzgoje otrok
2—14 (82,7 %)	Otrok ima pravico do svojih lastnih pogledov na stvari in mu moramo dovoliti, da jih izrazi
3— 8 (68,9 %)	Otroke bi morali spodbujati, da vedno, ko čutijo, da so družinska pravila nespametna, to povedo staršem
4— 4 (65,4 %)	Nič hudega ni, če začne otrok razmišljati o tem, ali ima njegova mati prav ali ne
5—25 (62,7 %)	Ni razloga, da bi morali starši vedno imeti zadnjo besedo, prav tako kot ni razloga, da bi morali imeti vedno zadnjo besedo otroci
6—20 (53,7 %)	Starši zaslužijo najvišje spoštovanje in ugled pri svojih otrocih
7—18 (53,6 %)	Otroci bi morali biti bolj uvidevni do svojih mater, saj njihove matere toliko trpijo zanje
8— 2 (52,9 %)	Otroci bi se morali zavedati, čemu vsemu se morajo starši zaradi njih odpovedati
9—22 (52,3 %)	Vsa družina dobro uspeva, če je mati prizadevna in odločna v družinskih zadevah
10—10 (47,4 %)	Nič hudega ni, če dobijo otroci vtis, da je kdo od staršev v zmoti
11—15 (46,1 %)	Le malo žensk prejme hvaležnost, ki jo zaslužijo za vse, kar so storile za svoje otroke
12—17 (43,4 %)	Otrokovo mnenje bi moralo resno upoštevati pri družinskih odločitvah
13—28 (42,5 %)	Če se otroci udeležujejo spolnih iger, to še ni vzrok, da ne bi dorasli v čisto normalne ljudi
14— 7 (42,4 %)	Če mati ne ukrepa dovolj odločno in ne določi pravil za domače življenje, bodo prišli otroci in mož v težave, ki jih ne bi bilo treba
15—27 (42,1 %)	Ko se ženska poroči, ve, da bo morala prevzeti vodstvo družinskih zadev
16—30 (35,9 %)	Ne vidim razloga, zakaj bi bilo za srečo otroka potrebno, da se mati odpove svoji lastni sreči

- 17—11 (35,7 %) Nesmisel je zahtevati od otroka, da spoštuje svoje starše bolj kot vse druge odrasle
- 18—16 (35,2 %) Mati mora delati načrte, saj je ona tista, ki ve, kaj se v hiši dogaja
- 19— 3 (34,3 %) Otrok nam bo kasneje hvaležen za to, če smo ga strogo vzgajali
- 20— 9(34,1 %) Mišljenje, da stroga disciplina razvija krepak značaj, je samo predsodek
- 21—19 (34,0 %) Otrok ne bi smel dvomiti o pravilnosti nazorov svojih staršev
- 22— 1 (32,6 %) Starši bi morali dovoliti otrokom, da se ne strinjajo z njimi, če otroci mislijo, da imajo bolj prav kot starši
- 23— 5 (31,0 %) Starši imajo pravico pričakovati, da se otroci prilagodijo njim, in ni prav, da se sami prilagajajo otrokom
- 24—24 (30,3 %) Vdanost staršem je pomembnejša od vsega drugega
- 25—21 (29,8 %) Spolnost je eden največjih problemov, s katerimi se moramo spopasti pri otrocih
- 26—12 (21,8 %) Zelo pomembno je, da mladim fantom in dekletom prepovemo, da vidijo drug drugega popolnoma slečene
- 27— 6 (15,0 %) Majhnega otroka bi morali zavarovati pred tem, da sliši kaj o spolnosti
- 28—23 (14,8 %) Otroci so dejansko srečnejši, če jih strogo vzgajamo
- 29—26 (13,0 %) Z otrokom, ki nam postavlja mnogo vprašanj o spolnosti, običajno nekaj ni v redu
- 30—29 (8,8 %) Pri družinskih odločitvah otrokovih stališč ne gre resno jemati

Kot vidimo, je postavka, s katero se naše anketiranke najpogosteje »zelo in v celoti strinjajo«, naslednja: »*Ni prav, da mora ženska sama nositi prav vse breme vzgoje otrok*«. To stališče se zdi tipično za našo družbo, kjer je izredno velik odstotek mater zaposlenih ter se hkrati močno poudarja enakopravnost spolov. Zaposlitev žensk prispeva po eni strani k njihovi emancipaciji, po drugi pa pomeni veliko obremenitev mater, ki vsekakor zahteva sodelovanje mož v gospodinjstvu ter pri vzgoji otrok, še posebej zato, ker je družbena skrb za oboje pri nas še vedno zelo pomanjkljiva. Hkrati pa seveda vemo, da se spreminjajo navade mož zelo počasi: najrajši se še vedno odločajo za lažjo pot, ki jim jo ponuja tradicija.

Nadvse zanimivo pa se nam zdi dejstvo, da se kar štiri postavke, ki po rangi neposredno sledijo prvi, vse nanašajo na vprašanja *soodločanja otrok pri družinskih zadevah*. Pri vseh teh postavkah gre za stališča v prid takemu soodločanju. Po drugi strani pa je med našimi postavkami zadnje po rangi ravno neko stališče, ki govori *proti* takemu soodločanju: »Pri družinskih odločitvah otrokovih stališč ne gre resno jemati«.

Te podatke lahko razložimo predvsem z jugoslovansko ideologijo *samoupravljanja*, ki očitno prodira iz družbe kot celote tudi v družinske odnose. Vendar pa to ne pomeni absolutne prevlade te ideologije. Upoštevajmo na primer, da se še vedno več kot polovica mater izrazito strinja z izjavo: »Starši zaslužijo največje spoštovanje in ugled pri svojih otrocih«. Le ena tretjina mater se strinja z izjavo, da bi morali starši dovoliti otrokom, da se ne strinjajo z njimi (postavka 1), čeprav je ta postavka zelo podobna gornjim štirim, ki izražajo pozitiven odnos do otrokovega soodločanja v družinskih zadevah. Tudi sicer se še vedno mnoge matere odločno strinjajo z izrazito avtoritarnimi stališči.

Razmeroma malo mater pa se strinja s stališči, ki izražajo *spolno represivnost* v odnosu do otrok, kar je pravzaprav presenetljivo, če upoštevamo globoko zasidrano katoliško tradicijo pri Slovencih. Med šestimi postavkami, s katerimi se naše anketiranke *najmanj strinjajo*, so kar štiri take, ki izražajo spolno represivna stališča.

Treba je priznati, da nimamo zagotovila za to, da so bile matere pri odgovarjanju resnično iskrene in da v praksi ne ravnaajo drugače, kot odgovarjajo v vprašalniku. Toda tudi če se matere kažejo »lepše« kot so v resnici, nam odgovori povedo vsaj to, kaj smatrajo za primerno in zaželeno. Vsekakor lahko trdimo, da »idealni model«, ki ga zastopajo matere, ni avtoritarna družina.

2. Pogojenost odgovorov

Vse matere seveda ne odgovarjajo enako: postavlja se torej vprašanje, od česa so odvisni njihovi odgovori. Pokazalo se je, da je najpomembnejši faktor, ki vpliva na odgovore mater, *število letnikov njihove izobrazbe*. Najvišje korelirata z izobrazbo izjavi: »Otroci bi morali biti bolj uvidevni do svojih mater, saj njihove matere toliko trpijo zanje« ($r = -0,38$) ter »Otroci bi se morali zavedati, čemu vsemu se morajo starši zaradi njih odpovedati« ($r = -0,34$). Zanimivo je, da srečamo v obeh primerih znani »mučeniški kompleks« matere, ki je tem izrazitejši, čim nižja je stopnja izobrazbe. Naslednji najvišji korelaciji dobimo pri dveh izjavah, ki se očitno nanašata na *strogo vzgojo* in zahtevo po pokorščini: »Vdanost staršem je pomembnejša od vsega drugega« ($r = -0,33$) in »Otrok nam bo kasneje hvaležen za to, da smo ga strogo vzgajali« ($r = -0,30$). Tudi strogost in zahteva po pokorščini je tem večja, čim nižja je izobrazba matere. Podobno lahko ugotovimo, da se z nižanjem izobrazbe povečuje represiven odnos do spolnosti ter predstava o dominantni vlogi matere v družini.

Očitno pri manj izobraženih materah v večji meri dominirajo avtoritarna stališča, ki se seveda slabo ujemajo z razvojem samoupravljanja. To velja tudi za »blago« ali »žensko« avtoritarnost, kot se kaže npr. v »mučeniškem kompleksu«. Ta sicer ne stre nasilno osebnosti otroka, oblikuje pa lahko v njem kompleks krivde, ki seveda prav tako v nasprotju z

razvojem svobodne osebnosti. Videti je, da je eden najpomembnejših pogojev za razkrajanje takih avtoritarnih stališč višanje izobrazbene ravni, ki omogoča materi, da sprejme otroka kot avtonomno osebnost. Širša izobrazba namreč zmanjšuje egocentričnost: uči nas, da naše lastne vrednote niso nujno edine možne, in da ni vsakdo, kdor jih ne sprejema, zaradi tega vreden obsojanja. Hkrati pa izobrazba omogoča materam, da se poglobijo v osebnost svojega otroka, da bolj razumejo njegove težnje in probleme.

Toda kakšno vlogo imajo pravzaprav stališča mater pri oblikovanju osebnosti njihovih otrok? Na to vprašanje bomo skušali odgovoriti v naslednjem poglavju.

3. Stališča matere in osebnost otroka

Vpliv mater na otroke nas je zanimal predvsem glede na troje značilnosti otrok, o katerih smo dobili podatke v naši raziskavi: njihovo kreativnost, svobodnost in raven poklicne želje. Oglejmo si v kratkem te tri variable.

Indikator *kreativnosti* otroka je rezultat na testu »Uporabe predmetov«, v katerem morajo testiranci naštet čimveč različnih neobičajnih načinov uporabe za štiri različne predmete iz vsakdanjega življenja. *Svobodnost* smo imenovali najpomembnejšo osebnostno potezo, ki smo jo odkrili v naši raziskavi. Gre za kompleksen faktor z relativno močnimi faktorskimi utežmi na skupno enajstih skalah stališč, ki ga interpretiramo kot občutek notranje svobode akcije ter nevezanosti na konvencije ter razne druge omejitve. *Raven poklicne želje* je izražena v številu let šolanja, ki jih zahteva poklic, katerega bi otrok najraje opravljal, če bi imel vse potrebne sposobnosti zanj ter praktične možnosti, da ga doseže.

Vse tri značilnosti osebnosti korelirajo z izobrazbo matere, podobno kot stališča. Da bi se izognili lažnim korelacijam, smo zato računali *partialne korelacije*, ob kontroli izobrazbe matere. Upoštevali smo samo tiste korelacije, ki so bile statistično pomembne vsaj na ravni tveganja $p = 0,01$.

Vse tri osebnostne značilnosti so statistično pomembno korelirale z naslednjima dvema stališčema mater:

5. Starši imajo pravico pričakovati, da se otroci prilagodijo njim, in ni prav, da se sami prilagajajo otrokom.

27. Ko se ženska poroči, ve, da bo morala prevzeti vodstvo družinskih zadev.

Ponovno se torej srečamo z *egocentričnostjo* mater, ki očitno duši razvoj otroka ne le na enem, ampak na različnih področjih. Sicer pa je videti, da vplivajo na različne značilnosti otrok različna stališča mater. Specifičnosti, ki se tu pojavljajo, bomo najlažje identificirali, če si ogledamo tiste korelacije, ki se pojavljajo samo pri eni od naših treh osebnostnih značilnosti, ne pa pri ostalih dveh:

a) *Kreativnost:*

6. Majhnega otroka bi morali obvarovati pred tem, da sliši kaj o spolnosti ($r_{\text{pare}} = -0,12$)

15. Le malo žensk prejme hvaležnost ki jo zaslužijo za vse, kar so storile za svoje otroke ($r_{\text{pare}} = -0,15$)

21. Spolnost je eden največjih problemov, s katerimi se moramo spoprijeti pri otrocih ($r_{\text{pare}} = -0,16$)

23. Otroci so dejansko srečnejši, če jih strogo vzgajamo ($r_{\text{pare}} = -0,12$)

b) *Svobodnost:*

28. Če se otroci udeležujejo spolnih iger, to še ni vzrok, da ne bi odrasli v čisto normalne ljudi ($r_{\text{pare}} = -0,12$)

29. Pri družinskih odločitvah otrokovih stališč ne gre resno jemati ($r_{\text{pare}} = -0,12$)

c) *Raven poklicne želje:*

1. Starši bi morali dovoliti otrokom, da se ne strinjajo z njimi če otroci mislijo da imajo bolj prav kot starši ($r_{\text{pare}} = -0,15$)

Kot vidimo, so dobljeni korelacijski koeficienti, čeprav statistično pomembni, zelo nizki. Vendar bi bilo prenačeno, če bi iz tega sklepali, da so vplivi, ki jih imajo materina vzgojna stališča na otrokov razvoj, zanemarljiva. Zdi se verjetneje, da gre nizkost korelacij pripisati razmeroma grobim metodam (vprašalniki), ki smo jih uporabili za merjenje tako kompleksnih in subtilnih pojavov, kakršni so medčloveški odnosi in človekova osebnost. Če gledamo tako, lahko na osnovi dobljenih korelacijskih koeficientov domnevamo,

— da je za razvoj otrokove *kreativnosti* usodna predvsem pretirana *strogost* staršev, predvsem strogost v *spolnih zadevah*;

— da je otrokov občutek *svobodnosti* pomembna predvsem njegova možnost *soodločanja* pri družinskih zadevah, pa tudi širokosrčnost staršev v spolnih zadevah;

— da je *raven poklicne želje* odvisna predvsem od tega, koliko *samostojnega mišljenja* dovoljujejo starši otrokom.

Predvsem pa lahko trdimo, da na vse tri gornje značilnosti otrok negativno vplivajo *avtoritarna vzgojna stališča* mater v celoti. Za to trditev ne govore le gornji korelacijski koeficienti, ampak tudi mnogi drugi.

4. *Zaključek*

Domneve, ki smo jih postavili zgoraj, bodo morale potrditi ali ovreči kasnejše, temeljitejše znanstvene raziskave. Seveda pa bo treba temeljiteje zastaviti delo pri raziskovanju zgodnje vzgoje otrok v okviru družine, ki je za razvoj samoupravne družbe med najpomembnejšimi. Zaenkrat pa vsekakor opažamo, da posvečajo tako sociologi kot tudi psihologi in pedagogi tej tematiki razmeroma malo pozornosti.

BORIS VERBIČ

Brez pretiranega optimizma

(sporazum med EGS in SFRJ)

Bliža se 1. julij, ko bosta pričela veljati trgovinski del in listina o finančnem sodelovanju v okviru nedavno sklenjenega sporazuma o gospodarskem sodelovanju z EGS. O političnem in gospodarskem pomenu kakor tudi o sami vsebini sporazuma je bilo že dovolj povedanega, zato k temu ni več kaj dodati. Na splošno lahko ugotovimo, da je bil sporazum z obeh strani ugodno ocenjen kot sporazum, ki nudi možnosti za ublažitev nevzdržno visokega jugoslovanskega trgovinskega primanjkljaja in odpira možnosti za razširitev sodelovanja na novih področjih. Obe strani pa sta tudi poudarili, da je po uspešno opravljenem pogajalskem delu sedaj odvisno od gospodarstvenikov, kako bodo uresničili določila sporazumov.

Tu pa se pojavljata dve vrsti vprašanja: kakšne so stvarne možnosti, ki jih nudi sporazum, in v kolikšni meri je naše gospodarstvo sposobno te možnosti izkoristiti?

Glede prvega vprašanja se mnenja precej razlikujejo. Nihče sicer ne oporeka temu, da novi sporazum pomeni velik napredek v primerjavi s prejšnjim in da so zlasti pomembne trgovinske olajšave za izvoz jugoslovanskega industrijskega in kmetijskega blaga. Vendar pa so različne ocene neposrednega učinka, ki nihajo od občutka, da trgovinske olajšave ne bodo bistveno pripomogle k zmanjšanju trgovinskega primanjkljaja, do utvare, da je s sklenitvijo sporazuma velik del težav odpravljen. Toda nič ne bi bilo bolj nevarno od vdajanja utvari, da nam s tem sporazumom nekdo nekaj daje in nas rešuje iz težav. Ne. Rešiti se bomo morali sami. Le da bomo za to imeli z novim sporazumom več možnosti, ker bodo gospodarski in zlasti trgovinski odnosi enakopravnejši kot doslej. Predvsem od nas pa bo odvisno, v kolikšni meri bomo te možnosti res znali izkoristiti.

Kljub zadovoljstvu z doseženim, saj smo zaradi spleta zunanjih in notranjih političnih okoliščin očitno dosegli več kot bi v normalnih razmerah, pa ni posebnih razlogov za pretiran optimizem. Kajti upoštevati moramo tako objektivne kot subjektivne dejavnike, ki bodo kljub sklenjenemu sporazumu še vedno delovali v našo škodo.

Predvsem moramo upoštevati zelo negotove gospodarske perspektive. Zaostrovanje v mednarodnih političnih odnosih in predvsem zapleti v zvezi z Iranom potiskajo svet v še hujše gospodarske težave, ki še posebej ogrožajo surovinsko in energetska hudo ranljivi EGS. Njen gospodarski položaj že sedaj ni rožnat, saj se sooča z zastojem gospodarske rasti in naraščanjem brezposelnosti in inflacije. Hkrati s slabšanjem gospodarskega položaja bo seveda slabelo uvozno povpraševanje in naraščal uvozni odpor predvsem s strani najbolj ogroženih industrijskih vej in kmetijstva.

Nadalje je treba upoštevati velike razlike v tehnološki razvitosti in se zavedati, da tudi oprostitev uvozne carine naših izvoznikov še ne rešuje vseh skrbi, niti jim sama po sebi ne daje konkurenčne sposobnosti. Poleg tehnološke zaostalosti pa velja upoštevati tudi znano dejstvo, da v industrijsko razvitih deželah uvozne carine izgubljajo na pomenu, pridobivajo pa različne druge necarinske oblike onemogočanja tuje konkurence. Tu pa velja spomniti, da je v zapletenem mednarodnem položaju dolgoročni politični interes v veliki meri vplival na EGS, da je v pravem trenutku nekoliko pozabila na svoje kratkoročne gospodarske in trgovinske skrbi in bila nekoliko širokogrudnejša pri dajanju trgovinskih olajšav. Seveda pa je to ne bo odvrnilo od poskusov, da bi pod pritiskom domačega gospodarstva kasneje v nekaterih primerih skušala z desnico jemati nazaj, kar je na papirju ponudila z levico.

Kljub tem bolj ali manj znanim težavam bodo morali naši gospodarstveniki v bitko za vsak izvozni dolar ne zaradi sklenjenega sporazuma z EGS, ampak zaradi prizadevanj celotne družbe za gospodarsko ustalitev, ki naj ne bi več dovoljevala uvoza brez deviznega kritja. Od naših izvoznih sposobnosti in uspehov bo torej v še večji meri kot doslej odvisen uvoz tehnologije in opreme, brez katerih si ni mogoče zamisliti hitrega gospodarskega razvoja.

S tem v zvezi pa se pojavlja niz vprašanj, ki včasih vzbujajo vtis, kot da se bolj kot tuje konkurence bojimo sami sebe. Že mednarodna organizacija za sodelovanje in razvoj OECD nam je v letošnjem poročilu o gospodarskem položaju Jugoslavije očitala preveliko neizbirčnost in nepremišljenost pri naložbenih odločitvah, zaradi česar nas včasih nove tovarne vlečejo nazaj ali zavirajo, namesto da bi nam omogočale iti naprej s še hitrejšim koraki. Tudi pri nas so čedalje glasnejše zahteve, naj bi bili bolj selektivni pri razvijanju industrijskih vej, ker nam sicer še tako dobri sporazumi z drugimi državami ne bodo zadostovali za bistveno izboljšanje izvozne dinamike in večje stopnje pokritja uvoza z izvozom.

Jasno je, da v tem pogledu ni mogoče pričakovati hitrih rezultatov, pač pa bi bilo mogoče dosti hitreje ukrepati na administrativnem področju. Kljub nenehnemu govorjenju o potrebi po omejitvi administrativne vojske, se naši gospodarstveniki pritožujejo, da je naš zunanjetrgovinski sistem postal tako zapleten in da vnaša toliko negotovosti v izvozne odločitve zaradi negotove preskrbe z reprodukcijskim materialom,

da se utegne spremeniti v prav tako pomembno oviro, kot so uvozne carine. Zato bi ga bilo nujno treba poenostaviti, kar bi tudi sprostito sile našega zunanjetrgovinskega kadra, ki velik del svojih sil izčrpava za preskakovanje najrazličnejših administrativnih ovir, zmanjka pa mu časa in moči za načrtovanje izvozne strategije in iskanje novih poti in oblik sodelovanja s tujino.

Neposredno v zvezi s tem je tudi razraščanje administracije čez razumne meje, kar seveda ni brez neugodnih učinkov na konkurenčno sposobnost našega gospodarstva. Vse to so pojavi, na katere sama sklenitev sporazuma z EGS nima nobenega vpliva, ki pa bodo zaradi svoje trdživosti zaviralno vplivali na sposobnost našega gospodarstva, da izkoristi ugodnosti, ki mu jih prinaša novi sporazum.

Med neugodnimi subjektivnimi dejavniki velja omeniti še pojav nezadostne delovne discipline in vestnosti, kar povzroča neredne dobave in slabo kakovost blaga, kot neposredno posledico pa bodisi nižje izvozne cene ali pa izgubo trga, ne glede na to, ali je izvoženo blago oproščeno plačila carine ali ne.

Vse to in še marsikaj drugega je bilo že velikokrat povedano ali napisano. Omenjam le zato, da bi se v polni meri zavedali, da novi sporazum z EGS sam po sebi ne rešuje ničesar in da nas čaka trdo in težavno delo doma, če hočemo, da bi od njega imeli tolikšne koristi, kot si želimo. Pri tem je sedanje seznanjanje s sporazumom, proučevanje njegove vsebine ter usposabljanje uslužbencev za izvajanje administrativnih poslov v zvezi z izpolnjevanjem pogojev za pridobitev pravice do koriščenja izvoznih ugodnosti le manjši del obsežne naloge, ki pa jo bo treba izpolniti, če naj se izvlečemo iz sedanjih gospodarskih težav.

ALBIN IGLIČAR

Glavne usmeritve normodajne dejavnosti

Subjekti normodajne aktivnosti v naši republiki uravnavajo v zadnjem obdobju svojo dejavnost po resoluciji o temeljih zakonodajne politike republike, ki jo je sprejela skupščina SRS v letu 1977 (Ur. l. 16/77). Ta dokument je zelo pomemben za izgradnjo pravnega sistema in njegovo načrtovano prilagajanje družbenemu razvoju. Resolucija je pomemben element racionalnosti pri pravnem urejanju nekaterih družbenih odnosov. Z njo preprečujemo stihijno oblikovanje pravne nadgradnje globalne družbe oziroma zavestno in plansko usmerjamo dopolnjevanje te

nadgradnje. Resolucija o zakonodajni politiki tudi pomembno vpliva na razmejevanje državne in samoupravne normativne dejavnosti ter tako določa okvire za razvoj samoupravnega prava.

Med temeljne naloge republiške zakonodaje uvršča resolucija uveljavljanje skupnih interesov delavskega razreda. Ti interesi morajo biti socialna podlaga za celotni jugoslovanski pravni sistem. Bistvo dolgoročnih delavskih interesov izraža zahteva po vzpostavljanju takšnih produkcijskih in drugih družbenih odnosov, v katerih bodo lahko delavci v celoti odločali o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela.

Zgodovinski razvoj in sedanja praksa dokazujeta, da so v uresničevanju skupnih in splošnih interesov delavskega razreda zajete možnosti družbenega napredka v naši epohi. Zato je tudi prvi smisel političnega organiziranja delavcev prav v tem, da zagotovijo institucionalnega nosilca splošnih delavsko-razrednih interesov (N. Pašić, *Interesi, institucije, ideologije*, Beograd 1977, str. 67). Med institucionalna poroštva za uveljavljanje teh interesov uvrščamo tudi splošne pravne akte, v katerih so vsebinsko zajeti delavski interesi. Zato mora biti politika sprejemanja splošnih pravnih aktov naravnana k interesom delavskega razreda oziroma njihovem pravnem oblikovanju v splošnih pravnih normah. Z doslednim izvrševanjem splošnih pravnih aktov pa zagotavljamo tudi uresničevanje teh interesov v dejanskem vedenju in ravnanju ljudi.

Delavski razred pri nas del svojih interesov — zlasti najbolj temeljne — zagotavlja in uveljavlja s pomočjo politične sile — države, del pa v okviru samoupravnih organizacij in skupnosti. Razvojne težnje nakazujejo pot krepitve samoupravne organizacije celotne jugoslovanske globalne družbe, saj vse bolj izginja potreba po zunanjem — državnem urejanju družbenih odnosov (Pašić, n. d., str. 68). Vendar pa morajo ta vpliv zagotavljati delavci prek svoje države vse dotlej, dokler odločilnega vpliva delavskega razreda na smeri družbenega razvoja ni mogoče zagotoviti brez organiziranega političnega prisiljevanja.

To dejstvo odseva v pravni sferi jugoslovanske družbe tako, da je pravni sistem sestavljen iz tako imenovanega državnega in samoupravnega prava. Tako se del interesov delavskega razreda uveljavlja prek državnih splošnih pravnih aktov, del pa prek samoupravnih splošnih pravnih aktov. Pri tem ugotavljamo, da »državna zakonodaja« institucionalizira predvsem najbolj splošne in dolgoročne delavsko-razredne interese, »samoupravna zakonodaja« pa zlasti skupne in včasih bolj kratkoročne in konkretne delavske interese, ob upoštevanju potrebne skladnosti samoupravnih splošnih aktov z ustavo in zakonom (»državno zakonodajo«). V te procese je vpeta tudi republiška zakonodaja; ob vedno večji samostojnosti posameznih federalnih enot se namreč povečuje tudi krog odnosov, ki spadajo v zakonodajno pristojnost republike. Tako republiška zakonodaja s svojim obsegom in vsebino pomembno vpliva na strukturo pravnega sistema. Na vseh ravneh pravnega normiranja pa mora postati

pravno urejanje pomembnih družbenih odnosov lastno dejanje delovnih ljudi in občanov, katerim v socialistični demokraciji ne morejo določene ureditve vsiljevati tuje družbene sile. (F. Engels, *Anti-Dühring*, CZ, Ljubljana 1965, str. 327).

S splošnimi pravnimi normami naj bi urejali samo temeljne družbene odnose in osnovna materialno-pravna razmerja splošnega pomena. Takšno načelo velja posebej za državno zakonodajo, najprej v federaciji in nato tudi v republiki. To načelo pa bi veljalo imeti pred očmi tudi pri samoupravnem normiranju. Samoupravni splošni akti bodo sicer večkrat bolj podrobno in kazuistično oblikovani, vendar tudi pri njih ni koristen pretiran normativizem. Pravno normiranje velja omejiti na samo resnično pomembne družbene odnose in seveda takšne, ki so sploh primerni za pravno urejanje. To pa so odnosi, ki so pomembni za obstoj globalne družbe, ki so v razredni družbi konfliktna narave oziroma se v njih kaže interesno nasprotje. S pravnimi normami je mogoče dalje posegati učinkovito le v odnose, ki so dostopni javni kontroli, se pravi da je možno ljudi v določen način ravnanja tudi prisiliti (Nikola Visković, *Pojam prava*, Split 1976, str. 86). V samoupravni sferi je pomembno še merilo odrejenosti in natančne razmejitve pravic in dolžnosti v družbenih odnosih. Le kadar gre za takšne odnose — poudarja dr. Lukić — obstaja potreba, da jih pravno normiramo, da vzpostavimo nujno potreben družbeni red (R. Lukić, »Samoupravno pravo i pravo«, Samoupravno pravo št. 2, Beograd 1975).

Pri pravni normativni dejavnosti bi se morali izogibati urejanju odnosov do narave oziroma vsaj prepuščati to urejanje izvršilnim in administrativnim normam. V teh primerih namreč ne gre za politična vprašanja, za družbene odnose in niti ne za materialno-pravna razmerja, temveč za reguliranje določenih tehnoloških procesov. Ti pa vsaj načelno niso primerni za pravno urejanje.

Temu načelu je blizu zahteva, naj organizacijska in procesualna vprašanja urejajo samostojno samoupravne organizacije in skupnosti. Samo kadar je enotno urejanje potrebno, da zagotovi načelo enakopravnosti občanov in uveljavljanje njihovih temeljnih pravic oziroma na zakon temelječih interesov, naj na takšna področja posega tudi državna zakonodaja. Sicer pa je često mogoče uporabljati procesualne določbe državnega prava — ustrezno prirejene — tudi v samoupravni sferi. Enako je koristno upoštevati organizacijska načela globalne družbe za oblikovanje organizacijskih norm v samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Državna zakonodaja mora biti usmerjena predvsem na določanje sistemskih okvirov posameznih sklopov družbenih odnosov. Ta zakonodaja se naj izogiba podrobnega normiranja oziroma kazuističnega urejanja posameznih zadev. Podrobna zakonodaja se mora vse prevečkrat spreminjati, kar ne vpliva ugodno na pravno varnost in pravno zavest občanov. Prav pravna zavest pa lahko veliko pripomore k učinkovitosti pravnih norm, to se pravi, k njihovi dosledni uporabi v praktičnih družbenih

odnosih. Na drugi strani pa je seveda treba pravočasno vnašati spremembe in dopolnitve v sistemske zakone, kadar dotedanja ureditev ne ustreza več spremenjenim družbenim razmeram. Ob težnji, da se čim več družbenih odnosov ureja s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori ter drugimi samoupravnimi splošnimi akti, spremembe sistemskih zakonov niti ne bodo zelo pogoste.

Za učinkovito uveljavitev nove zakonodaje je navadno potreben daljši rok, kakor pa znaša *vacatio legis* po naši ustavi (8 dni). Šele v daljšem času je namreč mogoče prilagoditi dejanske odnose novim pravnim normam in izpeljati potrebne organizacijske novosti. Pri tem ne kaže prehitevati razvoja in sprejemati normativnih sprememb še preden se je lahko udejanila prejšnja ureditev in pokazala vse dobre in slabe strani. Prehitre spremembe vodijo do oblikovanja normativnega reda, ki je vse bolj oddaljen od družbene realnosti (Najdan Pašić, »Samoupravljanje i političke nauke«, Ljubljana 1980, str. 9, referat na posvetu JCTPS). Splošne pravne norme, ki imajo med drugim tudi namen usmerjati družbeni razvoj, se ob prevelikem neskladju s stvarnostjo spremenijo v sistem normativnih fikcij, ki maskirajo stvarnost in otežujejo njeno analizo (N. Pašić, n. d., str. 10). Spremembe v normativnem svetu se nato hočejo prikazati kot spremembe dejanskih družbenih odnosov. Normativna dejavnost mora upoštevati objektivne zakonitosti družbenega razvoja in ne sme padati v vsakdanji in kratkoročen voluntarizem.

Normativna dejavnost na sploh terja veliko mero pravnega in splošnega družboslovnega znanja ter ustrezne poprejšnje študije, na podlagi katerih nastaja zakonodajni ali kakšen drug splošni pravni akt. Ker torej tudi pripravljanje zakonov zahteva resno in relativno dolgotrajno delo, mora postati sprejemanje zakonov po hitrem postopku resnično izjema. Takšna zakonodaja se mora omejiti samo na res nujne primere, ko gre za preprečevanje in odpravljanje večjih motenj v gospodarstvu in kadar to terjajo interesi ljudske obrambe, državne varnosti in razmere ob elementarnih nesrečah. V teh primerih ni mogoče pripravljanje zakonov po daljši poti, v vseh drugih primerih pa je zelo pomembna ustrezna dorečenost predlogov za izdajo zakonov in zakonskih osnutkov. Omenjeni akti naj bodo opremljeni z variantnimi in alternativnimi rešitvami ter ustrezno dokumentirani. Ta obsega zlasti opis razlogov, zaradi katerih je treba neko področje družbenih odnosov urediti s splošnimi pravnimi normami, analizo odnosov, v katere posegajo pravne norme, pojasnilo novih pravnih institutov ter prikaz glavnih posledic nove ureditve. Analogna uporaba teh zahtev v postopkih pripravljanja in sprejemanja samoupravnih splošnih aktov bi tem aktom samo koristila.

V zakonodajnem postopku je treba še posebej uveljaviti prednosti delegatskega skupščinskega sistema. Ta sistem omogoča, da vsak zakonski osnutek seže do delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. S tem se zelo poveča število subjektov, ki lahko soočajo svoje interese z zakonskimi osnutki in ki imajo možnost

vplivati na vsebino prihodnjega zakona. Empirične raziskave kažejo, da na tem področju normativne možnosti še zdaleč niso izkoriščene, saj je delež tako imenovanega sloja aktivnih občanov, ki so seznanjeni s procesom odločanja v občinskih skupščinah (kot konferenci delegacij za republiško skupščino in skupščino SFRJ, ki sprejemata zakone), le eno tretjinski v primerjavi z vsem aktivnim prebivalstvom (Delegatski sistem v SRS, Ljubljana 1979, Center za samoupravno normativno dejavnost).

Dosedanja praksa normodajne dejavnosti v naši republiki opozarja tudi na premajhno zavzetost družbenopolitičnih organizacij v tej dejavnosti, posebej v prvih dveh fazah zakonodajnega postopka. Tako temeljna idejnopolična in sistemska vprašanja, ki se izražajo v posameznih določbah normativnega akta, večkrat rešujejo šele ob zakonskem predlogu, namesto da bi jih razrešili že v začetnih dveh fazah postopka za sprejemanje zakona. Omenjene pomanjkljivosti se seveda vse prevečkrat kažejo tudi postopkih sprejemanja samoupravnih splošnih aktov. V obeh delih našega pravnega sistema (državno in samoupravno pravo) morajo družbenopolitične organizacije okrepiti svojo aktivnost pri prenašanju dolgoročnih delavsko-razrednih interesov v določbe normativnih aktov. Tako bo normativni sistem pravnih pravil postal sredstvo družbenega napredka.

Iz dosedanje prakse izvira tudi zahteva, naj predlagatelj v kasnejših fazah zakonodajnega postopka navede razloge, zakaj ni upošteval pripomb, ki so bile dane na poprejšnjih stopnjah zakonodajnega procesa. Takšno pojasnilo terjajo zlasti pripombe družbenopolitičnih organizacij in pripombe družbenih svetov, ki jih predlagatelj ni uvrstil v predlog akta. Ker je v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti tako rekoč edini predlagatelj splošnih pravnih aktov izvršni svet, je mogoče ta monopol omiljevati tudi z boljšim odnosom tega organa do pripomb in stališč drugih subjektov, ki še sodelujejo v procesu oblikovanja pravnih aktov.

Nadaljnje dograjevanje našega pravnega sistema vodi vse bolj h kodifikaciji, s katero dosežemo, da neko obsežnejše področje družbenih odnosov ureja en sistemski zakon. S tem zmanjšamo število parcialnih in drobnih zakonov ter dosežemo boljši pregled nad celotnim pravnim sistemom. Večjo jasnost v sistem pozitivnega prava pa vnašajo tudi integralna besedila zakonov, ki sledijo obsežnejšim in bistvenim spremembam v določenih zakonih. Zakonodajna politika za prihodnost pa sploh teži k temu, da bi takoj pripravili novo integralno besedilo zakona, kadar je treba opraviti v njem večje in pomembne spremembe. Pri zgolj pravnotehničnih spremembah in dopolnitvah pa naj bi zakonodajalec pripravil prečiščeno besedilo zakona. Takšne napotke bi veljalo »mutatis mutandis« upoštevati tudi pri normativni dejavnosti v samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Pri vseh splošnih aktih v pravnem sistemu se je treba izogibati primerom njihovega retroaktivnega učinkovanja. Posamezne določbe imajo

lahko učinke za nazaj le, kadar je v posebni razpravi ugotovljeno, da je to splošnega interesa. Čistost in skladnost pravnega sistema sta gotovo v interesu delavskega razreda, tako da je tudi vprašljivo preohlapno pojmovanje prepovedi povratnega učinkovanja splošnih pravnih aktov. S tega vidika velja pritegniti stališčem, ki v interesu pravne varnosti priporočajo popolnoma izjemno dopuščanje retroaktivnosti tudi pri samoupravnih splošnih aktih (Anton Perenič, *Samoupravno pravo*, DDU, Ljubljana 1979, str. 173).

Vse bolj zapleteno in organizirano družbeno življenje je navrglo že obilico splošnih pravnih norm. Vedno več družbenih odnosov urejajo pravna pravila, zato je toliko pomembnejše, da je pravna nadzidava globalne družbe oblikovana racionalno in pregledno. Na to področje človekove ustvarjalnosti lahko danes posegamo plansko, tako da zakoni nastajajo in se dopolnjujejo po demokratično zasnovanih postopkih ob vedno večji navzočnosti znanosti. Ker pa se mora celotna pravna nadgradnja opirati na določena enotna načela, bi veljalo v naši družbi načela iz resolucije o zakonodajni politiki republike razširiti tudi na področje samoupravne normativne dejavnosti. To bi morda lahko storili z ustreznim družbenim dogovorom.

MARJAN ŠETINC

Nekateri vidiki samoupravljanja in humanizacije dela

Problem nakazan v naslovu odpira sicer celo vrsto vprašanj predvsem o relaciji med obema pojmom, najvažnejše pa je prav gotovo vprašanje, ali je in v kolikšni meri je humanizacija dela sestavina samoupravljanja?

Smisel samoupravljanja se izraža v človekovem položaju, ki mu omogoča razvijanje svobodne ustvarjalne osebnosti, ki naj bi v razmerah enakopravne medsebojne odvisnosti in odgovornosti vseh v proces samoupravljanja vključenih subjektov, razpolagal z vsemi pogoji in sredstvi svojega dela in življenja. Za doseganje takšnega položaja človeka je seveda nujno spremeniti prisilni značaj dela, človek ne sme biti več privesek stroju, podaljšek stroja, ki je zmožen opravljati tiste operacije, katerih stroj zaenkrat še ne zmore.

Delo torej izgublja svoj prisilni značaj, če delavec sam odloča o pogojih dela in o celotnih rezultatih svojega dela, s katerimi zadovoljuje ne samo svoje osebne, temveč tudi družbene potrebe. Delo naj ne bi bilo le

sredstvo za preživetje, temveč naj bi vse bolj postajalo človekova potreba, kajti v človekovem delu se skriva tista posebna lastnost, da lahko »proizvaja brez fizične potrebe in resnično proizvaja šele v svobodi od potrebe.«¹ V tej človekovi lastnosti oziroma možnosti se izraža »učlovečenje« delovnega procesa. »Učlovečenje« dela predstavlja cilj, do katerega naj bi vodilo samoupravljanje. Skratka vsako odstopanje od dela »v svobodi od potrebe« v človeku povzroča psihična nelagodja, neskladja.

V času od industrijske revolucije, ko je obrtna proizvodnja vse bolj propadala, in je šel razvoj v smeri povečane produkcije ne glede na način, kako to doseči. Človek je vse bolj postajal privesek stroju, od njega se je zahtevalo samo delo, kajti pred vrati tovarn je bilo zmerom najti nadomestilo.

Tolikšen razvoj industrije je seveda narekoval izdelovanje strojev, ki čim več proizvajajo ne glede na učinke, ki jih delo na takšnih dehumaniziranih strojih ima na človeka. Po načelu čim večje racionalnosti dela se je le-to razbijalo na fragmente. Proti takemu delu je seveda nastal odpor. Delavci, združeni v sindikate, oboroženi z idejami marksističnih mislecev, so začeli vztrajati proti takšnemu delu. Opozorila delodajalcev (tudi tista v obliki revolucij, npr. v Rusiji) so postala tako glasna in frekventna, da so le-ti bili prisiljeni upoštevati nekatere zahteve. Toda šele raziskave Eltona Mayo in sodelavcev² so pojmovanja okoli organizacije dela in pa vloge človeka znotraj le-te začele spreminjati. Skratka, človeku za strojem so bila priznana čustva, motivi, stališča, vrednote, osebnost. Na podlagi teh spoznanj je nastalo »human relations« gibanje, ki je poskušalo v danih družbenih razmerah upoštevati tudi socialne vidike organizacije dela, predvsem vprašanja delovne morale, ki naj bi bila v direktni zvezi s produktivnostjo in poglavitni izvor fluktuacije.

Toda kljub temu, da se je človek kot osebnost vse bolj upošteval, se je delitev dela, fragmentacija dela nadaljevala in vse bolj ogrožala delavčevo osebnost. Delavčev prispevek v proizvodnji se je počasi zreduciral na enolično ponavljanje določenih gibov v enakih časovnih razmakih. Tako nesmiselno in brezvsebinsko delo, ki praktično ne zahteva nobenih znanj ali skrajni minimum le-teh, nikakor ne more zadovoljevati človekove potrebe po delu in ustvarjanju. Človek dela, ker si tako zagotavlja ekonomsko podlago za preživetje, postaja pa psihični in telesni pohabljenec, ker enolično delo v njem razvija samo delno spretnost in psihično utruja. Nadomestilo za tako povzročene motnje se je iskalo zunaj dela, npr. v osvetlitvi delovnih prostorov, predvajanju glasbe med delom, zagotavljanju prehrane ipd. Toda posledic fragmentacije dela s faktorji »zunaj dela« ni bilo mogoče odpraviti. Posledice dehumaniziranega dela so še vedno prisotne, naj si bo v obliki psihičnih motenj, tj. čustvene toposti, vznemirljivosti, razdražljivosti ali telesnih motenj, tj. glavobolov,

¹ K. Marx: Ekonomsko-filozofski rokopisi, Izbrana dela I., CZ, Ljubljana 1975, str. 309.

² F. Luthaus, Organisational Behaviour, Mc Graw Hill, 1973.

čirov na želodcu, mišičnih krčev ipd. Te posledice se jasno izražajo v zmanjšani oz. manjši produktivnosti, kot bi bila pričakovana. Ukrepi »izven dela« za povečanje produktivnosti spravijo le-to na mejo rentabilnosti.

Kako torej odpraviti pretirano fragmentacijo dela, ki je izvor vsega zla? Združevanje deljenih aktivnosti naj bi delo učlovečilo, skratka postavilo na raven, ki vsebuje večje vključevanje višjih psihičnih procesov ob raznovrstnejši telesni aktivnosti človeka.

Naše družbene razmere, položaj Jugoslavije v svetu nas silijo v sprejemanje organizacijskih proizvodnih izkušenj visoko razvitih industrijskih držav. Tako smo tudi pri nas adaptirali organizacijo proizvodnje, ki jo je razvil boj za čim večjo proizvodnjo, za povečano konkurenčnost in izvozno sposobnost našega gospodarstva. Tudi naša industrija je sprejela delitev dela na fragmente, delavca je dekvificirala (potrebe naše industrije so skoraj izključno po nekvalificirani in polkvalificirani delovni sili). Tudi pri nas smo se znašli, kljub uvedbi samoupravljanja v vse sfere družbenega življenja, v situaciji, ko samoupravljanje še v preveliki meri pravzaprav predstavlja ukrep »izven dela« za zadovoljstvo delavcev z delom. V preveliki meri je delavec še vedno le formalno v poziciji, da vpliva na delo tako, da delo defragmentira. Vprašanje pa je, če ni človek zaradi pohabljenosti (psihične in telesne) pridobljene v desetletju in več dela kot privesek stroju, tudi objektivno nezmožen izkoriščati možnosti, ki mu jih daje samoupravljanje.

Skratka, na zahodu so se humanizacije dela lotili v nespremenjenih družbenih odnosih, ki jim še zdaleč ne dajejo takšnih možnosti kot samoupravni družbeni odnosi, s pomočjo spreminjanja predvsem horizontalne delitve dela, manj za vertikalne delitve dela. Pri nas so možnosti za zmanjševanje (združevanje delnih operacij) obeh vrst delitve dela skoraj neomejene. Horizontalno združevanje deljenih delovnih aktivnosti se odraža v povečani variabilnosti nalog, ki jih opravlja posamezni delavec ali skupina delavcev, medtem ko pomeni vertikalnost združevanja deljenih delovnih aktivnosti povečano stopnjo kontrole nad svojim delom ali delom skupine delavcev. Čeprav samoupravljanje subsumira — vsebuje principe, ki so lahko le rezultat ustreznih ukrepov v delu po višji obliki dela, ne nazaj v obrtno proizvodnjo, temveč v proizvodnjo v obliki kontrole močno razširjene individualne aktivnosti, pa samo po sebi v svojih razvojnih fazah le ne rešuje vprašanj humanizacije dela. Zato v zadnjih letih tudi pri nas opažamo premike v smeri, ki bi jih lahko poimenovali kot premiki k neposrednemu samoupravljanju.

Prve tovrstne premike opažamo v Sloveniji že pred sprejetjem ustave v letu 1974, toda na osnovi že prisotnih ustavnih amandmajev iz leta 1969, v obliki ustanavljanja temeljnih organizacij združenega dela. Združevanje dela v temeljne organizacije združenega dela je sicer prineslo nekoliko neposrednejše samoupravljanje, delavec je član bistveno manjše, bolj zaključene enote kot prej, lažje vidi in ocenjuje svoj prispevek oziroma delež v rezultatih temeljne organizacije združenega dela kot prej v

okviru mnogo večjih in kompleksnejših enot. Toda tudi to je še vedno zelo posredno samoupravljanje, čeprav na novih delegatskih osnovah, še vedno ni mogoče trditi, da je odločanje v smislu povečane kontrole nad svojim delom bistveno bolj prisotno kot pred uvedbo temeljnih organizacij združenega dela. Rezultati raziskav in empirični podatki zbrani v zadnjih letih namreč še vedno vse preveč kažejo na posredno samoupravljanje. Zato v nekaterih okoljih zadnja leta opazamo premike v smeri ustanavljanja samoupravnih delovnih skupin skozi uveljavljanje novih organizacijskih prijemov pri koncipiranju proizvodnje v nasprotju s klasičnimi koncepti.

Na zahodu se poslužujejo različnih pristopov bogatenja dela skozi rotiranje delavcev, z razširjanjem dela, ustanavljanjem avtonomnih delovnih skupin — toda vse te rešitve so še zmeraj podvržene obstoječim hierarhičnim principom zahodne kapitalistične družbe, s tem pa so tudi obsojene na svojo začasnost. Prehude koncesije v smislu osvobajanja človeka od dela namreč lahko vodijo v oblikovanje nove mentalitete, novih vrednot, ki niso sprejemljive za vladajoči razred v teh družbah. Pri nas smo z družbenimi spremembami po revoluciji pravzaprav utrli pot za uveljavitev svobodnega, enakopravnega človeka kot člana te družbe, zato kvečjemu skozi humanizacijo dela lahko človeka osvobajamo od dela in mu omogočamo vključevanje v vse druge sfere družbenega življenja.

Samoupravna delovna skupina naj bi pomenila tisto okolje, v katerem delavec opravlja svoje delo in neposredno uresničuje samoupravne pravice, ki izhajajo iz dela. Prevedeno v gornjo terminologijo to pomeni, da samoupravna delovna skupina zadovoljuje horizontalne kot vertikalne principe združevanja deljenih delovnih nalog. V skupini si delavci prostovoljno delijo dele delovnih nalog, organizirajo delo, so odgovorni za celotno delovno nalogo vključno s kontrolo kvalitete proizvodnje in določanjem kvantitete, so vsi sposobni opravljati vse operacije, potrebne za izvršitev celotne delovne naloge, odločajo o delitvi čistega prihodka oz. delitvi po delu, izberejo vodjo oz. predstavnika z gibljivim mandatom, ki predstavlja interese skupine pri uresničevanju delovnih in samoupravnih pravic, ki se tičejo večjih samoupravnih delovnih skupin ali celotne temeljne organizacije združenega dela skupaj s predstavniki le-teh. Samoupravna delovna skupina torej lahko zadovolji zahtevo po neposrednosti odločanja, zahtevo po »učlovečenju« dela v danih razmerah razvisti tehnologije, kjer delitve dela še vedno ni mogoče odpravljati v zaželenem obsegu. Sočasno pa ta neposredna sredina daje identiteto delavcem pri uresničevanju širših družbenih interesov, saj le-te človek lahko samo v neposredni delovni sredini tudi neposredno spozna. Delo bo le tako postalo kreativni faktor ustvarjanja, oblikovanja človeka.

Vnašanje neposrednejših oblik vključevanja delavcev v odločanje o svojem delu in življenju, oddaljevanje od predstavniško opredeljenega in izvajanega samoupravljanja bo edino privedlo v resnično osvoboditev, razodtujitev človeka od dela in seveda tudi družbe.

JANEZ STANIČ

Kako ohraniti doseženo

Dvajseti kongres madžarske socialistične delavske partije, ki je bil konec marca 1980 v Budimpešti, je ves minil v znamenju soočanja z neprijetnim gospodarskim položajem doma in v svetu; posledice neugodnih gospodarskih tokov segajo namreč tudi na domala vsa druga področja in zastavljajo partijski politiki resne preizkušnje. Na prvi pogled se morda celo zdi, da je zagrizenost, s kakšno se madžarska partija spoprijema z gospodarskimi vprašanji, včasih kar malce pretirana, toda za madžarske domače in mednarodne razmere je gospodarstvo ključno področje. Po eni strani je Madžarska bolj kot katerakoli druga vzhodno-evropska socialistična država vpeta v mednarodne gospodarske tokove in odvisna od njih; po drugi strani pa je celoten gospodarski sistem najbolj svojska in posebna poteza madžarskega notranjega razvoja, ki deželo v mnogočem ločuje od drugih članic Varšavskega sporazuma in Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV), ki tvorita organizacijski okvir tistega, čemur običajno pravimo Vzhod ali »tabor«.

Madžarska je edina članica socialističnega tabora, ki je po zlomu močnega reformskega vala v vzhodni Evropi v šestdesetih letih (na zunaj je ta zlom najbolj označila intervencija Varšavskega sporazuma v ČSSR avgusta 1968) uspela rešiti in ohraniti vsaj del svojih reformatorskih prizadevanj. Ob tem se je treba spomniti, da »gospodarske reforme«, ki so jih sredi šestdesetih let načrtovali v Sovjetski zvezi, Češkoslovaški in Madžarski (ter v znatno manjši meri tudi v Bolgariji, DR Nemčiji in Poljski) v resnici niso bile samo gospodarske; najbolj daljnosežne med njimi so temeljito posegale na področje družbenih odnosov v proizvodnji, s tem hočeš nočeš tudi na družbene odnose v celoti in v tem okviru tudi na mehanizem in strukturo oblasti. Prav tovrstne objektivne posledice načrtovanih gospodarskih reform so bile glavni vzrok, da reformni val šestdesetih let ni uspel, čeprav je bil ne le po gospodarski, ampak tudi po širši razvojni plati zares potreben.

Kot rečeno je bila Madžarska edina taborska država, ki je svojo »gospodarsko reformo« (uradno je začela veljati 1. januarja 1968) rešila kljub močnemu protireformskega valu v drugi polovici šestdesetih let. Glede na močno neugodne mednarodne razmere, pri čemer mislimo na

protireformsko razpoloženje v taboru po zlomu »praške pomladi«, je bilo izvajanje madžarske reforme sicer okrnjeno, njeno delovanje skrbno nadzorovano in omejevano, vendar je prav reformi treba pripisati dobršen del tistega, čemur pravijo na Zahodu odkrito, na Vzhodu pa samo med štirimi očmi: »madžarski čudež«. Običajno ga opisujejo predvsem kot dobro založene trgovine z veliko izbiro blaga, najvišjo stopnjo življenjske ravni in socialne varnosti na Vzhodu, delno decentralizacijo vodenja in upravljanja, v primerjavi z drugimi članicami tabora znatno večjo stopnjo demokratizacije na vseh področjih (do vključno takih osebnih svoboščin, kot so potovanja v tujino, odnos od vernikov itd.) in ne nazadnje kot večjo usklajenost med politiko in interesi najširših slojev.

Toda ta »madžarski čudež« je zadnja leta ogrožen, in to vsaj z dveh zelo pomembnih plati. Po eni strani se slabšajo socialno-gospodarske razmere na celotnem Vzhodu, kar se odraža tudi na političnem področju. Madžarska je tako tesno vpeta v celotni vzhodnoevropski politični, gospodarski, vojaški in celo ideološki sistem, da se vsako boljšanje ali slabšanje razmer v okvirih celotnega tabora skoraj takoj in neposredno prenaša tudi nanjo. Po drugi strani se slabšajo mednarodne gospodarske razmere in tudi tu je Madžarska kot dežela, ki je življenjsko odvisna od mednarodne trgovine in mednarodnega gospodarskega položaja, izredno občutljiva.

Preden podrobneje spregovorimo o nekaterih madžarskih posebnostih, ki so močno prišle do izraza tudi na nedavnem partijskem kongresu, je gotovo koristno in poučno vsaj bežno pogledati stanje v celotnem taboru. Pri tem se bomo zadržali ob tistih razvojnih kazalcih, ki jim te države same dajejo prednost, to pa so predvsem količinski kazalci rasti.

Proti koncu sedemdesetih let se je jasno pokazalo, da članice SEV niso več sposobne zagotavljati dotedanjega tempa razvoja. Leta 1978 so vse članice prvič morale tudi javno priznati, da nacionalni dohodek in industrijska proizvodnja rasteta počasneje od načrtov in že naslednje leto so vse popravile svoje razvojne načrte; toda rezultati leta 1979 so pokazali, da tudi zmanjšani načrti niso uresničljivi, zaradi česar bodo kazalci za celotno petletno obdobje (1976—1980) nižji od načrtovanih.

Statistika, ki jo povzemamo po poljski reviji »Polityka«, kaže naslednjo podobo rasti narodnega dohodka leta 1979 v primerjavi s planiranimi (v odstotkih):

	Planirana rast	Dosežena rast
Sovjetska zveza	4,3	2,6
DR Nemčija	4,3	4,0
Poljska	2,8	minus 2,0
Češkoslovaška	4,3	2,6
Madžarska	3,0	1,5
Romunija	8,8	6,2
Bolgarija	7,0	6,5

Statistika o industrijski proizvodnji pa kaže naslednje razmerje v letu 1979 med načrtovanim in doseženim odstotkom povečanja:

	Planirana rast	Dosežena rast
Sovjetska zveza	5,7	3,4
DR Nemčija	5,5	5,3
Poljska	5,1	2,8
Češkoslovaška	4,5	3,7
Madžarska	4,0	2,8
Romunija	10,6	11,0
Bolgarija	7,8	6,6

Ti podatki so seveda zelo splošen kazalec. Vzhodnoevropski viri jim običajno dodajajo vsaj še štiri obrazložitve težav in njihovih vzrokov.

1. Eden najslabših gospodarskih členov vseh članic SEV je kmetijstvo. Leto 1979 je bilo izrazito neugodno — pravijo da zaradi slabega vremena, čeprav je očitno, da samo vreme ne more biti krivo stalnih vzhodnoevropskih kmetijskih težav — in vrsta držav je ostala globoko pod načrtovano kmetijsko proizvodnjo. Tako je na primer Sovjetska zveza ostala za štiri odstotke pod planom, Češkoslovaška skoraj prav toliko, Poljska za 1,4 odstotka, Madžarska pa je komaj obdržala raven iz leta 1978. Zaradi slabih lanskih rezultatov morajo članice SEV še povečati že tako velik in drag uvoz hrane, predvsem pšenice in živinske krme.

2. Vse članice SEV imajo težave z zagotavljanjem sredstev za investicije in nikjer niso bili v celoti izpolnjeni načrti novih investicij in modernizacije industrije; planirano povečanje industrijske proizvodnje pa je šlo večinoma na račun investicij.

3. Za vse članice SEV dasi ne za vse v enaki meri — velja, da se še vedno razvijajo ekstenzivno, pri čemer pa so viri ekstenzivnega razvoja v glavnem izčrpani, dosežena stopnja pa vse bolj nujno zahteva prehod na intenzivni razvoj. Toda ta prehod še nikjer ni v zadostni meri uresničen; še najbolj sta se cilju približali DR Nemčija in Madžarska.

4. Del težav, ki jih imajo članice SEV, je treba pripisati tudi neugodnim mednarodnim gospodarskim tokovom — inflaciji, surovinski in energetski krizi itd. — ki hočeš nočeš vplivajo tudi nanje.

Prav v tem zadnjem je v največji meri udeležena Madžarska. To je dežela, ki nima omembe vrednih lastnih virov surovin in energije in je v celoti odvisna od uvoza. Surovine in energijo uvaža v glavnem iz Sovjetske zveze in zaradi tega je bilo nekaj časa videti, kot da članstvo v SEV in tesna navezanost na ZSSR varujeta Madžarsko (in tudi druge članice SEV) pred divjanjem cen na svetovnem trgu in inflacijo; ZSSR je namreč prodajala svoje surovine in energijo po cenah, ki so bile stalne in znatno nižje od svetovnih. Toda takega stanja, ki je bilo za ZSSR

seveda skrajno neugodno, je bilo kmalu konec. V sedemdesetih letih je ZSSR začela svoje cene prilagajati svetovnim. Zdaj velja v SEV sistem, po katerem se cene surovin in energije vsako leto menjajo, in sicer tako, da se prilagajajo povprečju svetovnih cen za minula tri leta. Tako je tekoča cena sicer še vedno nekoliko nižja od svetovne, vendar razlika ni več tako bistvena. Poleg tega je najbolj iskane sovjetske surovine treba plačevati v konvertibilnih valutah, članice SEV pa morajo vse več tudi same investirati v razvoj sovjetske surovinske in energetske baze, če si želijo zagotoviti potrebne količine surovin in energije iz ZSSR. Madžarska je takemu razvoju položaja plačala in seveda še plačuje visok davek.

Po drugi strani se je v sedemdesetih letih neprestano dražil uvoz tehnologije in industrijske opreme, ki jo Madžarska v veliki meri uvaža z Zahoda. Znatno delež tega uvoza pokriva z izvozom svojih kmetijskih in prehrabnih izdelkov, katerih cena pa pada, kar zunanjetrgovinski položaj še poslabšuje. Za Madžarsko je to zelo resen problem, kajti zunanja trgovina predstavlja kar polovico nacionalnega dohodka. Tretjina njene zunanje trgovine odpade na Zahod in tako je na dlani, da je Madžarska kot le malokatera dežela izpostavljena dobrim in slabim vetrovom svetovnih gospodarskih gibanj.

Od leta 1974 se madžarski zunanjetrgovinski deficit neprestano večja, kar povzroča vse večjo zadolženost, seveda tam, kjer je kredite edino mogoče dobiti — na Zahodu. Tudi to je pojav, ki je značilen za ves SEV, vendar pa je delež Madžarske v njem zelo velik. Bussines International Institute navaja naslednjo lestvico zadolženosti članic SEV na Zahodu leta 1979:

	Dolg (v milijardah dolarjev)	Na prebivalca (v dolarjih)
Poljska	17,2	497
Madžarska	4,7	440
DR Nemčija	6,6	394
Bolgarija	3,4	385
Romunija	6,0	275
Češkoslovaška	2,1	240
Sovjetska zveza	19,0	73

Po teh podatkih je Madžarska po zadolženosti na prebivalca takoj za Poljsko, toda med pripravi na 12. kongres so madžarski viri navedli, da dolgovi na Zahodu znašajo 6 do 7 milijard dolarjev in na osnovi tega lahko trdimo, da je v resnici Madžarska najbolj zadolžena vzhodnoevropska država.

K vsemu temu je treba dodati še nekatere druge težave, kot so na primer premajhna učinkovitost celotnega gospodarstva, bremena, ki izvirajo iz socialne politike (polna zaposlenost, državne dotacije za hrano in osnovne potrebe, stanovanjska graditev itd.), težave prehodnega ob-

dobja od ekstenzivnega k intenzivnemu razvoju in podobno. Za ilustracijo lahko navedemo, da je odsotnost z dela v pisarnah in tovarnah petnajst odstotna; ali da gre približno četrtnina delovnega časa v nič zaradi slabe organizacije in discipline.

O teh stvareh je bilo na kongresu veliko govora in to v zelo treznem tonu, brez parolarstva in lakiranja stvarnosti. Pogosto je bilo slišati misel, da dežela pač ne more živeti neodvisno od svetovnih gospodarskih tokov in da mora upoštevati tudi mednarodno stvarnost. V domačem življenju to pomeni precej stvari.

Ena od zelo pomembnih je na primer politika cen. Kot povsod v vzhodni Evropi tudi na Madžarskem cene oblikujejo centralni organi na osnovi gospodarskih, političnih in socialnih vidikov. Madžarska je s svojo gospodarsko reformo na področje oblikovanja cen sicer vnesla velike spremembe, ko je določila tri vrste cen:

— Nespremenljive cene, ki jih določajo in predpisujejo centralni organi; veljajo v glavnem za osnovne življenjske potreščine in so praviloma nižje, kot bi bile, če bi se oblikovale samo po ekonomskih merilih. Tovrstne cene so orodje socialne politike in država daje zanje velike dotacije.

— Cene, katerim je določena zgornja meja; pod to mejo se lahko prosto oblikujejo v skladu z ekonomskimi potrebami.

— Svobodne cene, ki jih oblikujejo zgolj ekonomske zakonitosti in za katere država ni neposredno politično ali socialno tako zainteresirana, da bi jih umetno oblikovala.

Tak sistem cen je politično in socialno seveda zelo pomemben, hkrati pa je za gospodarstvo hudo breme. Že pred kongresom je zmagalo prepričanje, da ni mogoče v nedogled umetno vzdrževati tako imenovanih »socialnih« cen in da jih je treba postopoma prilagoditi svetovnim. Ena od neprijetnih posledic takega spoznanja je bil močan val podražitev poleti 1979, ki je zajel velik izbor izdelkov, od hrane do goriv, in potisnil cene navzgor od 20 do 30 odstotkov.

Nadalje je bila na kongresu izredno močno izpostavljena storilnost dela. Sam Janos Kadar je dobesedno dejal: »Plač ni mogoče dajati samo zato, ker je kdo prisoten na delovnem mestu.« In še: »Zagotovili bomo, da bodo na vseh ravneh dohodki jasno odražali razlike v učinku.« Napovedani boj za večjo storilnost in proti uravnilovki se nanaša tako na posameznike kot na cela podjetja. Predsednik vlade György Lazar je med drugim dejal: »Bilo bi napačno verjeti, da večja stopnja varovanja podjetij lahko odpravi uvoženo inflacijo.« Nekateri drugi govorniki so to temo razvijali še naprej in slišati je bilo zelo resne zahteve, ki se jim je pridružil tudi Janos Kadar, da je prišel čas, ko se je treba končno sprijazniti z mislijo, da je kakšno podjetje, ki leta in leta dela z izgubo, mogoče tudi zapreti. Ta misel, ki je na Madžarskem sicer že dolgo prisotna, ima seveda zelo pomembno socialno plat. Politika polne zaposle-

nosti je namreč eden od aksiomov madžarskega socializma in tu bo kompromis težko najti (čeprav najbrž ne nemogoče, kajti še nedavno je bil aksiom tudi, da socializem ne pozna inflacije, ki pa je zdaj že dobila »domovinsko pravico« tudi v socialističnem taboru). Tudi na kongresu je bilo slišati zagotavljanja, da ne bo nobenih odstopanj od ustavnega načela, da ima vsakdo pravico do dela, toda rečeno je bilo tudi, da se to načelo nanaša na makro, ne pa na mikro gospodarstvo. To pomeni, da bodo podjetja po novem veliko lažje kot doslej odpuščala delavce, ki jih ne potrebujejo, ki pa jim bo drugje vendarle treba zagotoviti drugačno delo. Podrobnosti uresničevanja te vsekakor velike novosti zdaj še niso razvidne, da pa gre za resno prizadevanje, pričajo nedavno objavljeni predpisi o plačah, ki dopuščajo, da se plačni skladi v kaki tovarni povečajo, če se zmanjša število zaposlenih, količina proizvodnje pa ostane ista ali se celo poveča.

To je le nekaj podrobnosti, ki ilustrirajo stanje in smeri iskanja izhodov. V splošnem pa je 12. kongres madžarske socialistične delavske partije odločno podprl politiko, za katero je značilno omejevanje rasti na vseh področjih, zategovanje pasu v splošni in osebni porabi, dajanje prednosti tistim gospodarskim področjem, ki so po izboru in kakovosti proizvodnje konkurenčna na svetovnem trgu; predvsem pa gre za politiko, ki skuša v kar največji možni meri zagotoviti racionalnost in učinkovitost celotnega razvoja.

Poti k temu so v marsičem nakazane že z gospodarsko reformo, ki je prav lani slavila desetletnico in ki je bila ob tej priložnosti (tako kot tudi zdaj na kongresu) deležna vse podpore in zaupanja s strani partije — čeprav pojma »gospodarska reforma« že nekaj let javno ne uporabljajo, ampak namesto tega govorijo o izbolšanem sistemu, novih ukrepih in podobno. Madžarska je sredi sedemdesetih let stopala po teh poteh zelo previdno in obotavljivo, da ne bi izzvala zunanjih ugovorov, toda poslabšan položaj v svetu in še posebno v socialističnem taboru zdaj očitno znova ustvarja večje možnosti za doslednejše uresničevanje osnovnih zamisli reforme.

Vendar je pri tem treba upoštevati dve omejitvi, eno zunanjo in eno notranjo. Glavna in obenem tudi zelo resna notranja omejitev je zahteva, da nikakršni ukrepi, naj bodo gospodarsko še tako nujni, ne smejo pomeniti korak nazaj na področju socialne varnosti in življenjske ravni v najširšem pomenu besede, vključno z duhovnimi in demokratičnimi vrednotami. Raven, ki jo je Madžarska dosegla na tem področju, je namreč osnova in zagotovilo povezanosti, razumevanja in zaupanja med partijo in množicami. To sicer lahko zveni kot običajno geslo, toda za Madžarsko, z njenimi tragičnimi izkušnjami iz leta 1956, je to takorekoč eksistenčna zahteva, ki jo že več kot četrt stoletja upoštevajo in spoštujejo vsi subjekti madžarske družbe. Dvanajsti kongres je razpravljal o vseh naštetih in še o drugih vprašanjih, toda osnove ali skupni imenovalec vseh

razprav in razmišljanj je bilo vendarle osnovno vprašanje: Kako ohraniti doseženo? Neizrečena, toda močno prisotna je bila misel, da ima partija pravico zahtevati ne le od članstva, ampak od vsega prebivalstva, da upošteva stvarnost ter da razume in sprejme dejstvo, da v bližnji prihodnosti ne bo mogoče delati hitrih in velikih korakov naprej; toda s svoje strani se partija obvezuje — to je prisotno v duhu dvanajstega kongresa — da ne bo dopustila korakov nazaj. Temu lahko rečemo tudi neke vrste madžarski nacionalni konsenz.

Druga omejitev je — kot rečeno — zunanja. Če je dežela izpostavljena vplivom svetovnih tokov, je seveda še toliko bolj izpostavljena vplivom tokov znotraj socialističnega tabora. Na kongresu je bila naravnost demonstrativno poudarjena popolna zvestoba Varšavskemu sporazumu in Svetu za vzajemno gospodarsko pomoč ter vsem obveznostim, ki iz tega izvirajo. Madžarska je nedvomno med vsemi članicami tabora v notranjem življenju najbolj samosvoja, toda za vse svoje posebnosti je vselej zahtevala in dobila odobritev in priznanje svojih zaveznikov v taboru, kar v praksi pomeni seveda predvsem Sovjetsko zvezo. Ta politika je posledica dveh težkih izkušenj — let 1956 in 1968 — od katerih je bila prva za samo Madžarsko nacionalna tragedija. Zaradi tega Madžarska kljub vsej svoji samosvojski vendarle vselej in v vsem ostaja znotraj meja tolerantnosti v taboru oziroma s strani Sovjetske zveze.

LUDVIK ŠKOBERNE

Pariška konferenca evropskih KP

Ko so prestavniki 20-tih evropskih komunističnih partij ob sklenitvi dvodnevne sestance v Parizu* sprejeli sklepni dokument srečanja, so morali upoštevati, da ima njihova konferenca le omejen doseg. Njen okvir je bil preozek, da bi mogli računati na učinkovito politično akcijo, ki naj spodbudi široko fronto prizadevanj za utrditev miru in omejitev oboroževalne tekme. Zavoljo togega pristopa devet pomembnih evropskih partij ni poslalo svojih predstavnikov na pariško srečanje. Menile so nam-

* V Parizu je bil 28. in 29. aprila letos sestanek evropskih komunističnih in delavskih partij, na katerem so sodelovale: KP ZR Nemčije, Nemške demokratične republike, Avstrije, Zahodnega Berlina, Belgije, Bolgarije, Cipra, Danske, Francije, Finske, Grčije, Madžarske, Irske, Luksemburga, Malte, Norveške, Poljske, Portugalske, Švice, Češkoslovaške, Turčije in Sovjetske zveze. Predstavniki belgijske in švicarske komunistične partije so bili na srečanju kot opazovalci. V Parizu ni bilo predstavnikov naslednjih partij: Italije, Jugoslavije, Romunije, Velike Britanije, Nizozemske, Švedske, Islandije in San Marina. Sestanek je potekal za zaprtimi vrati, ob koncu pa so sprejeli dokument, ki so ga poimenovali »Poziv k miru«.

reč, da cilja, ki si ga je zastavila konferenca, ni mogoče doseči, če se komunisti zapirajo v nekakšen »političen geto« in skušajo najti posebne odgovore na vprašanja, ki zadevajo najširše sloje ljudi.

Zagatnost tega pristopa so nazadnje upoštevali tudi udeleženci pariškega sestanka, ko so v svojem dokumentu zapisali, da »so se pripravljene, v obliki, ki bo sprejemljiva za vse, pogovarjati in posvetovati se z vsemi evropskimi silami, ki so odločene delovati v duhu Helsinkov in so usmerjene k Madridu te se zavzemajo za nadaljevanje politike popuščanja napetosti in iskanja poti za zmanjšanje orožja na naši celine...«

Tako zastavljeno srečanje so predlagali predstavniki KP Finske in so se tudi ponudili kot organizatorji. Glede same pariške konference pa najprej izstopa vprašanje, čemu devet komunističnih partij (med njimi tudi ZKJ) nanjo ni poslalo svojih predstavnikov. Čeprav se v podrobnostih stališča razlikujejo, je skupna ocena teh partij, da je bila konferenca zastavljena preozko tako po temi kot organizaciji. Kar zadeva temo, je namreč nemogoče razpravljati o miru in razorožitvi v Evropi ločeno od ključnih dogajanj v širši mednarodni skupnosti. To potrjuje navsezadnje tudi konferenca evropskih partij v Berlinu junija 1976 leta. Takrat so udeleženske sprejele dokument, ki med drugim pravi:

»... Demokratizacija mednarodnih odnosov in razvoj mednarodnega sodelovanja na temelju enakopravnosti in vzajemne koristi za vse narode so smotri velikega pomena in boju za zgraditev mednarodne skupnosti, kjer ne bo imperializma in neokolonializma, in bo mogoče odpraviti globoka nesorazmerja med razvitimi državami in državami v razvoju. Ta boj sloni na popolni neodvisnosti vsakega naroda in na njegovi aktivni udeležbi pri reševanju problemov človeštva...«

Tako zastavljena razprava o »miru, varnosti, sodelovanju in družbenem napredku v Evropi« je seveda poudarila popolno samostojnost vsake partije pri opredeljevanju njenih ciljev, a je hkrati upoštevala, da teh ciljev komunisti sami ne morejo doseči... »Komunistične in delavske partije (udeleženske na konferenci) ... znova poudarjajo pripravljenost prispevati k enakopravnemu sodelovanju z vsemi demokratičnimi silami, zlasti še s socialističnimi in socialdemokratskimi strankami v boju za mir, demokracijo in napredek družbe...« Predvsem so v Berlinu poudarili težnjo odpraviti blokovsko razdelitev oziroma hkrati razpustiti tako Atlantski kot Varšavski pakt. Zakaj ne glede na različne ideološke in politične utemeljitve obstoj blokov uveljavlja politiko sile in resno ogroža mir.

Tovrstnega razmišljanja v listini pariške konference ni zaslediti. Tu je bilo malo razprav tako v pripravah na konferenco kot na konferenci sami. Tako je poročevalec glasila italijanske partije v svoji oceni dokumenta napisal, da se ta pravzaprav ne razlikuje od govora sovjetskega predstavnika na konferenci Borisa Ponomarjova. Tako so na primer pozvali evropske partije, naj preprečijo namestitev novih ameriških raket srednjega dosega v Evropi, ničesar pa niso povedali o sovjetskih raketah

SS-20, ki imajo podobne taktične lastnosti kot Pershing, le da so postavljene na »drugi strani«.

Kar zadeva prizadevanja za krepitev popuščanja v Evropi, je očitno, da je prišlo tu do zastoja, ki je nevarno načel zaupanje med podpisnicami Helsinške listine. Toda, ali se je to zgodilo le zavoljo ameriških manevrskih raket, oziroma nove spirale v oboroževalni tekmi? Ali ni vse to vendarle odraz širših mednarodnih razmer, v katerih je potrebno upoštevati, kako se znova uveljavlja politika vojaškega intervencionizma? Pri tem »avtorji« te politike niso le ZDA in druge razvite kapitalistične države. K poslabšanju svetovnih razmer je pripomogla tudi sovjetska intervencija v Afganistanu, vietnamska v Kampučiji in kitajsko-vietnamski spopad. O vsem tem v Parizu niso govorili, ker bi se pač ne mogli izogniti kritičnemu razmišljanju tudi o ravnanju Sovjetske zveze. In zato so ostali na ravni splošnih gesel, ki sicer imajo določeno propagandno vrednost, bolj malo pa si je mogoče z njimi pomagati v prizadevanjih za izboljšanje razmer.

Seveda je kopičenje orožja na evropski celini nadvse zaskrbljujoče, ljudje po vsem svetu in tudi v Evropi boleče čutijo bremena oboroževalne tekme. Vsekakor pa tega ne vedo le tisti delavci, ki so se opredelili za ideologijo komunističnih partij (pa naj bodo le-te na oblasti ali ne). Mir je vrednota, ki združuje vse ljudi in zato ni prepričljivih utemeljitev, da bi morali imeti o tem ključnem vprašanju komunisti povsem svoja stališča. Njihova moč in vpliv se lahko izrazita predvsem v širjenju fronte demokratskih sil, ki se borijo za poštene odnose v svetu, krepitev popuščanja in odpravljanja vzrokov za napetost.

Zato je tudi nesprejemljivo ocenjevati, v kolikšni meri je kaka partija privržena miru po njeni (ne)udeležbi na pariški konferenci. In vendar je sovjetski časopis *Novoje Vremja* še pred konferenco zapisal v naslovu članka, ki predstavlja razloge za pariško srečanje, »da tretje poti ni«. »Življenje ves čas sili ljudi, partije, razrede, da se nekako opredeljujejo,« pravi pisec članka. »Vprašanje opredelitve je pereče tudi danes... Opredelitev, ki je danes pred Evropejci, je mogoče zelo preprosto izraziti — gre za odločitev med politiko miru in politiko, ki objektivno vodi k vojni.« Avtor članka sicer ni izrecno ocenil, da komunistične partije, ki niso poslale v Pariz svojih predstavnikov »objektivno podpirajo politiko, ki vodi k vojni«. Kljub temu pa je zasejal vsaj dvom v ustreznost njihove odločitve.

Ne v sovjetskem in tudi ne v tisku drugih vzhodnoevropskih držav ob tem niso povzeli razlogov, zakaj na konferenci ni sodelovalo 9 evropskih partij. Ničesar niso zabeležili na primer o pismu, ki ga je KP Španije poslala francoskim komunistom in v njem pojasnila svoje stališče. V tem pismu je rečeno, da bi lahko pariški sestanek dal netočno sliko o enotnosti in soglasju na njem udeleženi komunistični partiji o pomembnih mednarodnih vprašanjih... KP Španije je prepričana, da krepitve

miru ni mogoče doseči s sestanki, kakršen je bil sklican v Parizu, temveč se bo še naprej skupaj z drugimi komunističnimi partijami, socialističnimi in socialdemokratskimi strankami kot tudi naprednimi krščanskimi in demokratičnimi silami prizadevala proti imperialistični politiki, za popuščanje, pogajanja in ukrepe, ki utrjujejo ozračje zaupanja. Španski komunisti so proti namestitvi »evroraket« ter se zavzemajo za nadzor in zmanjšanje oborožitve kot tudi sodelovanje narodov in držav naše celine . . .

Za takšno širino v prizadevanjih za mir, popuščanje in izboljšanje ozračja v Evropi sta se zavzeli tudi ZKJ in KP Italije. Glasilo italijanskih komunistov Unita je v tej zvezi zapisalo, da se je za popuščanje napetosti in razorožitev v različnih evropskih državah opredelila vrsta množičnih gibanj, ki pa svojih prizadevanj niso pripravljena poistovetiti z usmeritvijo samo ene politične struje, še manj pa so pripravljena svoja stališča in svojo dejavnost poistovetiti s stališči in dejavnostjo držav, ki so na čelu blokov . . .

To je temeljni vsebinski razlog, da devetih evropskih komunističnih partij ni bilo v Parizu. Njihova odsotnost je po eni strani zmanjšala pomen konference, po drugi pa je bila še eno resno opozorilo, da v današnjih razmerah pač ni mogoče računati na uspešnost pobud, ki naj vse komuniste nazadnje le spravijo pod plašč ene politike. Razlike med partijami so nesporne in jih ni mogoče prezreti. To seveda ne pomeni, da so italijanski, španski, jugoslovanski komunisti proti sodelovanju med partijami. Ne, gre za to, da mora vsaka pobuda v tej smeri upoštevati, kakšne so realne okoliščine, v katerih deluje ta ali ona partija. O tem je na berlinski konferenci spregovoril tudi predsednik Tito ko je dejal: »... V komunističnem gibanju se zdaj čedalje bolj uveljavljajo različne poti boja za socializem in nove oblike sodelovanja revolucionarnih in najširših demokratičnih sil, sloneče na načelih neodvisnosti, enakopravnosti, samostojnosti in nevmešavanja. Pri tem prihaja posebej do izraza odgovornost vsakega revolucionarnega gibanja pred svojim delavskim razredom in narodom. To je že okrepilo vrsto komunističnih in delavskih partij, povečal se je njihov politični vpliv v nacionalnem obsegu, kar pozitivno vpliva tudi na splošne politične razmere v Evropi . . .«

DANICA PURG — ARNOLD WALRAVENS

Soodločanje delavcev pri upravljanju podjetij na Nizozemskem

V družbenopolitični praksi zahodnoevropskih dežel obstajajo različne oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij oziroma poskusi, da bi omogočili delavcem vplivanje na odločanje v podjetju. Te najrazličnejše oblike navadno označujejo s pojmi, kot so participacija, industrijska demokracija, ekonomska demokracija, kodeterminacija, delavska kontrola idr. Koncesije, ki jih dajejo delavcem, se pokažejo v več oblikah in imajo različne cilje, toda vse izražajo predvsem željo delodajalcev, da posvetijo večjo pozornost družbenemu ozračju v podjetju, torej oblikam, ki ne načenjajo hierarhičnega sistema odnosov. Gre bolj za neki določeni stil demokratičnega obnašanja kot pa za spreminjanje obstoječih institucionalnih odnosov in strukture moči, za odpravo delitve dela, eksploatacije in človekovega odtujevanja v vseh oblikah. Gre torej za oblike sodobnega reformizma, ki v mnogih primerih omogoča vzdrževanje obstoječih razrednih odnosov, hkrati pa vnaša nove elemente, ki nadaljujejo proces preobrazbe kapitalistične družbe in so na svoj način — z določenimi predpostavkami — oblika gibanja v smeri neposredne delavske demokracije.

Na Nizozemskem so soodločanje delavcev pri upravljanju podjetij uradno uvedli po letu 1950. Od takrat pa do danes so sprejeli več odlokov in zakonov, ki so postopoma povečevali pravice delavcev pri upravljanju, vse do 1. septembra lani, ko je začel veljati zakon, po katerem so nizozemski delavci v primerjavi z delavci drugih razvitih kapitalističnih dežel dobili nekaj več pravic. Najpomembnejše je vsekakor to, da so se njihove kompetence razširile na ekonomsko področje, ki ni bilo nedotakljivo področje za soodločanje delavcev samo na Nizozemskem, temveč tudi drugod na Zahodu. Po novem zakonu npr. uprava podjetja ne more več odločati o sistemu delitve čistega profita brez soglasja delavcev oz. podjetniškega sveta, v katerem so po novem zakonu zastopani samo delavci, kar je tudi novost (doslej je direktor podjetja celo vodil podjetniški svet). Tudi na področju informiranja so naredili pomemben korak naprej, saj uprava ne sme sprejeti nobenih sklepov v zvezi z uvajanjem

nove tehnologije, če o tem prej ne obvesti podjetniškega sveta o posledicah uvajanja (npr. o možnosti odpuščanja delavcev). Na ta način si nato podjetniški svet skupaj s sindikalnimi organizacijami prizadeva, da ne bi prišlo do drastičnih odpuščanj delavcev in do drugih problemov.

Nizozemska je zanimiva tudi zato, ker ima nekaj zelo uspešnih samoupravno organiziranih podjetij (z nekaterimi določenimi elementi uprave), ki so gospodarsko zelo močna (npr. DHV v Amersfortu, ki zaposluje okoli 900 ljudi in se ukvarja s svetovanjem in z organizacijo in projektiranjem cest, železnic itd., gradbeno podjetje MOES v Zwolleju in več manjših podjetij, ki so se samoupravno organizirala, ko jim je grozil propad); podjetja s svojim uspešnim delovanjem opozarjajo na nove možnosti za poseganje delavcev v upravljanje ne samo na Nizozemskem, temveč tudi v sosednjih deželah; tu imamo v mislih predvsem dežele Evropske gospodarske skupnosti, kjer že dlje časa potekajo razprave in akcije za skupni koncept delavskega odločanja v deželah — članicah.

Na Nizozemskem so naredili več obsežnih eksperimentalnih raziskav (eksperimenti v naravnih razmerah) z uvajanjem oblik samoupravljanja v tovarne. Znale so raziskave sociološkega inštituta pri Vrije Universiteit v Amsterdamu, ki je s svojo ekipo sociologov, ekonomistov, socialnih delavcev in drugih posegel v skupino podjetij, ustanovil nove organe delavskega upravljanja, hkrati pa ves čas raziskave (ki so trajale tri leta) sistematično izobraževal delavce in jih uvajal v določeno vrsto samouprave. Kljub temu, da je vlada dovolila te eksperimente (in jih celo financirala) in da so delodajalci privolili vanje, so raziskovalci naleteli na vrsto ovir pri svojem delu in so eksperimente komaj izpeljali do konca. — Omenjeni eksperimenti zgovorno pričajo o uspehih v zvezi z motivacijo za delo in zmanjševanjem odtujenosti delavcev, ki dobijo možnost za večji vpliv na odločanje, hkrati pa opozarjajo na (že znane) težave, ki jih imajo delavci, brž ko ogrozijo položaj delodajalca.¹

V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na analizo delovanja glavnih (institucionaliziranih in neinstitucionaliziranih) mehanizmov delavskega soodločanja na Nizozemskem in jih skušali kritično ovrednotiti.

1. Zgodovinski razvoj

Nastanek sindikalnega gibanja na Nizozemskem sega v leta 1850 do 1860. Prve organizacije za zaščito delavcev (fondi vzajemne pomoči) so nastale v petdesetih letih prejšnjega stoletja v tiskarski industriji in pri rezanju diamantov v Amsterdamu. Do prve svetovne vojne je za rast delavskega soodločanja pomemben le pojav zbornic dela (kamers van Arbeid), ki so nastale iz vere v harmonično kooperacijo delavcev in de-

¹ Walravens Arnold: *Veldexperimenten met industriële democratie*, Assen 1977 (Eksperimenti v naravnih pogojih z industrijsko demokracijo).

lodajalcev leta 1897. Njihov cilj je bil zbiranje informacij o delavskih problemih, svetovanje vladi v zvezi s pripravo delavske zakonodaje, posredovanje pri konfliktnih delodajalcev z delavci. Zbornice dela niso nikoli postale pomembnejši dejavnik v delavskem gibanju, ker niso imele institucionalizirane moči. Kot prvi eksperiment urejanja industrijskih odnosov so zbornice dela doživele popoln polom; razpadle so leta 1922.

V prvem desetletju tega stoletja se je odnos delavcev in delodajalcev pokazal v drugačni luči: mnogi delavci so sicer še verjeli v nujnost poslušnosti delodajalcem, toda pod vplivom kalvinističnega ministra in državnika A. S. Talmaja, ki je menil, da se je »delavec res svobodno odločil za delodajalca, kar pa še ne pomeni, da mu mora biti absolutno podvržen in odvisen od njega«, pride do novih zahtev v delavskem gibanju. Na to težnjo je ugodno vplivala tudi enciklika *Rerum Novarum* (na katoliški del delavcev).

V prvem desetletju 20. stoletja se je v glavnih obrisih izoblikovalo nizozemsko delavsko gibanje, v katerem so nastopale tri glavne skupine: protestanti, katoliki in socialisti; te skupine so se z manjšimi modifikacijami obdržale naslednjih pet desetletij. Za nizozemsko sindikalno gibanje je značilen boj med protestantskimi in katoliškimi sindikalnimi organizacijami, ki je v veliki meri zaviral hitrejši razvoj delavskega gibanja v celoti, saj so bili namesto boja za delavske pravice velikokrat v ospredju antagonistični interesi cerkva.

Po prvi svetovni vojni je pod vplivom demokratičnih parol zavezniških dežel dobilo soodločanje pod imenom ekonomska demokracija pomembno mesto v programu sindikalnih federacij². Za socialistično usmerjeno delavsko gibanje je bilo soodločanje prehodno obdobje v razvoju k socializmu in instrument propagande za socializem. Konfesionalni del delavskega gibanja pa je v soodločanju videl možnost za odpravo razrednega boja.

V Nemčiji najdemo že v dvajsetih letih tega stoletja obliko omenjenega soodločanja prek podjetniških svetov (*Betriebgerätegesetz*) v nekaterih podjetjih; na Nizozemskem razvoj ni prišel dlje kot do prizadevanj posameznih delodajalcev, da bi omogočili delavsko soodločanje prek t. i. jeder (kern) delavcev. Nizozemska sindikalna zveza in Socialdemokratska delavska partija (NVV in SDAP) sta leta 1923 objavili skupno poročilo, v katerem sta se zavzeli za ustanovitev podjetniških svetov, ki bi imeli te pravice in dolžnosti:

- svetovanje delodajalcu o tehničnih problemih, ki so povezani z upravljanjem in
- pomoč delodajalcu pri razvoju podjetja.

² Oktobra leta 1919 je vlada ustanovila Višji svet dela (*Hoge Raad van Arbeid*) z namnom, da vzdržuje permanentne stike z organiziranimi delavci in industrijo. V retrospektivi gledano je ta svet predhodnik ustroju delavskega soodločanja, ki se je razvilo po II. svetovni vojni.

V tem času soodločanje ni bilo glavni cilj sindikatov. Več pomena so pripisovali izboljšanju socialne politike na nacionalni ravni in socialni politiki v podjetju. Hoteli so omiliti posledice ekonomskih kriz. Za večino politikov je bilo pri tem najpomembnejše vzdrževanje družbenega ravnotežja na temelju obstoječega družbenoekonomskega reda. Sklepali so kolektivne pogodbe z delodajalci o minimalnih mezdah, o reševanju stanovanjskih problemov delavcev, varnosti pri delu, medicinskih in higienskih razmerah pri delu, skrbeli za brezposelne ljudi in podobno. V tridesetih letih je bila ta dejavnost pod vplivom ekonomske krize in rasti fašizma uokvirjena s t. i. »splošnimi« interesi (skupni interes je v lastnem interesu) in potrebo po uvajanju »reda v družbi«.

Socialni položaj delavcev, kot so pokojnina, zdravstvena nega, prehrana, rekreacija, izobraževanje ipd. se je vse bolj urejal z organizirano konsultacijo med delodajalci in sindikati. V državnem sektorju je do takega pogajanja prišlo v Centralni komisiji za organizirano konsultacijo o problemih uslužbencev, pri železnici npr. v svetu zaposlenih, v rudnikih pa v t. i. kontaktnih komisijah. V privatnem sektorju konsultacija ni bila organizirana na ravni podjetja, temveč na ravni industrijske panoge v podjetniških svetih (bedrijfsraden).

Leta 1933 dobi Nizozemska zakon o podjetniških svetih (Bedrijfsradenwet), štiri leta pozneje pa zakon o razširitvi in odpravi kolektivnih dogovorov (25. maja leta 1937). Zakona sta različne narave, vendar sta pomemben korak naprej za delavska razmerja, oblikovana po letu 1945. Oba izražata prizadevanje za večjo uveljavitev delavskih pravic skozi harmonijo delodajalskih in delavskih interesov. V tem času pride tudi do ustanovitve nacionalnih potrošniških svetov, ki so delovali kot skupina pritiska s pravico nastopanja proti tisti industrijski organizaciji, ki bi delovala proti interesom porabnikov. »Industrijska organizacija pod javnim nadzorom«, ki je nastala kot rezultat teh prizadevanj (PBO — Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie), je uveljavila izraz »medezeggen-schap«, ki pomeni obliko delavskega soodločanja pri upravljanju podjetij.³ Do takega soodločanja je lahko prišlo na več načinov: z enostranskim sklepom posameznega delodajalca, s kolektivnim dogovorom sindikata in delodajalca in z zakonom o podjetniških svetih. Med letom 1933 in letom 1940 so v 77 % industrijskih podjetij sklenili kolektivne pogodbe z delodajalci o teh vprašanjih, v podjetjih pa je obstajalo le 21 podjetniških svetov. Njihov pomen je v tem, da so bili predhodnica in osnova za obnovljena prizadevanja za »industrijsko organizacijo pod javnim nadzorom« v povojnem obdobju.

Po II. svetovni vojni se je sistem konsultacije razvijal na dveh ravneh: na nacionalni ravni in po panogah. Leta 1945 so kot konsultativni organ

³ PBO je bila organizacijska oblika korporativizma. Vlada je hotela decentralizirati gospodarstvo in s tem tudi odgovornost, tako da je v vsaki gospodarski veji ustanovila organe, v katerih so bili predstavniki delodajalcev, vlade in sindikatov. Tu je šlo za soodločanje na ravni industrijske veje, kjer so bili delavci zastopani posredno — prek sindikatov.

med delodajalci in sindikati ustanovili t. i. fond dela (Stichting van Arbeid), leta 1950 pa so sprejeli zakon o organizaciji podjetij (De Wet op de Bedrijfsorganisatie). Ta opredeljuje tudi ustanovitev in delovanje socialnoekonomskega sveta (Sociaal-Economische Raad), pomembne ustanove za zaščito delavskih pravic in za svetovanje vladi na socialnem in ekonomskem področju. Člani socialnoekonomskega sveta so izbrani po paritetnem načelu: ena tretjina predstavnikov delodajalcev, ena tretjina delavcev in ena tretjina vladnih zastopnikov.

Za razvoj delavskega soodločanja do leta 1950 je značilen poskus krepitve delavskih pozicij na makro-nivoju, prek sindikatov in njihovih central. Po letu 1950 pa gre za povečanje pozornosti mikro-nivoju, torej položaju delavcev v podjetjih. V nadaljevanju prispevka se bomo torej osredotočili na to raven.

2. Soodločanje v delovnih organizacijah po letu 1950

Na zakon o podjetniških svetih iz leta 1950 je treba gledati kot na končno fazo državnega urejanja delavskih razmerij. V njem ima ideja kooperacije delodajalcev in delavcev osrednje mesto. Šesti člen tega zakona npr. predpisuje: »Podjetniški svet ima nalogo — priznavajoč neodvisno funkcijo delodajalca — da po svojih močeh prispeva k uspešnemu delovanju podjetja«.

Omenjeni zakon, ki je veljal za podjetje s 25 ali več delavci, je bil predmet diskusije od trenutka svoje veljave dalje, saj je podjetniški svet imel po njem zelo omejeno moč predvsem zaradi položaja predsednika sveta, ki je bil hkrati direktor podjetja. Revidiran je bil leta 1960, z njim pa tudi ostala podjetniška zakonodaja. Vlada je za svetovanje v tej zvezi ustanovila posebno komisijo (De Commissie Verdam), ki ni imela lahke naloge, saj so za šestdeseta leta značilne velike spremembe v družbeno-ekonomskih odnosih; zaradi državnega urejanja plač, ki so zaostajale za plačami sosednjih dežel, je prišlo do delavskih nemirov; velike družbe so skušale rešiti problem nerentabilnosti z globalnimi investicijami, prestrukturiranjem industrije in s premikom gospodarske dejavnosti v nerazvite dežele (nizke mezde!). Posledica teh dogajanj je bilo množično odpuščanje delavcev. Delavci so spoznali, da niti konsultacija na ravni socialnoekonomskega sveta in Fonda dela niti konsultacija na ravni podjetniškega sveta ne moreta vplivati na ekonomski položaj dežele, še manj na položaj delavcev. Znotraj sindikatov in političnih strank je prišlo do stavk in demonstracij, čemur je sledila razprava o problemih konsultacije v parlamentu.

Ta dogajanja so pospešila proces prilagajanja zakonodaje. Tako je prišlo v začetku sedemdesetih let do novih zakonov, ki so dali soodločanju delavcev tole podobo:⁴

⁴ Glej Van Zuthem: *Ihleiding in de economische sociologie*, Amsterdam/Antwerpen 1976.

Razlaga tabele:

Zakoni	Informacije	Svetovanje	Soodločanje o ciljih	O izvrševanju sklepov	Prejemanje sklepov uprave	Kontrola upravljanja
letni obračun (1970)	1	—	—	—	—	11
raziskovanje politike uprave (1971)	—	—	—	—	8	12
podjetniški sveti (1970)	2	4	—	7	9	13
zunanjí nadzorniki — komisarji (1971)	—	5	—	—	—	—
pravila o integracijah podjetij (1970)	3	6	—	—	10	14

- 1 — informacija o finančnoekonomskem položaju podjetja;
- 2 — ta zakon opredeljuje informacijo v vseh sektorjih politike podjetja (uprava ne da informacije, če sodi, da bi s tem lahko ogrozila interese podjetja);
- 3 — sindikati dobijo informacijo o planu integracije in o njenih posledicah;
- 4 — podjetniški svet ima pravico svetovanja na vseh področjih, pri čemer se nadzorni odbor (komisarjev) ni dolžan posvetovati;
- 5 — podjetniški svet ima pravico predlagati kandidate za svetovalne organe;
- 6 — posledice integracije za delavce so predmet razprave organov soodločanja;
- 7 — soodločanje je možno na področju kadrovske politike (o v zakonu določenih zadevah: pravila o upokojitvi, varčevanju in delitvi profita, trajanju delovnega dne, varnosti pri delu, zdravstvenih pogojih ipd.) v primerih, ko to ni opredeljeno v kolektivnih pogodbah delodajalcev s sindikati;
- 8 — s pomočjo sindikata in sodišča se lahko sprožijo iniciative za spremembo sklepov uprave;
- 9 — če podjetniški svet mora razpravljati o neki določeni zadevi (npr. o kadrovski politiki), ima priložnost vplivati na odločitve uprave na tem področju;
- 10 — do konsultacije mora priti, preden je sklep sprejet, kar pomeni, da sindikat lahko vpliva na ta sklep;
- 11 — z obveznim informiranjem podjetniškega sveta lahko ta svet vpliva na sklep;
- 12 — slabo politiko uprave lahko kontrolirata sindikat in sodišče;
- 13 — o določenih zadevah (ekon. in organiz. področje) morajo nadzorniki (komisarji) dati informacijo o sklepih in argumentih za te odločitve — kolikor se tičejo interesov delavcev;

14 — z informacijo lahko sindikati nadzorujejo politiko in poslovanje podjetja.

Iz tabele lahko sklepamo, da je dominanten položaj delodajalca v zvezi z odločanjem o bistvenih zadevah (npr. odločanje o ciljih podjetja) ostal neokrnjen; kljub vsem spremembam zakonov poteka uradno soodločanje delavcev indirektno, to se pravi, kadar gre za reorganizacijo podjetja, za integracijo, odpuščanje delavcev, informiranje o odločitvah v tej zvezi ipd., se morajo angažirati sindikalne organizacije na nacionalni ravni, sodišče ali socialnoekonomski svet in posredovati v imenu delavcev. V praksi sicer te možnosti posredovanja zunanjih organov delujejo predvsem preventivno (delodajalci se npr. bojijo posredovanja sodišča, zato se raje držijo svojih obveznosti).

Vloge zakona o strukturi delovnih organizacij (strukturwet, 1971), ki predpisuje sestavo in funkcioniranje sveta nadzornikov⁵ (komisarjev), zaenkrat še ne moremo ovrednotiti, ker ne obstaja dovolj dolgo, člani vanj pa se volijo vsaka štiri leta, zato podatkov o tem še ni. Obveznost, da mora biti v svetu nadzornikov član, ki je strokovnjak za socialno politiko, sama na sebi ni garancija za politiko, ki bi ščitila interese delavcev (kar so delavci pričakovali od tega organa). Strokovnjak za socialno politiko je namreč dolžan ravnati v skladu z obstoječimi zakoni in če ima kritično stališče do politike sveta nadzornikov, je njegovo delovanje v svetu oteženo.

Podjetniški svet je bil na začetku svojega obstoja za delavce središče njihove upravljalске pozicije; toda kmalu je postal predmet razprave (tako kot vsi drugi organi, ki so nastali iz ideje kooperacije med delodajalci in delavci), saj je jasno, da so stališča delavcev in delodajalcev v njem popolnoma različna in si nasprotujejo. Delodajalci so želeli s podjetniškim svetom obdržati *status quo*, oz. ga postaviti v službo interesov podjetja; zavzemali so se za tako sestavo sveta, da je direktor podjetja po svojem položaju hkrati predsednik podjetniškega sveta (to je veljalo do 1. septembra tega leta).

Protestantska sindikalna organizacija CNV je bila za razširitev pravic podjetniškega sveta kratkoročno gledano, dolgoročno pa se bojuje za to, da bi bila v svetu polovica predstavnikov delodajalca oz. uprave, polovica pa predstavnikov delavcev. Federacija nizozemskih sindikatov FNV (socialistično usmerjena)⁶ pa je težila k temu, da bi podjetniški svet izražal le interese delavcev, zato naj bi bili v njem le delavci.⁷

⁵ V nizozemskih tovarnah imajo poleg upravnega sveta še svet nadzornikov (commissaris) — zunanjih strokovnjakov z različnih področij. To je najvišji organ odločanja in kontrole v podjetju, ki potrjuje vse pomembne sklepe na finančnem, kadrovskem in organizacijskem področju. Člani so izbrani po sistemu kooptacije na predlog uprave podjetja, podjetniškega sveta in delničarjev. Mandatna doba je štiri leta. Svet nadzornikov imenuje in odpušča direktorje podjetja.

⁶ Nizozemska ima dve sindikalni centrali: socialistično usmerjeno FNV, ki ima več kot milijon članov, in CNV, ki ima 250.000 članov. Sindikaliziranih je 40 % vseh zaposlenih.

⁷ Po novem zakonu, ki velja od 1. septembra dalje, so v podjetniškem svetu samo delavci.

Delodajalci sodijo, da ima podjetniški svet še preveč pravic, delavci pa bolj poudarjajo nadzorno vlogo podjetniškega sveta, kot pa da bi hoteli biti tudi sami odgovorni za politiko, kateri ne morejo določati ciljev.

V nadaljevanju si bomo malo podrobneje ogledali delovanje podjetniškega sveta in probleme, ki zavirajo njegovo delovanje.

3. Podjetniški svet — stičišče teoretičnih in praktičnih problemov

Na delovanje podjetniškega sveta vplivajo tile dejavniki: hierarhična struktura podjetja, organizacija sodelovanja delavcev pri upravljanju (razne komisije, soodločanje v delovni skupini, sindikalne organizacije itn.), oddelki za kadrovske in socialno politiko in nekatere zunanje institucije (organizacije delodajalcev, vlada idr.).

a) V podjetniškem svetu odsevajo razmere v podjetju; če med upravo in delavci vladajo velika nasprotja, je v svetu zelo težko doseči soglasje. V podjetjih s tradicionalno tehnologijo in v velikih tovarnah (kjer je več ravni odločanja) so problemi večji kot pa v modernih podjetjih (delo bolj razdeljeno). Med podjetniškim svetom in organi, ki jih ustanavlja uprava (npr. soodločanje v delovni skupini, določene posvetovalne skupine ipd.), vlada določena konkurenca. Drugi problem pa je v tem, da daje zakon večjo pomembnost podjetniškemu svetu posamezne tovarne kot pa svetu koncerna, medtem ko se v praksi pogosto dogaja, da ima centralni podjetniški svet mnogo več pravic, ker uprava najraje razpravlja o problemih na najvišji ravni. To pa pomeni, da je razdalja med delavci in njihovimi predstavniki v centralnem podjetniškem svetu zelo velika.

Soodločanje v delovni skupini bi bilo lahko temelj delovanja podjetniškega sveta (ker bi ga sestavljali ravno predstavniki teh skupin). V praksi pa spada soodločanje v delovni skupini bolj v območje uprave kot pa organov delavskega soodločanja (vodilnim je namreč lažje manipulirati z delovno skupino kot pa s podjetniškim svetom, ki ima z zakonom določene večje kompetence kot delovna skupina).

b) Drugi problem je delitev področja med sindikalno organizacijo v podjetju in delovno skupino. Obe se ukvarjata z delovnimi razmerami; obe sta se pojavili ob koncu šestdesetih let. Soodločanje v delovni skupini so uvedli kot nov instrument upravljanja predvsem tam, kjer tradicionalni način upravljanja ni več ustrezal. Novi instrument je kmalu dobil podporo pristašev »neposredne demokracije«. Sindikati, ki so na začetku videli v tej obliki predvsem nevarnost za vlogo svojih organizacij v podjetju, so sčasoma spremenili stališče. Prek svojih članov so si začeli prizadevati, da bi soodločanje v delovni skupini pomenilo večje uveljavljanje delavskih pravic. Toda kljub temu ostaja fenomen soodločanja v delovni skupini za sindikate problem, saj je dostopno vsem zaposlenim, torej ne le članom sindikata (omenili smo že, da je sindikalno organiziranih le 40 % zaposlenih).

Problematično je tudi, da se soodločanje v delovni skupini pojavlja v najrazličnejših oblikah: posredno ali neposredno, s pravico do glasovanja ali brez, v povezavi s podjetniškim svetom ali brez povezave ipd. S tem, ko je zakonodajalec zahteval od podjetniškega sveta, naj daje podporo soodločanju v delovni skupini, so nastali novi problemi: zakonodajalec namreč ne definira pojava soodločanja v skupini, zato je sindikatom težko izdelati pravila o odnosih med podjetniškim svetom in delovno skupino.

Naslednji problem je nesoglasje med delodajalci in delavci o tem, koga v resnici predstavljajo člani podjetniškega sveta. Ker so člani sveta izbrani izmed nesindikaliziranih in sindikaliziranih delavcev, imajo sindikati svoje predstavnike v podjetniških svetih za zastopnike organiziranih delavcev. V nekaterih primerih je ta odnos tako močno institucionaliziran, da se sindikalizirani člani v podjetniškem svetu s pogodbo obvezujejo, da bodo v njem izvrševali politiko sindikalne organizacije (ne pa podjetniškega sveta).

c) Podjetniški svet ima kot zagovornik delavskih interesov in kot organ soodločanja sekundarno vlogo; kot organ v procesu odločanja caplja daleč za svetom nadzornikov (komisarjev) in svetom direktorjev, kot zagovornik delavskih interesov pa za sindikati. Mnoga področja odločanja mora prepustiti upravi podjetja; celo na socialnem področju, kjer ima podjetniški svet pri pomembnih problemih pravico veta (oz. se zahteva soglasje sveta), glavne obrise politike določa uprava. Podjetniški svet je pogosto žrtev nedoslednosti uprave v zvezi z izvrševanjem socialne politike.

Končno je tu še problem, značilen predvsem za velika podjetja, da se socialni in kadrovske oddelki podjetja na eni strani pogajajo in bojujejo s sindikati zaradi plač in delovnih pogojev, na drugi strani pa izigravajo dobre odnose s podjetniškim svetom in delavci.

d) Na vlogo in funkcije podjetniškega sveta pa ne vplivajo le sindikati, temveč tudi druge zunanje ustanove, kot so organizacije delodajalcev, vlada in drugi.

Organizacije delodajalcev se pogosto ne menijo za podjetniške svete; iz svoje organizacije lahko izključijo tisto podjetje (in to se pogosto dogaja), ki ima lastno mezno politiko in ki sklene s sindikati dogovor o boljših delovnih pogojih za delavce.⁸

Zunanje ustanove lahko imajo seveda tudi pozitiven vpliv. Podjetniški svet ima npr. pravico povabiti zunanje svetovalce pri reševanju težkega položaja podjetja; to možnost pa podjetniški sveti premalo uporabljajo.

⁸ Podjetja so včlanjena v organizacijo delodajalcev in se prek te organizacije dogovarjajo s sindikati in drugimi partnerji. Izključitev, še posebej če gre za majhno podjetje, škoduje izključnemu podjetju.

Odnos podjetniškega sveta in zakonodajalca je samo formalen. Če podjetje npr. zaprosi vlado za finančno pomoč, postane jasno, da so nadzorniki, direktorji in celo delničarji prej partnerji v razgovorih z vlado kot pa delavci prek podjetniških svetov.

Razmere v podjetju in odvisen položaj članov podjetniškega sveta mnogokrat silijo svet k previdnosti. Direktor podjetja, ki je bil po zakonu iz leta 1971 hkrati tudi predsednik podjetniškega sveta, je imel dominanten položaj v svetu. V kriznih situacijah prihaja do diskusij o dualistični vlogi podjetniškega sveta, ki naj hkrati zagovarja interese podjetja in interese delavcev. Ta — z zakonom predpisana zahteva — v veliki meri ovira delovanje podjetniškega sveta. Poleg omenjenih težav pa sta močno motili delavce — člane podjetniškega sveta — popolna informiranost predsednika sveta (direktorja torej) in njegovih svetovalcev ter njihova premoč v razpravi zaradi tega privilegija in drugih privilegijev.

4. Podjetniški svet po zakonu iz leta 1979: več pravic za delavca?

Prvega septembra lani je parlament potrdil novi zakon o podjetniških svetih. V podjetniškem svetu so odslej samo delavci. Najmanj šestkrat letno se morata sestati svet in direktor podjetja zaradi medsebojnega informiranja in posvetovanja. Nekateri kritiki trdijo, da se zaradi te klavzule položaj podjetniškega sveta ni izboljšal, saj so se že prej večkrat zase sestali delavski predstavniki v svetu in se dogovorili za stališča, ki naj bi jih zastopali na uradnem sestanku podjetniškega sveta.⁹ Zdaj je torej ta praksa institucionalizirana.

Pravice podjetniškega sveta so se nedvomno povečale na področju informiranja, konsultacije in soodločanja. Kar se tiče informiranja, je odpravljeno pravilo, da sme direktor zadržati informacijo, če meni, da bi lahko bili interesi podjetja zaradi tega ogroženi. Povečala se je tudi pravica do soodločanja skoraj na vseh področjih socialne politike v podjetju. Možnosti podjetniškega sveta, da lahko protestira proti odločitvam direktorjev (na primer na sodišču), so prav tako večje, enako velja tudi za položaj članov podjetniškega sveta, ki jih uprava ne sme več odpustiti z dela.¹⁰

Pregled pravic podjetniškega sveta po zakonih iz leta 1971 in 1979 daje tole podobo:¹¹

a) Po novem zakonu mora uprava *informirati* podjetniški svet o finančnem planu podjetja, o planu investicij, o socialni politiki uprave, o vabljenju zunanjih strokovnjakov — svetovalcev, o pismenih pripombah

⁹ T. i. *voorgadering*.

¹⁰ Če podjetniški svet in direktor ne prideta do soglasja pri določenih zadevah, lahko direktor zaprosi za presojo t. i. podjetniško komisijo, ki jo v posameznih okrožjih ustanovi socialno-ekonomski svet iz predstavnikov delodajalcev in sindikatov.

¹¹ Našteli bomo na novo pridobljene pravice in tiste, ki jih je novi zakon zadržal od prejšnjega.

inšpektorjev dela (arbeidsinspectie)¹², o polletnih rezultatih podjetja, o najpomembnejših poglavjih letnega finančnega poročila in tudi sicer priskrbeti podatke, ki jih podjetniški svet potrebuje za svoje delovanje.¹³

b) Uprava se mora obvezno *posvetovati* s podjetniškim svetom o spremembah v zvezi s prenosom uprave na drugo podjetje, o spremembah pri politiki investiranja, pri prestrukturiranju uprave, integraciji obratov, sprejemu ali posoji skupine delavcev drugemu podjetju, imenovanju in razrešitvi direktorja, prenehanju obstoja tovarne ali obrata, o pomembnih spremembah pri organizaciji podjetja in o pomembnejših spremembah v zvezi z zmanjšanjem ali povečanjem proizvodnje.

c) *Soglasje* podjetniškega sveta pa mora dobiti za tele zadeve: politiko mezd in vrednotenje delovnih mest, pokojninsko zavarovanje (za koliko in na kateri način pokojninsko zavarovati delavce), pravila o sprejemu, odpustu in napredovanju zaposlenih, pravila o delovanju socialnega delavca v podjetju, določitev pogojev za delovanje soodločanja v delovni skupini (pravice, predmet soodločanja, čas za razprave itn.), pravila za obravnavanje pritožb zaposlenih, pravila o delitvi profita (kateri del bo razdeljen med delavce), pravila o splošnih delovnih pogojih zaposlenih, o delovnem času in določili v zvezi s počitnicami in za pravila o varnosti in zdravstvenih razmerah na delovnem mestu.

Lahko rečemo, da daje najnovejši zakon podjetniškemu svetu več pravic, še posebej na neposrednem delovnem področju in glede delovnih pogojev kot takih. Hkrati pa je tudi jasno, da je položaj delavcev v procesu odločanja tudi po novem zakonu šibak. Privatna lastnina proizvajalnih sredstev, velika centralizacija in birokratizacija v gospodarstvu in družbi nasploh ter vse večja odvisnost družbe od znanosti in tehnologije (pri čemer delavci vse težje razumejo strukture in procese v družbi) so glavni razlogi za nemoč delavskega soodločanja, hkrati pa tudi demotivacijski dejavniki za samo pripravljenost delavcev za sodelovanje v tem procesu. — Če pogledamo položaj v uslužnostnih dejavnostih in v tovarnah, ki jih nadzoruje vlada (in kjer torej delo in kapital nista tako močno ločena), vidimo, da birokratska narava teh delovnih organizacij prav tako ne nudi skoraj nobenih pogojev za razširitev delavskega soodločanja. Centralistična in reprezentativna narava političnih odločitev se konfrontira z zunaj sprejetimi cilji — s cilji, ki so jih sprejeli politični organi, zaradi česar je t. i. notranja demokracija v podjetju močno okrnjena.

V državnih podjetjih in ustanovah delujejo t. i. kodeterminacijske komisije (medezeggenschaps en diensten commissies), ki imajo veliko

¹² Če direktor ne upošteva nasveta podjetniškega sveta, se svet lahko pritoži na t. i. podjetniški dom (ondernemingskamer) sodišča v Amsterdamu. Direktor sme izvršiti sklep, ki ni v soglasju z nasvetom podjetniškega sveta, mesec dni po svoji pritožbi na sodišče, kolikor v tem času od sodišča ni prejel odgovora (drugače pa gre za zakonski prekršek in je direktor kaznovan).

¹³ Če se direktor in podjetniški svet ne strinjata glede obsega potrebnih informacij, lahko direktor zahteva posredovanje podjetniške komisije (bedrijfskommissie), ki o tem odloči.

manj pravic kot podjetniški sveti v privatnih tovarnah. Ti organi se stalno soočajo s hierarhično organizacijo, ki je močno prisotna v teh ustanovah. Ko se v takem podjetju uvede soodločanje v delovni skupini, ima navadno za nalogo, da vzdržuje obstoječo organizacijo ali da jo celo krepí. To pomeni, da nikoli nima za cilj temeljne spremembe organizacije uprave. V teh ustanovah se upravlja s pismenimi odloki, ki kot v vsaki birokratski ustanovi ščitijo ljudi na položajih. Nejasnosti v zvezi z delitvijo moči v takem podjetju prav gotovo tudi negativno vplivajo na nadaljnji razvoj sistema soodločanja v delovni skupini oz. soodločanja delavcev nasploh.

Prizadevanja, da bi se razvile naprednejše oblike upravljanja v privatnih podjetjih, se — kot že rečeno — soočajo z omejitvami družbenoekonomskega reda (kapitalizma) in z zakonodajo, ki ta red ščiti. Nizozemska zakonodaja ima v zvezi s soodločanjem t. i. maksimalno naravo, kar pomeni, da predpisuje maksimum, do kod se soodločanje sme razviti, ne glede na to, kakšne so tehnološke in ekonomske razmere, oz. stališča delodajalcev in delavcev. Tako se dogaja, da v delovnih organizacijah, ki so organizirane kot kooperative (lastnina proizvajalnih sredstev je v njih last vseh zaposlenih), morajo organizirati upravo tako, kot predpisuje zakon, čprav imajo vse pogoje za bolj demokratičen način upravljanja. Na ta način obstajata v eni in isti organizaciji dva načina upravljanja hkrati: hierarhični, predpisan z zakonom (s podjetniškim svetom in drugimi organi in s predpisanimi pravicami) ter demokratični, po katerem naj odločajo o vseh pomembnejših zadevah vsi zaposleni.

5. Soodločanje nizozemskih delavcev — tipično ali podobno sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij v drugih zahodnoevropskih deželah?

Ko so na Nizozemskem ob koncu šestdesetih let začeli uvajati soodločanje v delovni skupini, so se delodajalci ustrašili, da se bo soodločanje razvijalo tako kot delavsko poverjeništvó v Angliji, kjer delodajalec ne more mimo delavskega poverjenika določiti delovnega časa, delitve dela, odpuščanja delavcev in drugih zadev v zvezi s kadrovsko politiko. Na začetku je neke vrste delavski poverjenik, imenovan »vzdrževalec stikov v podjetju« (bedrijfskontaktman) dejansko imel osrednje mesto. Ta položaj pa je postal manj pomemben, ko je sindikat začel organizirati soodločanje prek svojih članov v delovnih skupinah in podjetniških svetih.

V skandinavskih deželah, pa tudi v Nemčiji, je sodelovanje med delodajalci in delavci precej razvito. Čeprav načelo »harmonije interesov« ni vsepovsod enako razvito (na Švedskem npr. bolj kot na Danskem), lahko povsod najdemo obliko kooperacije, posebno še na vrhu podjetja. Na Švedskem delavci po letu 1973 volijo v podjetjih, ki imajo več kot petsto zaposlenih, po dva predstavnika v svet nadzornikov (organ podoben svetu nadzornikov — komisarjev na Nizozemskem, ki je najvišji

organ podjetja). Delavci imajo sicer še vedno minoritetni položaj, vendar pa neposredneje sodelujejo pri upravljanju podjetja. Tudi Danska ima po letu 1973 tak model soodločanja.

Novi zakoni, sprejeti leta 1976 na Švedskem (zakon o zaščiti poslovanja, zakon o pospeševanju zaposlovanja), so okrepili tudi položaj sindikatov v podjetju. Njihovi predstavniki (neke vrste poverjeniki) so z zakonom zaščiteni pred odpuščanjem in drugimi diskriminatorskimi ukrepi delodajalcev.

Na Norveškem imajo podjetja z več kot dvesto zaposlenimi podjetniški svet. Dve tretjini članov tega sveta volijo delničarji, eno tretjino pa delavci. Delavci smejo imenovati eno tretjino upravnega odbora podjetja (organ, podoben svetu nadzornikov na Nizozemskem). V podjetjih, ki zaposlujejo od petdeset do dvesto ljudi in torej nimajo podjetniškega sveta, so volitve v upravni odbor neposredne.

V skandinavskih deželah posvečajo veliko pozornost delovnim pogojem; delodajalci, sindikati in vlada sodelujejo v številnih eksperimentih z obogatitvami delovnih nalog in soodločanjem v delovni skupini.

V Zahodni Nemčiji obstaja več zakonov o soodločanju delavcev, ki urejajo položaj delavcev v podjetniškem svetu, funkcije upravnega sveta in sveta direktorjev v velikih podjetjih. V rudnikih in jeklarnah z več kot tisoč zaposlenimi je eden izmed članov sveta direktorjev t. i. delavski direktor. Za njegovo imenovanje in razrešitev je potrebna večina glasov delavcev, ki so v upravnem odboru podjetja (v upravnem odboru je polovica članov, ki jih predlagata podjetniški svet in sindikati). V drugih vejah gospodarstva je v upravnem odboru podjetja, ki ima več kot petsto zaposlenih, ena tretjina predstavnikov delavcev. Na predlog podjetniškega sveta jih volijo vsi delavci. Zakon iz leta 1976 predpisuje, da mora biti v podjetjih z več kot dva tisoč zaposlenih članstvo v upravnem odboru na paritetni osnovi.

Delavci v skandinavskih deželah in v Nemčiji torej posredno in neposredno sodelujejo pri upravljanju podjetij — v nasprotju z Belgijo in Francijo, kjer imajo sicer podjetniške svete (v Belgiji *ondernemingsraad*, v Franciji *comité d'entreprise*), vendar se boj za delavsko soodločanje nije predvsem skoz sindikalne organizacije; v Belgiji bolj na ravni podjetja, v Franciji pa na nacionalni ravni. V Franciji sicer tovarniški komite imenuje svoja dva člana v upravni svet (*conseil d'administration*), vendar imata samo pravico do svetovanja, ne pa soodločanja. Tudi v Italiji je pri boju za delavsko soodločanje poudarek predvsem na sindikalni organizaciji, ki iz leta v leto dobiva na ravni podjetja več pravic.

Če primerjamo položaj nizozemskih delavcev pri upravljanju podjetij s položajem delavcev v omenjenih deželah, vidimo, da ne moremo govoriti o doslednem modelu harmonije, koalicije ali konflikta, temveč o mešanem modelu; navadno naletimo v podjetju na različna načela hkrati: soodločanje v delovni skupini izhaja iz načela kooperacije in harmonije interesov med delodajalci in delavci, podjetniški svet temelji na načelu

odgovornosti delavcev za politiko podjetja, priznavajoč neodvisni položaj delodajalca, sindikalna organizacija pa na načelu nasprotujočih si interesov med delodajalci in delavci. Zaradi naštetih razlik med modeli soodločanja v posameznih zahodnoevropskih deželah je tudi razumljivo, da so prizadevanja, da bi prišlo do integracije delavske zakonodaje v Evropski gospodarski skupnosti, doslej neuspešna.

Na začetku se je zdelo, da bo Nizozemska izbrala pot med severnim sistemom »integracije vseh zaposlenih« in južnim modelom »distance prek sindikata«; toda po uvedbi kolektivnih dogovorov o delovnih mestih leta 1978, ko se sindikati redno dogovarjajo z delodajalci o posledicah investicij v novo tehnologijo in v tej zvezi o posledicah teh vlaganj na število delovnih mest (možnost odpuščanja delavcev), postaja jasno, da gre Nizozemska svojo pot. Sindikati so se torej opredelili za neposredno poseganje v upravljanje podjetij s kolektivnimi pogodbami, podjetniškemu svetu pa ostane, da se angažira pri urejanju tistih zadev, ki v teh pogodbah niso določene.

Uporabljena literatura

1. Albeda, W. (red.): *Participation in management*, University Press Rotterdam 1973 (Participacija pri upravljanju).
2. Andriessen, J. E. in drugi: *De Sociaal-Economische besturing van Nederland*, Groningen 1976 (Družbenoekonomsko upravljanje Nizozemske).
3. Bishop, P. in drugi: *Werkoverleg bij de Gemeentelijke Overheid*, Delft 1978 (Konsultacija v delovni skupini v občinski upravi).
4. GBIO-Informatie: *Arbeidsverhoudingen en ondernemingsraad*, 1978 (Delovna razmerja in podjetniški svet).
5. Hoeven, P. ter: »Democratisering contra efficiëntie?« (Demokratizacija proti učinkovitosti?), v: *Demokratisering en efficiëntie?*, Groningen 1971.
6. Hövels, B. & Nas, P.: *Ondernemingsraden en Medezeggenschap*, Alphen aan den Rijn 1978 (Podjetniški sveti in soodločanje).
7. Huiskamp, R.: *Schopsterwards en arbeiderszeggenschap*, Alphen aan den Rijn 1976 (Delavski poverjeniki in soodločanje delavcev).
8. *Industriële Democratisering* (Industrijska demokratizacija), učbenik za predmet »industrijska demokratizacija« na Politehnični visoki šoli v Delfu, 1978.
9. Loose, J. C.: *De proef op de Som*, Utrecht 1976 (Preverjanje računa).
10. Teulings, A. (red.): »Onderneming en vakbeweging« (Podjetje in sindikalno gibanje), v zborniku *Mens en Maatschappij*, 1973.
11. Vanek, Jaroslav (ed.): *Self-management*, Penguin Education, Harmondsworth 1975 (Samoupravljanje).
12. Walravens, A.: *Veldexperimenten met industriële democratie*, Assen 1977 (Eksperimenti v naravnih pogojih z industrijsko demokracijo).
13. Windmuller, J. & Galan, C. de: *Arbeidsverhoudingen in Nederland I, II*, Utrecht/Antwerpen 1977 (Delavska razmerja na Nizozemskem).
14. Zuthem, H. J. van: *Inleiding in de economische sociologie*, Amsterdam/Utrecht 1976 (Uvod v ekonomsko sociologijo).
15. Sweden, A. van: *Macht en tegenmacht*, Alphen aan den Rijn/Brussel 1976 (Oblast in nasprotna oblast).

MANUEL AZCARATE

Leva alternativa v evropski levici?

*(Predavanje Manuela Azcárateja v klubu XXI. stoletje
[Siglo XXI] 15. novembra 1979.)*

I

Živimo v dobi naraščajočih medsebojnih odvisnosti; mnogi problemi dobivajo evropsko razsežnost.

Zato se mi je zdelo prav, da v tem svojem predavanju v okviru cikla, ki ga prireja klub XXI. stoletje (Siglo XXI), sežem onstran španskega prostora in poskušam pred vami razmišljati o nekaterih problemih, s katerimi se danes ubada Evropa.

1. Ko sem tako že načel temo, se bom najprej potrudil, da pojasnim osrednji pojem, ki bo, če lahko tako rečem, rdeča nit mojega nocojšnjega besedovanja.

Kaj razumem pod besedo kriza in pojmom »evropska kriza«,

Kriza pomeni izčrpanost nekih struktur, ki uhajajo onim starim strukturam. Če je kriza, pomeni, da se nekaj končuje. Lahko napoveduje dekadenco in smrt. Lahko pa namesto tega preraste v zgodovinsko preobrazbo, lahko je genetični trenutek nove stvarnosti.

Konkretnije, kaj hočem označiti z izrazom »evropska kriza«? Mislim na celoto pojavov, ki so v zahodni Evropi imeli svoje zarodke, svoje začetke leta 1968. in ki so se potem jasno pokazali v sedemdesetih letih. Gre za obdobje usihanja »neokapitalističnega« gospodarskega razcveta, ki je sledil porazu hitlerizma po končani drugi svetovni vojni.

Leta 1968. se začenjajo te neokapitalistične sheme lomiti. V letu 1970. pa sedanja evropska kriza že kaže svoj tragični obraz nerešljivih tesnob in problemov.

Ena od značilnosti sedanje krize (in na to temo se bom še moral vrniti kasneje) je v tem, da gospodarsko krizo spremljajo in se z njo pre-

* Manuel Azcarate je član izvršnega komiteja CK KP Španije in predsednik komisije za zunanjepolitična vprašanja. Je eden vodilnih ideologov partije in bližnji sodelavec generalnega sekretarja Santiaga Carrille. Napisal je vrsto teoretskih člankov in razprav za glasilo KP Španije in levo usmerjene revije. Kot teoretik uživa velik ugled doma in v svetu. Prihajal je tudi v Jugoslavijo, kjer se je udeležil znanstvenih sestankov (mednarodna tribuna, Socializem v svetu, Cavtat) in drugih znanstvenih srečanj.

pletajo zunajgospodarski pojavi, ki jih lahko rezimiramo v naslednjih točkah:

- politična kriza in kriza države,
- kriza ideologij,
- kriza mednarodnega sistema in odnosov.

Zavoljo tega se nam ne zdi pretiran pridevek »globalna«, ki ga navadno uporabljamo, kadar govorimo o sedanji krizi, čeprav je vedno tvegano, kadar smo sredi nekega pojava, da mu *že sedaj* pripisujemo prostor, ki mu ga bo dala zgodovina.

2. *Kakšen je ta kapitalizem*, ki je danes v krizi?

To ni nepomembno vprašanje. Konkretizirajmo temo: V čem se sedanja kriza razlikuje od krize leta 1929?

Opozoril bi rad zlasti na naslednje. Kriza 1929. leta je pokazala predvsem, da se dosežena raven proizvodjalnih sil spopada s klasičnim kapitalizmom, da mu onemogoča delovanje, da zahteva in nalaga globoko spremembo odnosa gospodarstvo — država, *intervencijo države v gospodarstvu*.

Do te globoke, objektivne spremembe v kapitalističnem sistemu je prišlo v dveh zelo različnih političnih oblikah: na eni strani militarizacija gospodarstva in fašizem v Italiji, Nemčiji, Japonski; na drugi strani keynesijanske formule državne intervencije v demokratični državi z Rooseveltovim »New Dealom«, Welfare state« v Angliji itn.

Gospodarski razcvet, ki je nastal po drugi svetovni vojni, in velikanjski znanstveni in tehnični napredek sta ustvarila ugodno konjunktorno stanje in občutek, da se kapitalizem s takimi metodami spreminja v nekaj drugega, da lahko uresniči globoke socialne reforme, da lahko v raznih zahodnih deželah poveča osebno porabo in izboljša materialne pogoje življenja. Tako je nastala ideologija »neokapitalizma«, ki je nedvomno imela prevladujočo vlogo v delavskem gibanju zahodne Evrope in ki je spodbujala reformizem in razredno sodelovanje.

Vse to ostaja tako nekako do konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let.

Če je prišel leta 1929. v krizo liberalni, »staromodni« kapitalizem, pa je sedaj v krizi kapitalizem s svojimi keynesijanskimi popravki, tisti »neokapitalizem«, ki je še pred kratkim dajal videz, da obeta izobilje in polno zaposlenost.

II

V teh okoliščinah spremljamo nekaj, kar ne bi imenoval »rešitev« niti »alternativa«, marveč rajši politični odgovor desnice, ki skuša, izhajajoč iz krize, uvesti ali iz vlade vzpostaviti oblast najbolj reakcionarnih, protidelavskih in protidemokratskih kapitalističnih krogov.

Na podlagi nekaterih volilnih rezultatov pravijo, da se Evropa »pomika v desno«. Menim, da je problem bolj zapleten.

Prvi podatek je, da sile leve v Evropi ne nudijo progresivne alternative za izhod iz krize. Skoraj bi lahko rekli, zlasti če pomislimo na žalostno predstavo, ki so jo priredile v Franciji z razcepom in s polomom skupnega programa, da ponujajo prav nesprotno.

Ta praznina na levi v času, ko kriza povzroča materialne težave, zmedo in tesnobo, pušča odprt prostor reakcionarnim predsodkom in ideologijam.

Volilni uspehi desnice so temeljili na dokaj preprosti argumentaciji: ker državna intervencija ni preprečila krize, opustimo to intervencijo in se vrnimo k dobremu kapitalizmu naših očkov. Taki argumenti, najsi so še tako plitvi, vplivajo na široke kroge srednjih slojev, za katere državna intervencija pomeni predvsem davke, birokratske ovire itn.

Filozofija desnice je vrnitev k prevladi privatnega nad javnim, nad državnim.

Vendar pa se izza takšnega poveličevanja »privatnega« skriva past:

— prvič, ker kapitalistično gospodarstvo danes ne more živeti brez znatne intervencije države v različnih oblikah;

— drugič, ker se beseda »privatno« v tem primeru nikakor ne nanaša na individualno, na intimno v osebi in tudi ne na privatno iniciativo; nanaša se na velike monopole, na multinacionalne družbe, orjaške strukture, ki delujejo mimo državnih meja in med katerimi imajo nekatere večji gospodarski potencial kot nekatere države.

Resnična dilema je naslednja:

Ali naj se tisti znatni del nacionalnega bogastva, ki ga država *mora* prispevati gospodarstvu, izroča v imenu »neoliberalizma« na prosto razpolaganje velikim monopolom?

To je formula evropske desnice.

Ali pa naj se uporablja na demokratičen način, torej v skladu z voljo državljanov, za krepitev javnega sektorja, ki bi bil sposoben, da omeji vsemogočnost monopolov in da se preobrazi v gonilno silo modernega nacionalnega gospodarskega razvoja? To je pot, ki jo mora utirati levica, da bi odprla možnosti za izhod iz krize.

Vendar pa ne gre samo za odločitve glede gospodarske tehnike. Nujno je potrebno, da se v javnem mnenju vsake dežele razvije zavest o nevarnosti, ki jih prinašajo sedanje težnje pomikanja v desno. Kajti to, kar se nežno imenuje »neoliberalizem«, pomeni — in gospa Thatcher tega nič ne prikriva — zmanjšanje in slabitev moči sindikatov, vključno reformističnih. To prinaša zmanjševanje pravic iz socialnega zavarovanja, pomeni obravnavanje brezposelnosti kot normalnega pojava, najavlja znižanje življenjske ravni itn. Gre za udarce ne samo avantgardi, marveč vsem delavskim in demokratičnim silam. Notranja dinamika take poti vodi k omejevanju demokracije in k ukinjanju svoboščin ter spodbuja zelo nevarne napetosti na mednarodnem področju.

Značilno je, da je nemška demokratsko-krščanska stranka kot kandidata za kanclerja predlagala Straussa. Na nekem potovanju po Nemčiji

sem na vprašanje, ali ne bo imenovanje Straussa zaradi njegovega reakcionarnega ekstremizma povzročilo osip glasov, dobil tale odgovor:

»Če hočemo, da bo Strauss zmagal, bo treba ustvariti vzdušje notranje in mednarodne napetosti, ki bo Nemce prepričalo, da potrebujejo 'močnega moža'; to je edina 'logika' za njegovo imenovanje.«

To je torej grožnja s prebujanjem tistih starih nemških demonov, ob katerih se zdrzemo, če se le spomnimo nanje.

Ali se zavedamo nujnosti progresivne alternative, ki bo sposobna, da zapre poti brezumju in propadu?

Preidemo na naslednjo točko.

III

Kaj je tisto, kar otežuje, da bi sile levice, predvsem komunisti in socialisti, vsaj proučili možnost take alternative?

Menim, da ne gre za nepremostljiva razhajanja glede bistva problemov. Gre za vzroke, ki so še zapuščina zgodovine.

Vendar se mi zdi, da je glavna zapreka v pronicanju blokovske razcepljenosti, ki še vedno prevladuje v življenju Evrope, v notranje-politično življenje vsake dežele, v odnose med strankami.

Tako obnavljanje blokovstva je danes popolnoma anahronistično. Vendar še vedno zavira in hrani, ter spodbuja zamisli, stališča in pred-sodke, ki imajo čedalje bolj pogubne posledice.

Dejansko nastajajo najpomembnejše stvari, ki se dogajajo v sedanjem obdobju, zunaj bipolarnega okvira obeh blokov, obeh velikih sil.

To je najbolj vidno v tretjem svetu. Le-ta je celo institucionaliziran v gibanju neuvrščenih.

V Evropi je položaj precej drugačen, ker je tu blokovska razdeljenost domala z nožem zarezana in ker je Evropa območje največje koncentracije orožja na eni in na drugi strani.

Postavlja se torej naslednji problem: Ali je možno izvesti globoke gospodarske, družbene in politične spremembe, ki so potrebne za progresiven izhod iz krize, ne da bi to spremenilo obstoječe ravnovesje vojaških sil?

Po manihejskem gledanju, kakršnih je na pretek v Moskvi in v Washingtonu, je vse, kar se dogaja, prednost enega proti drugemu ali obratno. Ta maniheizem morda lahko pride prav za volilno propagando in za razvnanje dogmatizmov. Ne odraža pa objektivnega sveta, ni uporaben kot sredstvo spoznavanja stvarnosti.

Demokratsko in socialistično napredovanje zahodne Evrope bo nedvomno škodovalo imperializmu in birokratskim oblikam socializma. Vendar pa ne bo hud udarec niti za en niti za drugi blok. Ne bo spremenilo medsebojnega razmerja vojaških sil, ki se je vzpostavilo med dvema blokoma. Pač pa bo vsekakor korak naprej k preseganju bipolarnosti in k popuščanju napetosti.

Leva alternativa evropski krizi, vključno z napredovanjem socializma, je pojav, ki že po svoji naravi ostaja zunaj razdeljenosti na *vojaške bloke*.

Zato vztrajno obtoževanje neodvisnih evrokomunističnih partij, da so podrejene Moskvi (medtem ko ima v španskem primeru KP Španija celo hladnejše odnose s Sovjetsko zvezo kot druge stranke, npr. PSOE — Španska socialistična delavska stranka) nima samo namena, da oslabi komuniste; s tem poskušajo tudi zavreti procese sporazumevanja in utrjevanja enotnosti, ki so nujni, da bi se uveljavila samostojnost Evrope.

V prejšnjem obdobju se je najbolj izrazito in najbolj kritizirano razhajanje med komunisti in socialisti nanašalo na mednarodno politiko.

Danes je položaj precej drugačen. Med njimi je soglasje ali zблиževanje v tako pomembnih točkah kot so:

— Sedanje medsebojno razmerje vojaških sil naj se ne spreminja. Zato je treba spričo sedanjih prizadevanj ZDA, da namestijo rakete Parshing, postavljati v ospredje poprejšnja pogajanja z ZSSR, da bi se zagotovilo ravnovesje.

— Prednost je treba dajati kontroli in zmanjšanju oborožitve. Ravnotežje naj se ohrani ne s povečevanjem oboroževanja, marveč z njegovim zmanjševanjem. Zmanjšuje naj se teža vojaških dejavnikov. Potrebno je nadalje popuščanje napetosti in iskanje novih oblik varnosti. Odločna podpora konferenci o varnosti in sodelovanju, ki bo prihodnje leto v Madridu.

— Evropska gospodarska skupnost naj se razvija v smeri politične enotnosti Evrope; v tem okviru je proučiti potrebo po evropski obrambi. Evropa naj se preobrazi v neodvisen dejavnik svetovne politike.

— Nasprotovanje neokolonialističnemu početju evropske desnice in imperializma ZDA.

— Obramba človekovih svoboščin in pravic po vsem svetu, tudi v socialističnih državah.

— Smotrnost preseganja sedanje bipolarnosti. Treba je demokratizirati mednarodno življenje, povečati vlogo Kitajske, tretjega sveta, gibanja neuvrščenih in kajpada Evrope. OZN naj postane pglavitni center odločanja o svetovnih problemih.

Ti primeri kažejo, koliko bi bila leva alternativa v Evropi sposobna, da ob ohranitvi vojaškega ravnotežja pozitivno spremeni vzdušje na naši celini, da spravi v tek teme, kot je razorožitev, ki so že desetletja zavrte in da vpliva na celotni svetovni položaj v smislu krepitve koeksistence, miru in razorožitve.

IV

1. Zdaj bom poskušal orisati še druge teme, o katerih je treba začeti dialog med silami evropske leveice, da bi lahko kljubovali krizi. Najprej se bom dotaknil političnih in ideoloških aspektov, nato pa ekonomskih. Že takoj ob začetku pa bi rad pojasnil naslednje:

Iz krize leta 1929. je svet izšel s spremembami v kapitalizmu. Izhod iz sedanje krize pa bo po mojem mnenju zahteval, da se preseže kapitalistični okvir, da se vnesejo v gospodarstvo nekapitalistični kriteriji, elementi socializma, napredovanje v smeri socializma. Zavoljo tega je naloga leveice, da izdelata alternativo, ki bo to omogočila.

Najgloblje korenine sedanje krize kapitalistične države izhajajo iz protislovja med vedno trdnejšo voljo širokih množic, da sodelujejo, da odločajo, da ukrepajo, in med težnjo monopolističnega kapitala, da oslabi oblast izvoljenih skupščin, da postavi dejanske centre politične moči v mala jedra izvršne oblasti in visoke birokracije, ki so s tisoč nitmi povezana z oligarhijo.

Kako naj si potem razlagamo naraščajočo abstinenco na volitvah v številnih evropskih deželah?

V mnogih primerih ima državljani občutek, da z glasovanjem ne uspe vplivati na temeljne odločitve. To je eden vzrokov za nezainteresiranost, za mlačnost volilcev.

Obstaja kriza parlamentarizma. Država je danes dejansko vmešana v vse družbeno-ekonomske strukture, vendar pa instrumenti, podedovani iz liberalnega obdobja, niso primerni, da bi se učinkovito reševali novi problemi.

Po mojem mnenju mora evropska levica (kajti problemi te vrste so precej podobni v eni ali drugi državi) izdelati enostavne predloge za reformo države, tako da bi država lahko zagotovila dva bistvena cilja:

a) resnično demokracijo, ki naj širokim množicam, večini, omogoči, da postanejo dejanski subjekt odločanja;

b) moderno racionalnost, ki naj v politične in ekonomske odločitve uvede znanstveni kriterij, ki je danes neogibno potreben.

Živimo v dobi, ko prihaja človeštvo v svojem razvoju do lastnih fizičnih meja. Nekatere odločitve, ki bi jih sprejeli danes, bi lahko povzročile nešteta razdejanja v relativno kratkem času.

Ogromna moč informatike mora biti speljana v tirnico političnih odločitev, vendar ne zato, da bi okrepila vsemogočno centralno oblast, marveč kot element racionalnosti v sleherni politični debati in tudi kot faktor demokratične decentralizacije.

Po drugi plati se vedno širše množice vse bolj zavedajo, da politika ni samo država, da je treba razvijati zunajdržavna področja politične akcije, udeležbo množic, *neposredno demokracijo* — v podjetjih, v izobraževalnem sistemu, v zdravstvu, v življenju mest, v kulturi in umetnosti itn.

Te oblike neposredne demokracije nikakor niso v nasprotju s parlamentarno, predstavniško demokracijo, marveč jo lahko okrepijo in ji dajo več vsebine.

Tak nov način vodenja politike postavlja tudi zahtevo po spremembah v samih političnih strankah. Stranka, ki bi se omejila le na volilno dejavnost, je obsojena na to, da bo ta vir moči postopno splahnel. Da bi

lahko dejansko vplivale na sodobno družbo, se morajo stranke predvsem otresti inercije in rutine, si naložiti nove probleme in se jim odpreti.

2. Danes se v okvir politike uvrščajo vprašanja, ki so jih še včeraj imeli za »zasebna« in ki zadevajo družino, moralo, navade. Na drugi strani pa ogromen industrijski razvoj v nekaterih območjih sveta ter rast mest — mastodontov — postavljajo z vso ostrino probleme ekologije.

Da bi postavili te probleme na mesto, ki jim danes pripada, je potreben določen miselni skok. Prepričan pa sem, da bi se stranka, ki bi se ozirala samo nazaj — namesto da bi se spoprijela s temi problemi — spremenila kot Lotova žena v kip iz soli.

Preživljamo krizo civilizacije. So objektivne možnosti, da bi se v tehničnem smislu *kvaliteta človeškega življenja* lahko znatno izboljšala, da pa se ne izboljšuje, je vzrok v tem, ker kapitalistične strukture, drugod pa državne birokracije zavirajo te nove tehnične možnosti.

Kaj pomeni *nova kvaliteta življenja*? Med drugim naslednje:

Nov odnos med moškim in žensko, ne samo v pravni, formalni enakosti, marveč tudi v tem, da ženska lahko svobodno razpolaga s svojim telesom in da ima polno možnost iniciative v osebem življenju, v ustvarjalnosti, v spolnosti.

Nov odnos med delom in prostim časom in zato znatno povečanje vloge kulture. Prosti čas naj ne bi bil več samo faza rekreacije, marveč bi se spremenil v ustvarjalen čas, morda najbolj ustvarjalen čas v življenju človeka. Ne gre samo za dnevni počitek, temveč za nove možnosti razdelitve časa za delo, študij itn.

Nov odnos med zasebnim in javnim, tako da bi politična demokracija pomagala k razvoju veliko večje svobode človekove osebnosti.

Nov položaj mladine v družbi. Biti mlad je nekdanje pomenilo »učiti se« od starejših. To je bil način, da se zadrži prevlada buržoaznih vrednot, zasnovanih na avtoriteti, hierarhiji, neenakosti med ljudmi. Danes, ko se svet preobraža z naglico, ki ji ni primere v preteklosti, so mladi nujen dejavnik kritike in zavračanja vsega tistega, kar je v družbi nesodobno in zastarelo. Mladina je tista, ki najmočneje čuti možnosti za novo kvaliteto življenja. Zato se kritično loteva družine, v kateri živi, morale, ki ji jo hočejo vbiti v glavo, načina izobraževanja, ki ji ga nudijo, načina proizvodnje, ki je danes prevladujoč in ki je pogosto neracionalen.

Problem mladine ima tudi svoje temne strani; nekatere, kot na primer mamila, zahtevajo konkretno analizo. Vendar se ne bi hotel oddaljiti od svoje teme.

Da bi se mladina povezala z demokratičnim in socialističnim razvojem, je vsekakor potrebno, da levica ne le načne problem brezposelnosti in marginalizacije mladih, marveč da zna odpirati novim generacijam, njihovim protestom in uporom, njihovim novim oblikam življenja, prostor v družbi, v politiki, v kulturi, ki jim bo omogočal, da vplivajo na prenavljanje celotne družbe.

Menim, da kriza civilizacije ne vodi k novim merilom za moralne vrednote, ki naj bi zamenjale stare. Pač pa bo privedla do *kritične kulture*, ki naj omogoča slehernemu človeku, da sprejema množico informacij, pomembnih za sedanje družbo, ne da bi se pri tem pretvoril v predmet manipulacije, marveč da bi prav nasprotno postajal vedno bolj subjekt politične in družbene prihodnosti.

Vem, da so to teme prihodnosti. Vendar pa že danes porajajo žgoče politične probleme.

Nekatere nove družbene potrebe so namreč privedle do nastanka relativno novih *družbenih gibanj*: novi feminizem, ekologija, gibanja sosesk, kulturna in mladinska gibanja. Danes ta gibanja izražajo omenjene probleme in potrebe na neposrednejši način kot politične stranke, pa najsi gre za socialistične ali komunistične.

Jasno je, da se morajo stranke levice spoprijeti s temi problemi; bilo bi pa absurdno, če bi jih hotele monopolizirati za sebe. Odnos politične stranke — družbena gibanja je treba vzpostaviti na nov način. Upoštevati moramo, da so eni in drugi nujni *subjekti* progresivnega zgodovinskega procesa. Zavaljo tega partija ne more zahtevati, da *vodi* družbena gibanja, temveč jim mora pomagati, da samostojno razvijajo lastno problematiko, ki se na specifičnem področju spopada s kapitalistično dominacijo.

Ustvarjanje leve alternative, ki bo dejansko sposobna spremeniti traagično usmeritev, ki je značilna za današnjo Evropo, zahteva na političnem področju novo obliko zблиževanja progresivnih strank in družbenih gibanj. Nekaj, kar bi bilo ob upoštevanju samostojnosti sleherne stranke in slehernega gibanja več kot volilna koalicija; nekaj, kar bi bilo po Gramscijevi terminologiji dejavnik snovanja novega zgodovinskega bloka, sposobnega prevzeti mesto hegemonov v izgradnji Evrope.

V

Kateri pa so na povsem ekonomskem področju poglavitni vzroki, ki so pospešili krizo sedemdesetih let?

Običajno pripisujejo to enemu samemu dejavniku: govori se o »krizi nafte«. To ni več samo poenostavljanje stvari, temveč tudi prikrievanje drugih pomembnih vidikov.

Spomniti se moramo, da je ekspanzija zahodnega gospodarstva po drugi svetovni vojni v bistvu temeljila na procesu evropske obnove, na migracijskih gibanjih s podeželja v mesta (oba dejavnika pojasnjujeta razmah gradbeniške industrije v treh desetletjih) in na ustvarjanju industrijske strukture, v kateri prevladujejo dejavnosti kot so kovinska industrija, kemija, plastične mase, bela tehnika, avtomobilska industrija, ki porabijo mnogo energije in potrebujejo malo delovne sile. Odvisnost takega gospodarstva od cen energije in relativno nizke ravni mezd pojasnjuje v bistvu njegov sedanji polom. Osvobodilna gibanja v tretjem svetu, ki so začela oteževati pristop k cenanim virom surovin, ponovni vzpon delavskega

gibanja od 1960. leta naprej in fiskalna kriza kapitalistične države so vplivali, da postaja ta model akumulacije neponovljiv.

Keynesijanski model državne intervencije v gospodarstvu je ustvaril kvantitativno dokaj velik javni sektor, ki pa je podrejen interesom velikega kapitala.

Protislovja, ki jih poraja navedeni model, spremembe, do katerih je prišlo v razmerju sil v svetovnih razsežnostih, nezmožnost industrije — ki je bila glavni vzvod procesa rasti v zadnjih treh desetletjih — da bi ponudila zaposlitev, in pa podražitev bistvene surovine — energije, vse to je pahnilo sistem v krizo, ki v primerjavi s tisto iz leta 1929. ne kaže simptomov upadanja povpraševanja, marveč je *kriza proizvodne strukture*. Sedaj ni več mogoče nadaljevati z gospodarsko rastjo kot doslej, ker tehnologije in industrije, ki so imele ključno vlogo v povojnem procesu akumulacije, ne morejo zadovoljiti povpraševanja po zaposlitvi niti zagotoviti želene stabilnosti cen.

Iz tega, kar je bilo rečeno, izhajajo predlogi, ki jih mora levica izoblikovati, da bo lahko kljubovala najbolj perečim vidikom krize.

Prioritetno vprašanje je brezposelnost. Poleg tragičnih posledic, ki jih prinaša ljudem, pomeni brezposelnost tudi neracionalnost sistema, ki sicer lahko razvija svoje proizvodjalne sile še veliko bolj kot sedaj, ki pa ni sposoben, da bi zagotovil delo vsem državljanom. Vendar se v sedanjem sistemu proti brezposelnosti ni mogoče uspešno bojevati ločeno od boja proti inflaciji. Proti inflaciji se ne bo mogoče nikoli uspešno bojevati le s kratkoročnimi ukrepi monetarnih in proračunskih omejitev ali z zmanjševanjem realnih mezd, ker ima inflacija globoke korenine strukturne narave. V pojavih kot so visoke cene mestnih in kmetijskih zemljišč, monopolistični pretoki v delitvi, slabo vodenje nekaterih skupnih služb, oligopolističen finančni sistem, roparsko delovanje multinacionalnih družb itn., so korenine inflacije, čemur se pridružuje povečanje stroškov, ki izvira iz cen energetskih in neenergetskih surovin. Zavoljo tega mora izhajati boj proti inflaciji iz vidika strukturnih sprememb in potekati hkrati z bojem proti brezposelnosti.

Proti brezposelnosti pa se lahko borimo samo s prestrukturiranjem investicij, pri čemer sta investicijska *strategija* in skladnost investicij veliko pomembnejši kot njihova kvantiteta.

Kolikor privatna iniciativa ni sposobna, da usmerja to prestrukturiranje proizvodnje, je potrebna intervencija države, vendar ne na keynesijanski način, temveč v novi funkciji: proizvodno investiranje v strateške sektorje oziroma v sektorje, ki postajajo pomembni za prihodnost in ki se razlikuje od doslej prevladujočih sektorjev (kmetijsko-živilski sektor, del kemije, javne službe, potrošno blago itn.). Zato je javni sektor novega tipa, močan in učinkovit, neogibno potreben za rešitev iz sedanje krize v vsej Evropi. To je povezano tudi s tehnologijo, z uvajanjem samostojne tehnologije — kar je za združeno Evropo uresničljivo — zlasti na tako pomembnih področjih kot so energija, informatika, krmiljenje itn.

Če naj bo taka usmeritev res učinkovita, jo je treba zagovarjati v javnosti — ne samo v vsaki posamezni državi, marveč tudi na evropski ravni.

Če bi levica zagovarjala načelo absolutne nacionalne neodvisnosti, bi se lahko zgodilo, da prepušča prosto pot nadnacionalnim silam, ki že obstajajo: to pa so multinacionalne družbe in organi, ki jih le-te obvladujejo.

Levica mora podpreti v Evropski skupnosti nastajanje politične oblasti in se hkrati boriti, da se debirokratizirajo strukture te oblasti, da postane čim bolj demokratična, da se poveča v njej vloga sindikatov.

Gre skratka za to, da pride do preoblikovanja lastnosti, kakršne ima graditev Evrope od svojega začetka leta 1957. in ki ji gospodujejo monopol in multinacionalne družbe.

Levica se mora zavzemati v okviru Evropske gospodarske skupnosti za novo ekonomsko politiko, ki naj pomaga preseči krizo. Gre za naprednejši in bolj uravnotežen program, ki naj omogoči, da bo Evropa samozadostna v baznih in strateških proizvodih (hrana, kemija itn.); treba je dati drugačno vsebino regionalni politiki EGS, da bi se zmanjšala najhujša neravnotežja; treba je spremeniti v progresivnem smislu njeno socialno politiko. V tem okviru je razširitev EGS (in konkretno vstop Španije vanjo) pomembna za celotno evropsko levico; okrepila bo sredozemsko območje nasproti nordijski osi, ki je danes prevladujoča; omogočila bo učinkovitejši boj za pravice delavcev — zdomcev; v EGS bo vnesla dejavnike spremembe in prenovitve.

VI

Najtežji problem za Evropo in za svet je morda prepad, ki ločuje industrijsko razvita območja našega planeta od območij, ki so v razvoju ali so nerazvita.

V zvezi s tem je FAO objavila naslednje podatke:

32 % svetovnega prebivalstva, ki živi v bogatih deželah, porabi 75 % svetovnih rezerv in nadzoruje 88 % družbenega proizvoda planeta, 80 % trgovine in investicij, 93 % industrije in skoraj 100 % znanstvenega in tehnološkega raziskovanja.

Ta položaj, ki je v vseh pogledih neznosen, ni samo posledica starega kolonializma, temveč mednarodne ekonomske ureditve, ki je bila vzpostavljena po drugi svetovni vojni po meri Združenih držav Amerike kot gospodujoče sile.

Kakšne so bile značilnosti te ekonomske ureditve?

Na finančnem področju so sporazumi iz Bretton Woodsa temeljili na predpostavki, da je dolar edina rezervna valuta monetarnega sistema, tako da so se Združene države Amerike spreminjale v svetovne bankirje, edine imetnike zaželenih in potrebnih valut. (To je ZDA omogočilo, da nadzorujejo svetovne finančne tokove, da dosegajo optimalne pogoje v investiranju kapitala v tujini in da diktirajo stabilizacijske ukrepe v tistih gospodarstvih, ki niso spoštovala »pravil igre«.)

Kar zadeva mednarodno delitev dela, je bila shema naslednja:

Center, ki je imel tehnologijo in finančna sredstva; periferija v tretjem svetu, podvržena kolonialnemu nadzorstvu, ki je dajala razvitim deželam surovine in hrano po nizkih cenah, kot tudi ceneno delovno silo; in pas razvitih, zlasti evropskih dežel, ki so sprejemale severnoameriški kapital in s svojim uvozom spet hranile gospodarstvo ZDA.

Stabilnost tega sistema je slonela na dveh temeljnih podmenah: *prvič*, da dolarjev primanjkuje, tj. da ameriška plačilna in trgovinska bilanca izkazuje suficit; *drugič*, da se obdrži struktura: center — industrializirani pas — periferija tretjega sveta. Prvo predpostavko je začel izpodjedati deficit kapitala ZDA zaradi njenih velikih investicij v tujini in ameriški trgovinski deficit konec šestdesetih let, ki je bil posledica dvojega: pretiranega amerikega vojaškega angažiranja v obrambi svojega imperialističnega sistema (Vietnam) in vzpona drugih dežel (Japonska, Nemčija, Kanada), zaradi česar je poprejšnja absolutna ameriška gospodarska hegemonija postajala le relativna. Drugo predpostavko pa je začela izpodjedati rast osvobodilnih gibanj tretjega sveta.

V sedanjem obdobju je tako za preseganje krize kot za nov pristop k premoščanju prepada med Severom in Jugom neogibno potrebna *nova mednarodna ekonomska ureditev*, ki naj odpravi nepravčnosti in neracionalnosti dosedanje. Tu gre za dva aspekta.

Prvič, za krepitev in razvoj tretjega sveta, ne samo iz razlogov pravičnosti, ki bi bili že sami po sebi zadostni, marveč tudi iz ekonomskih razlogov, s stališča skupnih interesov zahodnega sveta. Tretji svet ima v svojih rokah dva ključna elementa: ima naravna bogastva, surovine in energijo in je hkrati potencialni trg, ki bo lahko, če se bo razvijal, dajal vzpodbudo svetovni ekspanziji proizvodnih sil, ki bo trajala desetletja. Zato je potreben močan priliv pomoči tem deželam, ki mora daleč preseči smešni 1 % nacionalnega dohodka razvitih držav, ki ga leto za letom brezuspešno predlaga Mednarodna banka za obnovo in razvoj — kakor tudi solidarno in enakopravno obravnavanje teh dežel v mednarodni skupnosti. Pomoč ne more biti vezana s pogojem, da te dežele še naprej zadržijo status zaostalosti, ker bi bilo to, če ne omenjam očitnih političnih razlogov, škodljivo tudi s stališča preseganja krize.

In drugič, z novo mednarodno ekonomsko ureditvijo bi morala priti do spremembe sedanje svetovne proizvodne strukture in torej tudi mednarodne delitve dela. Potrebno je, da se svetovna proizvodna struktura »decentralizira«, pri čemer ne bi bil toliko pomemben obseg investiranja, ki naj ga izvajajo nerazvite države, pač pa sestava investicij. Investiranje mora biti predvsem usmerjeno v tiste veje industrije, ki bodo tem deželam omogočila, da uporabljajo tehnologije, ki so delovno intenzivne, avtonomne in prilagojene naravnemu bogastvu teh dežel. Dejavnosti kot so sektorji lahke industrije, industrija, ki je povezana s poljedelstvom in živinorejo, gradbeništvo in zadovoljevanje splošnih družbenih potreb, imajo

lahko za dežele tretjega sveta bistveni pomen v tej novi mednarodni ekonomski ureditvi.

Evropski kapitalistični razredi so že pokazali — kar zadeva tretji svet — da ne zmorejo drugega, kot nadaljevati z različnimi oblikami kolonialnega ropanja.

Pred evropsko levico je veliki izziv v tem, da dokaže, da je sposobna vzpostaviti kakovostno drugačne odnose med industrijsko visoko razvitim območjem sveta in nezadostno razvitimi predeli.

VII

Kako bi lahko ideje o progresivni alternativni v Evropi, ki smo jih tukaj nakazali, pretvorili v dejanje, kar bi zares vplivalo na potek dogodkov?

Španski komunisti (in sploh tista nova zgodovinska struja, ki se imenuje »evrokomunizem«) smo potrdili svojo voljo, da vzpostavimo dialog z drugimi političnimi silami v Evropi, da bi spričo težke krize, ki jo preživlja naša celina, ugotovili možnosti za skupno snovanje progresivne alternative.

Nedavno izvoljeni evropski parlament je lahko, četudi ima konservativno večino in Španija v njem ni uradno prisotna, primerno mesto za razprave in izmenjavo stališč; in to ne le na uradnih zasedanjih, temveč nasploh kot center političnega življenja na evropski ravni, kolikor se bo lahko sploh izoblikoval v tako središče.

Ali je danes na tej ravni možen ploden dialog med evrokomunističnimi, socialističnimi in socialdemokratskimi strankami?

Po mojem mnenju lahko pogoje za to ustvarimo.

Evrokomunizem pomeni samokritiko in zmago nad dogmatskimi stališči, odpravo tradicionalne podrejenosti sovjetskemu modelu in preseganje anahronističnih stališč, ki so oteževale odnose z drugimi silami.

Na drugi strani pa je evropska socialdemokracija v stanju krize; dejansko njena povojna strategija propada. Ko je prišlo leta 1959. na kongresu v Bad Godesbergu v nemški socialdemokraciji do preobrata in do opuščanja marksizma, je bilo to prav v obdobju ekonomskega in ideološkega razmaha neokapitalizma, ko je bilo videti, da ta zmore zagotavljati polno zaposlenost in izobilje.

V zadnjih 40. letih so socialistične in socialdemokratske stranke sodelovale v številnih vladah zahodne Evrope; uresničile so nekatere reforme, niso pa bile sposobne, da izvedejo temeljite spremembe niti v strukturi delitve niti v proizvodnih odnosih. Sedanja kriza z brezposelnostjo, inflacijo in monetarnim kaosom dokazuje praznoto in polom metod, ki jih uporablja socialdemokracija v upravljanju kapitalističnega gospodarstva.

Morda je še prezgodaj, da bi ocenjevali posledice sedanje evropske krize znotraj socialističnih in socialdemokratskih strank. Vendar pa se v

razpravah, ki so jih sprožile laburistična levica v Angliji, švedska socialdemokracija, socialistični stranki Francije in Italije in celo nekatere struje v nemški socialdemokraciji, pojavljajo nove ideje in težnje, da bi našli drugačno pot, kot pa je tradicionalna socialdemokratska usmeritev.

Po drugi strani pa bo odločilen dejavnik leve alternative koordinirana in skupna akcija evropskih sindikatov. Ta proces je že v teku.

Da bi prišlo do dejanskih ukrepov, ki bi lahko obvladali krizo, bo očitno potrebno, da ljudskim silam in predvsem delavskim množicam uspe omajati sedanjo vladavino kapitalističnih monopolov, spremeniti razmerje sil v svojo korist in si izboriti vpliv na spreminjanje razmer v Evropi.

Hkrati moramo poudariti, da leva alternativa po svoji naravi nikakor ni izključujoča in da bodo v njej nedvomno udeležene — kot protagonisti — poleg komunistov in socialistov tudi druge sile, v skladu z razmerami v tej ali oni državi: krščanske, liberalne, humanistične in druge struje. Prav s tem bi bila lahko ta alternativa deležna podpore in soglasja velike večine prebivalstva in ga tudi mobilizirala za enotno politično akcijo.

Poleg delavskih množic je drugi odločilni faktor za spremembo v Evropi bitka, ki se bije na področju kulture.

Na tem področju je po mojem mnenju največja nevarnost tista, ki jo opisuje Stanislas Lem v svojem »Planetu Eden« z njegovimi dvojnimi bitji: bitji z zelo razvitim poznavanjem zelo ozkega področja materije (biologija, kemija itn.), ki pa jim je najstrožje prepovedano razmišljati o celoti sveta, ki jih obkroža; splošne ideje so pridržane izključno ozkemu jedru bitij, ki vladajo.

Ta nevarnost, ta težnja k razdelitvi v predalčke, prihaja k nam iz Amerike, kjer je, razen drugih vzrokov, morda tudi posledica neke tradicije pragmatizma.

Toda tisto, kar je značilno za evropsko kulturo, je prav temu nasprotno; njeno poslanstvo — z renesanso, enciklopedijo, marksizmom itn. je bilo vedno porajanje splošnih idej, usmerjenih v pojasnjevanje sveta, človeštva, zgodovine, ki je človeku omogočala, da si je lahko sam krojil usodo.

Uveljavljanje Evrope na političnem področju spremlja bitka v kulturi, kjer ne gre toliko za to, da bi zadržali tradicije, marveč da bi bistvo tistega, kar so nam te zapustile, *projicirali v prihodnost*.

Descartova »Razprava o metodi« je zasnovana na temle prvem stavku: »*Zdrava pamet je najboljše razporejena stvar na svetu.*«

Menim, da je danes kulturni problem številka ena ustvariti *ново* zdravo pamet, res dobro razporejeno, vendar takšno, ki izhaja iz stvarnosti in ritma našega časa.

Stari karteizianizem, poskus, da bi z matematičnimi metodami uravnavali svet in celo človeško življenje, je danes presežen. Živimo v dobi naglih sprememb, preokretov, žive dialektike.

Kar se dogaja v današnjem svetu, je vedno bolj nezdržljivo s preprostimi poenostavljanji.

K naslovu svojega predavanja sem postavil vprašaj. Ne vem, ali bo možno izoblikovati levo alternativo. Menim pa, da je to vsekakor najbolj *verjetna prihodnost*, čeprav si bo morala utirati pot prek nasprotujočih izkušenj, ki danes, kot je videti, prevladujejo.

Tele Marxove besede iz »18. brumaire« me vedno impresionirajo: »Tradicija vseh mrtvih pokolenj leži kakor môra na možganih živih ljudi. Revolucija 19. stoletja pa mora pustiti mrtve, da pokopljejo svoje mrtvake, če se hočejo dokopati do svoje lastne vsebine.«

Ta misel velja danes morda še bolj kot takrat, ko je bila zapisana.

Zavoljo tega mi je ljubše, da sem pred vami grešil zaradi prevelike drznosti v svojih pogledih na prihodnost, kot pa zaradi privrženosti posvečenim besedam in vrednotam, ki imajo morda nek zunanji zven, ki pa so v svoji notranjosti mrtve.

Mirjana Ule:

Igra — ustvarjalnost — kultura

(XI. jugoslovanski kolokvij o prostem času mladih)

Letošnji po vrsti že enajsti jugoslovanski kolokvij o prostem času mladih (Dubrovnik, 7. do 9. februarja) je bil posvečen temi: igra — ustvarjalnost — kultura. Strokovnjaki iz različnih jugoslovanskih znanstvenih in strokovnih institucij so obravnavali mnoge pomembne probleme kot so npr. odnos igre do dela in njuna integracija, igra in ustvarjalnost, vpliv tehnologije na razvoj družbenih iger, problem manipulacije s pomočjo potrošniško in pridobitniško usmerjenih iger, dalje pedagoški, vzgojni in terapevtski vidiki otroških iger (otrok in igra, umetniška ustvarjalnost otrok v igri, socializacija skozi komunikacijske igre, dramske in literarne igre otrok, terapevtska vloga iger pri predšolskih, šolskih in vedenjsko motenih otrocih itn.), oblikovanje stanovanjskega, bivalnega okolja in igralnih elementov, prostorske možnosti in igre itn.

Te probleme so udeleženci kolokvija obdelali na različnih ravneh, od bolj teoretičnih vidikov odnosa igra — delo — ustvarjalnost, do pomembnih praktičnih izkušenj za delo z otroki in mladimi, ki izhajajo iz spoznanja o bistveni vlogi igre za razvoj otroka in mladostnika.

Kot temeljna, antropološko zasnovana ugotovitev, ki se je pojavljala v večini referatov in kot relevantno izhodišče za razumevanje človeške igre in njene povezanosti z delom, kreativnostjo, kulturo, nam služi misel, da igre ne moremo pojmovati kot nekaj nasprotnega delu, načrtnemu ustvarjanju ali jo imeti zgolj za dejavnost zabave v tako imenovanem

»prostem času«. Nekatere lastnosti igre, kot so domišljija, fantazija itn. so bistvene komponente kreativnega dela, prav tako kot je tudi igranje lahko neka oblika proizvodnje, namreč proizvodnja neke kulturne oblike, v kateri človek na nov in svobodnejši način stopa v odnos do sebe, do drugih ljudi in do predmetnosti. Pri tem izziva samega sebe in svoje sposobnosti združuje na nek nevskdanji način v igralnih aktivnostih. Izkušstvo igranja mu omogoča zavest o svoji človeškosti.

Toda le delo, ki ni zgolj sredstvo za doseganje nečesa izven dela, ki izvira iz svobodne potrebe po delu, se lahko produktivno povezuje s tako igro, ki je kreativna ustvarjalnost človeka, kulturna in humanizirajoča oblika človekove dejavnosti. Tudi igra mora biti torej osvobodjena pritiskov pragmatizma, koristiljublja, hotenja po moči in goli tekmovalnosti, biti mora »zaradi same sebe«, torej izraz radostnega doživetja človekove ustvarjalnosti.

Seveda tema dvema zahtevama ne ustrezajo vse človekove delovne dejavnosti in vse igre. Veliko sodobnih dejavnosti in prevladujočih oblik iger so dejansko človeku odtujene dejavnosti, ki sledijo interesom meščanke družbe, zlasti pa potrošniški mentaliteti ljudi.

Vpliv tehnologije, množične potrošnje in umetnih potreb, ki naj napolnijo tako imenovani »prosti čas«, dobičarskih interesov proizvodnje je tolikšen, da smo ljudje danes vse manj dojemljivi za pristno igro in tudi vse manj sposobni za svobodno kreativno delo. Zato se nam dozdeva igra le kot neka zabava, ki ne terja resnosti in zbranosti, je torej zgolj neka blodnja v kateri spročamo napetosti, ki nam jih vsiljujejo poklicne in družbene obveznosti.

Igra torej že nastopa kot dejavnost »odtujene vsakdanjosti«, pri čemer so

dejavnosti »prostega časa« že funkcija delovnega časa, saj pripravljajo človeka na napore v delovnem času — s tem da ga začasno pomirjajo, sproščajo. V vrsti sodobnih iger, ki jih ponuja industrija zabave, najdemo temeljne elemente meščanskega sveta (agresivnost, profitarška tekmovalnost, industrijsko proizvedena naključnost in sreča, manipulacija z ljudmi). Tako te igre človeka trgajo iz pritiskov vsakdanjega življenja, hkrati pa ga posredno usmerjajo v prav take dejavnosti in odnos do sveta, kot ga pozna in uporablja v »delovnem času«. Tako se igri vsiljuje svet dolžnosti, produktivnosti zaradi produktivnosti, racionalnosti, odsotnost čustev, lažne spontanosti — igra pa v svojem bistvu ne more biti nikoli sredstvo za nekaj drugega. V njej se moramo igrati, da se igramo, ne moremo dušiti čustev, spontanosti, radovednosti glede nepričakovanih novosti. Ob tem se odpira problem, ali se sodobni ljudje sploh še igramo, ali se še znamo igrati, ali se znamo še zabavati, ko je vse to postalo že oblika »kulturne industrije«.

Takšna vloga igre seveda ni le stvar sodobnih družb, saj so že stari Rimljani poznali geslo »kruha in iger« kot eno temeljnih političnih metod vladanja. Resnično odtujene zabave in igre odvrčajo ljudi od dejanskih problemov in te nadomeščajo z umetno izzvanimi problemi teh iger; z je seveda oblika nerepresivne sublimacije nakopičenih energij in nezavednih konfliktov, ki bi sicer lahko peljali v družbeno kritiko in upor. Primitivna integracija ljudi kot pasivnih udeležencev raznih množičnih iger gre seveda na škodo njihove človečnosti, ker jih povezuje le kot anonimne posameznike, ne pa kot osebnosti.

Posebej zaskrbljujoče je to, da se tovrstne oblike zabave in pseudoiger zelo močno uveljavljajo prav med mladimi ljudmi in jim s tem zapirajo pot do razvoja v kritično misleče osebnosti, ki bi se bile sposobne upreti masovnim konformizmom, iracionalnim avtoritetam in manipulacijam z zavestjo ljudi.

Udeleženci kolokvija so večkrat poudarili, da je skrajnje napačno postavljati vsaksebi svet dela in svet iger (zabave), kajti dejansko gre za ločitev odtujenega

dela od odtujene zabave oz. odtujenega prostega časa. Za odtujeno delo je značilno, da ustvarja množično potrebo po begu od dela, k zabavi, sprostiviti »od dela«, ko se človek čuti svobodnega le stran od dela. Dejansko pa ni svoboden, ker je sebi vsestransko odtujil možnost kreativnosti dela kot samouresničevanja in igre kot smotra zase.

Kot je poudaril že Marx (Grundrisse) že pravi »prosti čas« čas za človekov samorazvoj in s tem tudi najbolj kreativen in najbolj delaven čas. Tu dela človek zaradi samega sebe in iz sebe in pri tem zavestno razvija svoje sposobnosti. Tega razvoja pa ni brez »uživanja« v igri lastnih telesnih in duhovnih sil« (Marx v Kapitalu). Vsekakor je »prosti čas« čas zunaj družbeno nujnega dela, ki ga družba potrebuje za samoohranitev in razvoj. Toda s skrajševanjem delovnega časa se ta »čas nujnosti« vse bolj krči. Tisto, kar preostane, ni neka zabava onstran dela, nikakor ni neproizvodni čas, temveč je možnost za dejansko najvišjo proizvodnjo — samega človeka.

Sedanja običajna koncepcija »prostega časa« kot nečesa zunaj dela, kot sfera gole zasebnosti, potrošnje, užitka, zabave je torej neposredno nasprotna Marxovi misli. Vprašanje je torej, ali je tisto, kar se nam ponuja kot prosti čas res »čas svobode« in ali ni le druga oblika nujnosti pod videzom prostosti »od dela. Te ugotovitve žal ne držijo le za meščansko družbo, marveč mnogokrat tudi za socialistične družbe in tudi za našo samoupravno socialistično družbo, ki je zaradi svoje odprtosti do sveta izpostavljena močnim vplivom meščanskih družb prav pri oblikovanju in »zapolnjevanju« prostega časa.

Mladi ljudje, zlasti otroci so še posebej podvrženi različnim vzgojnim vplivom, ki jih posredujejo igre in ki jih ponuja sodobna tehnologija. Že temeljno razumevanje otroških iger kot sredstva, s katerim naj bi dosegel otrok to in ono, razvil to ali ono sposobnost, je zgrešeno, kot je poudarilo v svojih prispevkih več udeležencev. Igra je način življenja otroka, je torej neločljiva od življenja — kot zgolj neka metoda vzga-

janja ali oblika sproščenega vedenja. Zato je ena od osnovnih otrokovih potreb in je pogoj za normalen osebnostni razvoj otroka. Če otrok v mladosti nima možnosti za igro, se to zazna na njegovem nadaljnjem osebnostnem razvoju. Otrokov svet je s tem osiromašen. Tak človek bo le stežka združeval igravost fantazije in delovne resnosti, ki je pogoj kreativnosti.

Seveda tudi igre, ki jih prepogosto vsiljujemo odrasli otroku in vsebujejo značilnosti sveta odraslih, prenehajo biti igre in postanejo obveznosti, boj za prestiž itn. Tudi to je manipulacija z otrokom in pohabljanje človeške osebnosti. Vsaj otroški igri bi morali pustiti, da najde razlog v sami sebi, da ne dušimo ustvarjalne spontanosti otrok. Igra je že sicer pri človeku nek vidik kreacije, je način premeščanja človeške duševne energije iz golega užitka (porabe) v silo kreacije, vendar tako, da pri tem ni žrtvovan užitek in radost življenja.

Na žalost je sodobna človeška družba še vedno priklenjena na obstoj dela, ki izriva igro, fantazijo, spontanost in užitek. Industrijsko razdeljeno delo skupaj z načinom podrejanja avtoriteti delov-

nega procesa ne trpi povezovanja igre in kreativnosti, osebnega angažmaja ter delovne discipline. Tudi v večini drugih dejavnosti prevladuje rutina, nekritično podrejanje tradiciji in avtoritetam, zatiranju emocij in užitka v delu. To so gotovo prevladujoče komponente dela v kapitalističnih družbah. Toda pri nas najdemo še veliko takšnega bistveno odtujenega dela, in to nakljub vsem našim proklamacijam in skrbi za delovnega človeka.

Zaradi tega se tudi pri nas znajdemo pred praktično težavo, kako uvesti mladega človeka v svet dela, kako socializacijsko uspešno preoblikovati »svet igre« v »svet dela«. Čeprav bi v načelu ne smeli ta dva svetova postavljati vsaksebi, marveč ju združevati, če naj se otrok razvije v zdravo in kreativno osebnost, pa dejanski vzgojni vzorci v družinah, v vrtcih in šolah temu smotru niso prilagojeni. Kaj naglo pride do razmejevanja, do delitve »časa za resne dejavnosti« in »časa za igre (zabave)«; razen tega pa je tudi »čas igre« podrejen nekim natančnim vnanjim smotrom, koristim, v ozadje pa je potisnjena kreativnost otrok v igri, v zabavi.

Paolo Alatri, Oris zgodovine moderne politične misli, Delavska enotnost, Ljubljana, 1980, 390 str.

Kolikor bolj postaja politika zadeva vseh, toliko bolj je potrebno široko poznavanje političnih idej, ki so oblikovale preteklost in oblikujejo našo sedanost. Delo Paola Alatrija, uglednega italijanskega zgodovinarja, Oris zgodovine moderne politične misli, nas v zgoščeni, pregledni, priročniški obliki seznanja s temeljnimi tokovi politične misli od XVI. stoletja do današnjega dne. V njem se srečamo s celo vrsto znamenitih mislecev, ki so imeli pomemben ali odločilen vpliv na politično zavest in ki, zlasti nekateri, odmevajo tudi v sodobnosti.

Na uvodnem mestu pisec predstavi prvega pomembnega modernega političnega misleca, Machiavellija, ki je raziskoval naravo političnega obnašanja brez moralističnih in drugih predsodkov. Sledijo (tu posebej navajamo le nekatere primere) utemeljitelja ideje suverenosti (Bodin, Hobbes), predstavniki liberalizma (od Locka, B. Constanta in J. S. Milla do Schumpetra, von Hayeka, Kelsena, W. Lippmana, B. Croceja in J. M. Keynesa). Pisec opiše bistveno koncepcijo ljudske suverenosti pri J. J. Rousseauju. Dobri so v knjigi prikazi klasičnega elitizma (Mosca, Kareto, Weber), fašizma in razvoja katoliške socialne doktrine. Poseben poudarek daje pisec razvoju politične misli socializma. V tem sklopu nas seznanja s prispevki utopičnega socializma (npr. Morelly, Mably, Saint-Simon, Fourier, Cabet Weitling) in anarhizma (Proudhon, Bakunin), da bi poglobljeno pozornost posvetil politični misli Marxa, Engelsa in kasnejšega marksizma (Bernstein, Kautsky, Lenin, Togliatti, Gramsci itd.). Z obravnavanjem politične misli Trockega, Stalina in stalinizma,

Hruščova, Mao Zedonga in drugih nas pisec uvede v sodobna protislovja socializma.

Zadnje poglavje posveča sodobni politični misli. V njem govori med drugim na kratko o politični misli nekaterih tipičnih predstavnikov sodobnega Zahoda (Galbraith, Duverger, Dahrendorf), prikaže nekaj predstavnikov marskistične politične ekonomije (Baran, Dobb, Lange), sklene pa ga z orisom »kritične teorije« družbe H. Marcuseja. Slovenski izdaji dela je napisal predgovor dr. Adolf Bibič.

Zoran Malenica, Samoupravljanje i diktatura proletariata, izšlo v zbirki 11. teza, edicija »Kulturnog radnika«, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 89.

Malenica poda v svojem delu prikaz pojmovanj odnosa med samoupravljanjem in diktaturo proletariata v politično programskih dokumentih ZKJ in SFRJ, prav tako tudi stališča jugoslovanskih teoretikov o samoupravljanju in diktaturi proletariata, ocenjuje prakso samoupravljanja kot diktaturo proletariata, na koncu pa naniza še nekatera aktualna vprašanja uresničevanja diktature proletariata v Jugoslaviji.

Pisec ugotavlja, da je po letu 1971 v naši državi hitro naraščalo politično in znanstveno zanimanje za vprašanje diktature proletariata, posebej še za odnos med samoupravljanjem in diktaturo proletariata. Za razdobje od sprejema programa ZKJ na VII. kongresu ZKJ 1958. leta pa do leta 1971, je po mnenju Malenice značilno, da ni bilo veliko teoretično političnih razprav o diktaturi proletariata in o odnosu diktature proletariata do samoupravljanja. Samoupravljanje se v glavnem razume kot

novo obdobje v našem družbenem razvoju, ki nima lastnosti diktature proletariata. Za Edvarda Kardelja pa Malenica sodi, da je najbolj primerno pojasnil zvezo med diktaturo proletariata, državo in samoupravljanjem in sicer v prispevku Delavski razred, birokratizem in ZKJ, ki ga je napisal 1967. leta in ki je bil objavljen pod naslovom Radniška klasa, samoupravljanje i naučno tehnički progres ter je izšel pri Institutu za političke studije Fakulteta političkih nauk v Beogradu 1969. leta. Malenica v tem delu knjige komentira tudi druge dokumente, ki govore o diktaturi proletariata, predvsem gradiva X. in XI. kongresa ZKJ.

Poglavje, ki nosi naslov Jugoslovanski teoretiki o samoupravljanju in diktaturi proletariata, pokaže na široko panoramo avtorjev in besedil, ki so to temo obravnavali in bo koristno služilo vsakomur, ki bo obdeloval teorijo o diktaturi proletariata pri nas. Tu smo opozorjeni na zapise, ki so jih o diktaturi proletariata — med drugimi — prispevali N. Pašić, J. Djordjević, B. Horvat, J. Goričar, B. Zihelr, V. Cvjetičanin, Z. Vidojević, I. Paić, P. Vranicki, R. Ratković, S. Živanov, J. Mirić.

Tisti del avtorjeve knjige, ki govori o oceni prakse samoupravljanja kot diktature proletariata, zaključuje misel, da se je samoupravljanje pri nas razvijalo prek ostrih družbenih bojov. V teh bojih je samoupravljanje kot izraz zgodovinskega smisla diktature proletariata doživljalo tudi umike in poraze. Naš pisec sodi, da boj za samoupravljanje kot diktaturo proletariata v Jugoslaviji še ni odločen in da bodo tudi naslednja desetletja našega razvoja v znamenju velikega družbenega in političnega boja za diktaturo proletariata.

Na koncu svoje razprave se Malenica dotakne nekaterih aktualnih vprašanj uresničevanja diktature proletariata v Jugoslaviji, kjer posebej izpostavlja problem odmiranja države ter problem slojevskorazredne strukture jugoslovanske družbe ter vprašanje socialne strukture zveze komunistov kot avantgarde delavskega razreda.

Žarko Papić, Kritika kritike samoupravljanja, izdala založba Komunist za SR Srbijo, Beograd 1979, izšlo v Biblioteki Teorija in praksa, strani 168, glavni in odgovorni urednik Savo Kržavec.

Knjigo je avtor, ki je znan srbski družbenopolitični delavec ter doktor ekonomskih znanosti (med drugim je napisal tudi knjige Samoupravno planiranje — teoretični temelji, Samoupravljanje in inteligenca, Samoupravljanje in gospodarski razvoj) razdelil na tri dele. Prvi govori o socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosih, drugi o političnem sistemu socialistične samoupravne demokracije in tretji o samoupravljanju in ustvarjalnosti.

V bistvu je knjiga Kritika kritike samoupravljanja kritični pregled obstoječih kritik teorije in prakse socialističnega samoupravljanja. Papić se zavzema za stalno razločevanje tistega a) kar je kritična misel prakse, ki pa vendar vidi perspektivo socialističnega samoupravljanja, kar je kritika, ki gre v korist kontinuitete revolucije od b) takšne kritike, ki se zoperstavlja socialističnemu samoupravljanju. Za avtorja samoupravljanje ni hibrid obstoječih alternativ v smislu »malo klasičnega tržišča in malo državnega planiranja«. Prednosti samoupravljanja so kakovostno tako velike, da jih sploh ni mogoče meriti in pojmovati z logiko nesamoupravnih alternativ. Zato je tudi kritika samoupravljanja s stališča nesamoupravnih alternativ nazadnjaško nerazumevanje družbenega napredka.

Nekatere kritike samoupravljanja izhajajo iz podmene, da socialistični razvoj sploh ne more preseči državnolastninskih odnosov. Samoupravljanje je utopija, ki se bo prej ali slej končalo v državnolastninskih odnosih. Zato nekateri kritiki pogosto zavzemajo do samoupravljanja skrajno rezervirano stališče, češ da je samoupravljanje v bistvu le preoblečena oblika etatizma. Kritike samoupravljanja z dogmatskih položajev podčrtujejo, da je socializem, ki ne temelji na državnolastninskih odnosih, samo revizionizem te ali one vrste.

Tudi meščansko-liberalistične kritike samoupravljanja svoje, v bistvu meščanske interese, postavljajo proti interesom delavcev, svoje interese prekrivajo z nacionalističnim ideološkim plaščem. Nacionalizem se pojavlja kot »skupna platforma« za delovanje različnih protisamoupravnih sil. Nacionalizem teži k ločevanju razrednega in nacionalnega interesa. Zato je kritika ločevanja razrednega in nacionalnega interesa v prvi vrsti kritika abstraktnega, romantičnega nacionalizma, njegovih protisocialističnih ter razrednih korenov in interesov.

Papić ugotavlja, da v širši okvir dogmatskih teženj stopa tudi ultra levica. Radikalizem ultra leve kritike, ki se je uveljavljal prek teze »o kritiki vsega obstoječega«, ni nobena metodološka posebnost te ultraleve kritike. Naš avtor sodi, da ne gre toliko za radikalizem same kritike, temveč prvenstveno za radikalno prekinitev vezi med cilji ultra leve kritike na eni ter prakso in perspektivami socialističnega samoupravljanja na drugi strani.

Kritike samoupravljanja so posebne razsežnosti dobivale vedno v trenutkih krize in zastoja razvoja samoupravnih odnosov ter v času idejno teoretičnih omahovanj glede nadaljne smeri našega razvoja. Takšne kritike samoupravljanja so zgodovinski izraz in odblesk protislovij naše družbene prakse, so posledica spopada med samoupravnim ter ostanki starega. Razvoj teorije in prakse samoupravljanja je najbolj učinkovita kritika kritike samoupravljanja.

Ivan Lovrić, Delegatski sistem — osnova i oblik neposredne socijalističke demokratije, Radnička štampa, Beograd 1980, str. 82.

Avtor izhaja iz prepričanja, da so narodnoosvobodilni odbori temeljni izvor delegatske prakse. Izgradnja ljudske oblasti se je začela od spodaj navzgor. Od samega začetka so narodnoosvobodilni odbori delovali kot samoupravni organi. Delegatski sistem, ki je bistvena značilnost socialistične samoupravne demokracije, ni nastal samodejno, temveč

kot posledica revolucionarne aktivnosti jugoslovanskega delavskega razreda z zvezo komunistov na čelu. Z uveljavitvijo delegatskega sistema se uresničuje Marxovo pojmovanje diktature proletariata. Delegatski sistem, kot ga uveljavljamo v Jugoslaviji, je izvirna integracija socialističnega samoupravljanja.

Lovrić, ki je napisal že več del o delegatskem sistemu, tudi v obravnavanem delu izostruje ugotovitev, da delegatski sistem ni le nekakšen zbir demokratičnih institucij, volilnih ali drugih mehanizmov, temveč oblika samoupravnega organiziranja in izvrševanja oblasti delovnih ljudi in občanov. Pisec se posebej zaustavlja pri delu in vlogi delegacije, povezanosti delegacije in samoupravne temeljne ravnine, ob programu dela delegacije ter ob pripravljanju gradiva za delegacijo. Zavzema se za to, da je program dela delegacije elastičen in odprt, tako da se lahko dopolnjuje, menja in prilagaja, pač glede na program dela delegatskih skupščin. Delegacija mora biti seznanjena tudi s finančnimi posledicami sprejema posamezne odločitve, da bi lahko odgovorno in učinkovito ravnala. S svojo pravilno metodo dela skupščine družbenopolitičnih skupnosti lahko bistveno olajšajo delo delegacije.

Lovrić sodi, da je na sestankih skupščin družbenopolitičnih skupnosti še vedno preveč točk dnevnega reda in da se iz gradiv, ki se dostavljajo delegacijam in delegatom, ne vidijo vse posledice, ki izhajajo iz ponujenih rešitev. Meni, da so se pokazala kot škodljiva takó pripravljena gradiva, ki so delegacije in delegate pasivizirala, ker so gradiva ustvarjala vtis, da je s predloženimi rešitvami dogovor že dosežen. Tako »doseženi« dogovor bi bilo treba samo še »podpreti«.

Avtor se v drugem poglavju posebej pomudi pri procesih delegatskega odločanja v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, v samoupravnih interesnih skupnostih in v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Lovrićev delo o delegatskem sistemu kot temelju in obliki neposredne socialistične demokracije sklepajo razmišljanja o vlogi subjektivnega dejavnika pri

uresničevanju delegatskega sistema ter o kolektivnem delu in odgovornosti. Opozarja na škodljivost teženj ki gredo v smeri a) da bi zveza komunistov delovala »izven« in »iznad« delegatskega sistema ter b) da bi se zveza komunistov potisnila na obrobje družbenega dogajanja. Obe ti dve težnji pa sta v jugoslovanski praksi prisotni. Vlogo SZDL vidi — poleg drugega — še zlasti v demokratični širini akcije, v boju proti birokratizmu in sektaštvu. Velik pomen

pri razvijanju resničnih delegatskih razmerij pripisuje idejnemu usposabljanju samoupravljalcev, razvijanju kulture dialoga, toleranci in sposobnosti, da se sprejema teža argumentov. Kolektivno delo je za našega avtorja bistveno povezano z delegatskim procesom odločanja. Kolektivno delo in odgovornost sta vsebinski vprašanji nadaljnjega razvoja socialistične samoupravne demokracije, ne pa zgolj organizacijsko vprašanje.

NOVA MEDNARODNA POLITOLOŠKA REVIIA

(Ob prvi številki *International Political Science Review*, let. 1, 1980, št. 1)

V sodobni politični znanosti, kot tudi v drugih družbenih vedah, se čedalje bolj čuti potreba po širšem mednarodnem sodelovanju in po premagovanju ozkih normativnih in specialističnih pristopov k političnim pojavom posameznih sodobnih družb in sodobnega sveta. Čeprav je od tega splošno sprejetega spoznanja do radikalnega spreminjanja svetovne politologije na tej osnovi še dolga pot, pa ne smemo prezreti pomena nekaterih drobnih korakov, ki so bili v zadnjem času storjeni za to, da bi politična znanost hitreje postajala bolj univerzalna. Med temi koraki je vsekakor tudi sklep, ki ga je pred nedavnim sprejela Mednarodna asociacija za politične vede (IPSA), da začenja izdajati novo mednarodno politološko revijo. Prva številka nove revije, ki se imenuje *Mednarodna revija za politično znanost* (*International Political Science Review*), ki je pravkar izšla pri SAGE Publications, potrjuje, da omenjena odločitev postaja dejanje.

Politiko nove revije, ki naj bi izhajala štirikrat na leto, načrtuje uredniški odbor z dvema pglavitnima ciljema: »da oskrbi svoje bralce z najboljšimi deli na področju politične znanosti: 1. o osrednjih in vsakokrat kontroverznih temah te discipline in/ali 2. na novih področjih raziskovanja, kjer politologi — sami ali v povezavi z drugimi znanstveniki — oblikujejo nove koncepte in metodologije politične analize«. Smotre nove revije pa še natančneje razčlenjuje njen glavni urednik John Meisel (Queen's University, Kanada). Potrebo po novi reviji, ob številnih že obstoječih re-

vijah, utemeljuje ravno s tem, da naj bi se obračala predvsem na »mednarodno politološko skupnost«, s čimer bi dosegla, da se »izogne eni izmed pglavitnih slabosti največjega dela sodobne politološke analize — ki je tem hujša, ker jo povsod prezrejo — namreč hromečim posledicam provincializma« (str. 7).

S tem v zvezi nova revija tudi obeta, da bo prispevala k preseganju posledic skrajne specializacije, ki je v družbenih in tudi v političnih vedah — sicer prispevala k »dobro opredeljenem in visoko koncentriranemu pristopu k problemom«, ki pa je na drugi strani tudi pripeljala družboslovje do »čedalje večje abstrakcije in izolacije od sveta, katerega neločljivi del so« (str. 7—8). Rezultat takšnega »predorskega gledanja« (tunnel-vision) poudarja glavni urednik, je, da se je »večina politologov tako znašla v položaju, da berejo samo visoko specializirane revije (pri čemer, o tem ne gre dvomiti, njihovo omejeno gledanje utegne prispevati h kvaliteti njihove vsebine) z nasledkom, da se postopoma oddaljujejo od problemov in razvoja discipline kot celote in torej tudi od celote človeškega izkustva« (8). Nova revija želi popraviti takšno stanje tako, da se namerava lotovati »najbolj izzivajočih problemov politike v celotnem spektru subdisciplinarnih in metodoloških raznorodnosti« (8). Revijo ureja uredniški odbor (Klaus von Beyme, Jean Lapointe, Richard L. Merritt, Jerzy J. Wiatr, Kinhide Mushakoji), ob njej pa je svetovni svet, ki ga sestavljajo — razen v enem primeru — člani Izvršnega odbora IPSA.

Revija ima torej široko mednarodno zaslombo v izkušnjah različnih politoloških šol, političnih usmeritev in geografskih območij. Kolikor bodo uredniški organi revije v vseh svojih komponentah dovolj iniciativni in dejavni, bi lahko upravičeno pričakovali, da bo nova

revija bolj kot druge zajemala osrednje probleme sodobnega sveta, sodobnih družb in rezultate politoloških raziskav v njih. Seveda bo to odvisno tudi od pobud politologov posameznih dežel, ki jih nova revija vabi h konkretnemu sodelovanju pri prihodnjih tematskih številkah, načrtovanih dokaj v naprej, do aprila 1982. Naj omenimo, da je med uredniki prihodnjih števil tudi dr. Anton Bebler (Razmerje med civilnimi in vojaškimi oblastmi), docent FSPN, Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Med drugimi planiranimi tematskimi številkami so napovedane teme: Novejše spremembe v urbani politiki; Politična ideologija; Geografija in politika; Socialna politika; Volitve in eksperimentiranje; Biologija in politika; Znanost in politika.

Prvo številko nove revije je uredil Richard L. Merritt (University of Illinois at Urbana Champaign). Tema številke je »Študije o preobrazbah sistemov«, kar je bila ena izmed poglavitnih tem tudi na zadnjem kongresu (1979) Mednarodne asociacije za politične vede. O tej temi prinaša revija tele prispevke: Richard L. Merritt, *O preobrazbah sistemov*; Charles F. Doran, *Načini, mehanizmi in preobratne točke — Perspektive o transformaciji mednarodnega sistema*; Ali A. Mazrui, *Tehnologija, mednarodna stratifikacija in politika rasti*; Metin Heper, *Center in periferija v otomanskem imperiju: s posebnim poudarkom na 19. stoletju*, in John A. Armstrong, *Administrativne elite v multietničnih državah*.

Revija se v tej številki — pa najsi bi želeli, da bi bila vanjo vključena vsaj kakšna tema o *socialističnih* transformacijah — loteva te problematike z različnih vidikov in skuša pokriti dokaj obsežno področje te vsekakor osrednje teme sodobnosti. Pri tem je treba poudariti poskus dinamiziranja systemskega pristopa v Merritovem prispevku, ki hkrati poudarja pomen uporabe komparativne analize sistemov. K. Deutsch identificira bistvene spremembe v sodobnem človeštvu, ki nalagajo prioriteto problemov v sodobnih politoloških raziskavah (raziskave miru; socialna odgovornost (acco-

unting) in posebej raziskovanje emancipatornih sposobnosti posameznih dežel; analiza sprememb v premikih stroškov državnih in internacionalnih subjektov; preciznejše poznavanje dvojne narave kapitala — njegovih »trdi« (hardware) in informacijskih vidikov; razumevanja problema časa; nadaljnji razvoj teorije komunikacij in kontrole; večje razumevanje politike lastne preobrazbe; in sistematično iskanje znanja o tem, če in kako lahko politologi najdejo točke sprememb kot tudi oblike in metode sprememb). Ali A. Mazrui pa obravnava »stratifikacijo« (odnose nadrejenosti in podrejenosti) sodobnega sveta pod vplivom tehnološke premoči zapadnih družb in možne načine za premagovanje dominacije Zahoda (dezangžiranje; protipenetracija). S stališča energetske krize govori o vlogi bogatih naftnih držav v tretjem svetu in o možnostih, da v reševanju energetske krize preмага hierarhične odnose »fevdalno-imperialne medsebojne odvisnosti« — ki je bila značilna za odnose v svetu v prvih treh četrtinah tega stoletja — vzpostavitev »zrele medsebojne odvisnosti tretjega sveta in razvitih držav«; medsebojne odvisnosti, za katero je značilna »kombinacija egalitarne etike in recipročna ranljivost znotraj okvirov širših tehnoloških in intelektualnih meja« (64). S tem pa se revija dotika tematike novega mednarodnega ekonomskega reda, ki služi — kakor tudi problemi neuvrčenosti — ustrezno mesto v takšni mednarodni reviji.

Ko listamo novo mednarodno politološko revijo, si lahko le želimo, da bi stopoma izpolnjevala tisti program, ki sta si ga uredništvo in glavni urednik začrtala ob prvi številki. Treba je ob tem poudariti, da uresničevanje takšne uredniške zasnove verjetno ne bo potekalo gladko. Dejstvo je, da bo na to bistveno vplivala stopnja razvoja akademske politologije v posameznih deželah in regijah, relativna moč posameznih metodoloških šol, gostota komunikacijskih stikov med politologi itd. Za pravo mednarodno podobo revije se bo torej potrebno konkretno angažirati s predlogi, prispevki in občasnimi pretrsi

uresničevanja zastavljene uredniške politike. Poziv, ki ga uredništvo naslavlja na sodelavce, je tudi za nas, jugoslovanske politologe, priložnost, da povečamo navzočnost naše politologije v sodobnem svetu. In da skušamo tudi na področju politične znanosti v skladu s temeljnimi vrednotami neuvrščenosti in samoupravljanja prispevati k večji »simetričnosti« razvoja politologije kot svetovnega pojava.

ADOLF BIBIČ

EUROPA ARCHIV

ŠT. 4, 25. 2. 1980

Peter J. Opitz: Zahodna Evropa in Kitajska — po obisku Hua Guofenga

V svojem članku poskuša avtor posebej razčleniti zunanjepolitične in notranjepolitične vzroke za obisk najvišjega kitajskega predstavnika Zahodni Evropi. Četudi mehanična delitev vzrokov ni najbolj posrečena, njegova analiza nlohote upošteva povezavo obojih. Ugotavlja, da niso le zunanjepolitični vzroki (spor z Vzhodom, pričakovanje obiska iz ZDA in podpis kitajko-japonske pogodbe o miru in prijateljstvu v novembru 1978) vzpodbudili najvišjega predstavnika vlade in partije LR Kitajske, da obišče Evropo.

Evropa ni le tisti zgodovinski dejavnik, ki je Kitajsko že enkrat odprl svetu, temveč je tudi dandanes prisotna v mednarodnih odnosih kot samostojen subjekt, čeprav se zdi, da le v senci obeh velikih sil. V obdobju hladne vojne in kulturne revolucije, ki sta prizadejali političnemu sodelovanju veliko škodo, so gospodarski odnosi med Kitajsko in Evropo ostali praktično nespremenjeni. Ti odnosi, ki so bili v 60. letih na relativno nizki stopnji zavoljo kitajskega opiranja na lastne sile — in to po poizkusu Hruščova, da bi kitajsko gospodarsko izsiljeval — so ti odnosi v 70. letih doživeli velik razmah. Četverna modernizacija na Kitajskem je zahtevala uvoz tehnologije, kar je odpravilo tudi ideološke ovire za najemanje tujih kreditov. Le ne-

kaj mesecev potem, ko je prišel na oblast Hua Guofeng, je Peking pokazal zanimanje za navezavo stikov z EGS in tako so leto dni kasneje (3. 4. 1978) v Bruslju podpisali petletni nepreferencialni trgovski sporazum. Ta je predvideval nadaljnjo liberalizacijo kitajskega izvoza, vseboval pa je tudi zaščitno določilo v primeru motenj na evropskem tržišču. Trgovinski odnosi med obema partnerjema so se okrepili, vendar se je ustrezno povečal tudi primanjkljaj v kitajski plačilni bilanci: leta 1978 je znašal 682 milijonov ameriških dolarjev in se je v naslednjem letu še povečal. Zato so leta 1979 podpisali petletni sporazum za tekstil, ki je že za isto leto predvideval skoraj 100 % povečanje uvozne kvote, ki naj bi se še progresivno povečevala v nadaljnjih letih. Prav tako so se dogovorili, da bi se Kitajska vključila v splošni preferencialni sporazum, ki ga ima EGS z državami v razvoju, kar bi omogočilo dodatno povečanje kitajskega izvoza v EGS.

Ugodna gospodarska politika do Kitajske pa je nedvomno tudi v interesu same EGS, ki bi se želela vsaj približati svojima glavnima konkurentoma: ZDA in Japonski. Obseg trgovinske menjave med ZDA in Kitajsko se je od leta 1977 do leta 1978 potrojil, leta 1979 pa se je še podvojil in tako dosegel vsoto 2 milijonov ameriških dolarjev. Možnosti za nadaljnjo rast so ugodne: tako zaradi trgovinskega sporazuma, podpisanega 7. 7. 1979, ki je Kitajski zagotovil pravico do klavzule največjih ugodnosti, kar pomeni, da se bo carinska stopnja za kitajsko blago v ZDA znižala s 24 % na 5,5 % — kot tudi zavoljo zagotovljenih kreditov. Trenutno je Japonska najpomembnejši gospodarski partner Kitajske, saj je obseg trgovinske menjave znašal le v prvi polovici 1979. leta 3,34 milijard ameriških dolarjev in za leto 1980 je odobrenih novih 1,5 milijard ameriških dolarjev za kredite.

Kitajska si ne prizadeva le izkoristiti gospodarsko in tehnično moč Evrope, temveč tudi zmanjšati svojo odvisnost od ZDA in Japonske ter preprečiti Evropi preveliko naslanjanje na SEV. EGS

še vedno ostaja potencialni prodajalec orožja Kitajski, saj zavoljo tega vprašanja tudi po intervenciji v Afganistanu niti Japonska niti ZDA nista pripravljeni poslabšati svojih odnosov s SZ. Res pa je, da je tudi EGS po pismu Brežnjeva nekaterim zahodnim državnikom zadržana do vprašanja trgovanja z orožjem.

Kot je po eni strani v sodelovanju EGS s Kitajsko SZ dejavna zavora, tako ga ta dejavnik tudi pospešuje. Mao Zedong se je po dokončnem sporu z Moskvo poleti 1963. leta odprl proti Evropi in je v začetku leta 1964 predlagal sodelovanje na podlagi svoje teorije o »medsvetovih«.

V tako imenovani »drugi medsvet« sodijo poleg Oceanije in Kanade tudi kapitalistične države zahodne Evrope, ki se zavoljo hegemonističnega pritiska ZDA zanimajo za omejeno sodelovanje s socialističnimi državami. Te ponudbe razen De Gaulla ni upošteval nihče, izbruh kulturne revolucije konec leta 1965. pa tudi ni ugodno vplival na zbliževanje Kitajske z Evropo. Tudi po koncu kulturne revolucije gledajo Kitajci na Evropo kot na strateško torišče obeh veli-

kih sil (Zhou Enlai na 10. partijskem kongresu jeseni 1973), s tem da se jim t.i. sovjetski »socialimperializem« od konca 60. let zdi nevarnejši. Zato naj bi bilo v interesu Kitajske, da pomaga krepiti neodvisno Evropo in preprečuje njeno »finlandizacijo«.

Trgovinska politika članic EGS je 1. 1. 1973 prišla v pristojnost skupnosti, ki nima uradnih odnosov niti ne sklepa pogodb s Taiwanom. Zato so lahko Kitajci 17. 9. 1975 akreditirali svojega ambasadorja v Belgiji kot vodjo misije pri EGS in jo od takrat tudi politično podpirajo. Podpora združeni Evropi gre tako daleč, da niti NATO pakt ni za Kitajce več zveza imperialističnih držav. Očitno si želi Kitajska močno Evropo ne le kot svojo možnost za večjo neodvisnost od ZDA in Japonske, temveč tudi kot protiutež SZ. Pri tem Kitajska opozarja Evropo na globalno strategijo SZ, ki lahko v svetu (v Aziji, Afriki) Evropo odrine od zanje tako pomembne surovinske baze. S tem pa Evrope ne spodbuja le k delovanju znotraj kontinenta, temveč tudi zunaj njega, zaključuje svoje misli avtor.

Naše teme, (Zagreb)

št. 1—2/1980

Beseda uredništva; *Socializem in politika*: ADOLF BIBIČ: Dialektika politike (v Kardeljevi politični misli); *Markšizem in teorija države*: DOLORES LIBANORE: Pojem države v delih Antonia Gramscija; KOEN KOCH: Nova marksistična teorija države; NICOS PAULANTZAS: Država, družbena gibanja, partija; *Mednarodna tribuna*: IVAN IVEKOVIČ: Dogodki v Iranu; RADOVAN PAVIČ: Iran in razpad CENTO pakta; BESIM IBRAHIM-PAŠIČ: Iran slaboten člen v verigi; *Intervju*: VJEKOSLAV MIKECIN: Razmišljanja o evrokomunizmu; *Prikazi knjig*. Iz domačih in tujih revij.

Gledišta (Geograd)

št. 11—12/1979

Tema številke: Razlike v razvitosti jugoslovanskih regij; MIHAILO MLADENOVIC: Nekatero izkušnje dosedanje politike pospešenega razvoja nezadostno razvitih republik in pokrajine Kosovo; KOSTA MIHAILOVIČ: Notranje diferenciacije v republikah in pokrajinah; KSENTE BOGOEV: Aktualna vprašanja regionalnega razvoja; MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Nekateri nerešeni problemi politike in sistema razvoja manj razvitih področij; KIRIL MILJOVSKI: Ekonomske regije v jugoslovanski teoriji in praksi; SULEJMAN KAMENICA: Obseg samoupravnega združevanja sredstev in dela razvitih in nerazvitih področij; ZVONIMIR BALETIČ: Gospodarski sistem v funkciji hitrejšega razvoja nezadostno razvitih republik in pokrajin; *Esej*: TRIVO INDIČ: Politični terorizem: primer Italije in Španije; ZORAN AVRAMOVIČ: Ob branju »Zgo-

dovina in razredna zavest«; *Dogajanja*: BORA KUZMANOVIČ: Reforma šolstva in psihologija; *Pogledi in prikazi*.

Argumenti (Rijeka)

št. 3/1979

SVETOZAR MIRKOVIČ: Reševanje sporov v relativno homogenih okoljih; TILIO SALAMON: Izobraževanje in delo (prispevek k razpravi o reformi šolstva); JOSIP DEŽELJIN: Družbene dejavnosti in njihov dohodek — integralni del združenega dela in družbenega dohodka; STIPE ŠUVAR: Človekovo okolje v izobraževanju; IVAN GORIČ NEHAJEV: Nekateri elementi obsega interpretacije ekološke prakse na Reki; *Kritična kartoteka*.

Dijalog (Sarajevo)

št. 1/1980

Eseji: VOJIN SIMEUNOVIČ: Dedukcija pojma zgodovine in aktualnost zgodovinskega mišljenja; ESAD ZGODIČ: Filozofija neuvrčenosti in koncept zgodovine; ATILA SAM: Pristopi k raziskovanju sodobnega kapitalizma; *Dokumenti*: Edvard Kardelj — mislec revolucionarne prakse (bibliografija o Edvardu Kardelju); *Promocija knjige*: MARIO VUKIČ: Hermenevtika Hansa-Georga Gadamerja; NEDŽAD FEJZIČ: Hermanevtična estetika H. G. Gadamerja; HANS LIPPS: Formalna in hermenevtična logika; *Portreti*: MUHAMED KARAMEHMEDOVIČ: Umetniški svet Dževada Hoze; *Dialog*: SVETOZAR ZIMONJIČ: Prispevek k sistemskemu vidiku raziskovanja samoupravnih procesov; *Prevod*: WERNER H. ARNDT: Razmerje moderne teorije znanosti do tradicionalne filozofije; HORST MELX-

NER: Literarna teorija in metodologija v germanistiki Zvezne republike Nemčije; Prispevki z lanske letne mednarodne konference estetske v Krakovu — na temo Kriza estetike? *Pogledi*.

Socijalizam (Beograd)

št. 2/1980

Tema številke: Zveza komunistov in socialistična revolucija: STEVAN DORONJSKI: Zvezi komunistov je potrebna teorija kot kritična misel revolucije; KIRO GLIGOROV: ZKJ in razvojna politika Jugoslavije; NAJDAN PAŠIĆ: Zveza komunistov v sistemu pluralizma samoupravnih interesov; VUČINA VASOVIĆ: Zveza komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja; MIJAT ŠUKOVIĆ: Kolektivno delo in kolektivno odločanje; HAMDIA POZDERAC: Nacionalna enakopravnost v socialističnem samoupravljanju; STEVO ILIĆ—FRANJO FELDI: Zveza komunistov in splošni ljudski odpor ter družbena samozaščita; JOVAN RAIČEVIĆ: Komunisti in organizacija; ZORAN VIDOJEVIĆ: Odnos razreda in partije v luči sedanjih meja samoupravljanja; STIPE ŠEVAR: Zveza komunistov Jugoslavije in njen razredno-socialni temelj; BOŽIDAR DEBENJAK: Zveza komunistov in marksizem; ANĐELKA MILIĆ: Ideološka zavest in angažiranost članov zveze komunistov; VLADIMIR CVJETIČANIN: Zveza komunistov v socialistični preobrazbi kmetijstva in vasi; BRANKO MIKULIĆ: Pomemben prispevek šestega kongresa k našemu skupnemu razvoju; STANE DOLANC: Misel o partiji se razvija v

okviru teorije revolucije; VLADIMIR BAKARIĆ: Pobude komunistov so odvisne od rezultatov naše teorije.

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 1/1980

ALEKSANDAR GRLIČKOV: Mednarodni položaj in vprašanje detanta; *Evrokomunizem in socializem:* RADE KALANJ: Zakaj spet o evrokomunizmu? VJEKOSLAV MIKECIN: Evrokomunizem in socializem; IVAN IVEKOVIĆ: Lastnosti evrokomunizma; BESIM IBRAHIMPASIĆ: Dileme evrokomunizma; BRANKO PRIBIČEVIĆ: Nekateri nerešeni problemi in dileme evrokomunistične strategije družbene preobrazbe; ŽARKO PUHOVSKI: Demokracija in komunizem; PREDRAG VRANICKI: Izvori evrokomunizma in praksa socializma; *Vidiki sodobnosti:* Beležka o Harryju Bravermanu; HARRY BRAVERMAN: Delo in monopolni kapital; VJERAN KATUNARIĆ: Detant in sociologija; MLADEN LAZIĆ: Radikalna ekonomija in kriza ameriškega kapitalizma; *Ideje, pogledi, mnenja:* MISLAV KUKOČ: Filozofsko-metafilozofski smisel misli revolucije (ob knjigi Gaja Petrovića, Mišljenje revolucije); SVETISLAV POLOVINA: Problemi teorije in prakse socializma (ob knjigi Branka Prebičevića, Socijalizam svetski proces); LASLO SEKELJ: Teoretska misel Mihaela Bakunjina (ob izidu teoretskih spisov M. Bakunjina, Država i sloboda); BOŽIDAR JAKŠIĆ: Marksizem in teorija odraza (ocena knjige Lina Veljaka); *In memoriam:* Erich Fromm (1900 do 1980).

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BALIBAR Etienne: Razredi, država in »diktatura proletariata«. Tribuna, Lj., 29 (1979) 80, št. 15.

—: MARKSIZEM i savremeno društvo. Zbornik radova. Redaktor: M. Pečuljić, J. Trkulja. Beograd, Savremena administracija 1979. XIV+801 str. — sig. II/14805.

RIHA Rado: O praktičnosti teorije Karla Korsch. II. Problemi, Lj., 1979, št. 1/3 (184—186) str. 1—21.

STREHOVEC Janez: Odnos družba — umetnost v delih K. Marxa in F. Engelsa, Dialogi, Maribor, 1979, št. 5, str. 285—296, št. 6, str. 333—341.

II. FILOZOFIJA

ILIĆ Miloš: Teorija i filozofija stvaralaštva. 1. knj. Niš, Gradina 1979. XI+298 str. (Biblioteka misao, 7) — sig. 13.145-7/1.

JERMAN Frane: Pogovori o estetiki. I—II, Naši razgledi, Lj., 1980, št. 6, 7.

LACAN Jacques: Logični čas in vnaprejšnje zatiranje gotovosti. Problemi, Lj., 1979, št. 1/3 (184—186), str. 210.

ŠČEPANJSKI Jan: Filozofska i sociološka koncepcija čoveka. Marksistička misao, Bgd., 1979, št. 3, str. 193—203.

III. SOCIOLOGIJA

ČACINOVIĆ-VOGRINČIĆ Gabi: Družina danes — demokratizacija razmerij ali nemoč. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1980, št. 1, str. 14—17.

ČALDAROVIĆ Ognjen: Planiranje grada i procesi socijalne integracije. Revija za sociologiju, Zgb., 1978, št. 1/2 str. 96—102.

FISHMAN Joshua A.: Sociologija jezika. Interdisciplinirani društveno-naučni pristup jeziku u društvu. (The sociology of language...) Predgovor, prevod i registri S. Janković. Sarajevo Svjetlost 1978. 282 str. (Lingvistika-poetika, 6) — sig. 12.664-6.

JAMBREK Peter: Moji (:neuresničeni:) sociološki ideali. Problemi, Lj., 1979, št. 188, str. 59—62.

JEROVŠEK Janez: Določilnice fleksibilnosti poklicev. Naši razgledi, Lj., 1980, št. 7.

KUVAČIĆ Ivan: O humanističkoj perspektivi sociologije. Revija za sociologiju, Zgb., 1978, št. 3/4, str. 15—20.

RADCLIFE-BROWN A. R.: Struktura i funkcija u primitivnom društvu. Kultura, Bgd., št. 45, 1979, str. 56—67.

IV. PSIHOLOGIJA

BORBER P. J. & D. Legge: Percepcija i informacija. (Perception and information.) Prev. V. Djurić. Beograd, Nolit 1979. 154 str. (Psihološka biblioteka, 19) — sig. I/2930-19.

BLUNDEL John: Fiziološka psihologija. (Physiological psychology. Prev. S. Radonjić. Beograd, Nolit 1979. 141 str. (Psihološka biblioteka, 21) — I/2930-21.

BOJANOVIĆ Rado: Psihologija međuljudskih odnosa. Beograd, Nolit 1979. 208 str. (Psihološka biblioteka, 23.) — sig. I/2930-23.

DAVIES D. R. & Shakleton V. J.: Psihologija i rad. Prev. N. Popivoda-Endreson. Beograd, Nolit 1979. 130 str. (Psihološka biblioteka, 24) — sig. I/2930-24.

MORRIS Desmond: Odkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje. (Manwatching.) Prev. A. S. Petrović. Beograd, Jugoslavija 1979. 318 str. ilustr. — sig. IV/2790.

SMILJANIĆ Vera: Psihologija starenja. Beograd, Nolit 1979. 190 str. (Psihološka biblioteka, 22) — sig. I/2930-22.

TURNER Johanna: Saznajni razvoj. (Cognitive development). Prev., L. Levkov. Beograd, Nolit 1979, 153 str. ilustr. (Psihološka biblioteka, 20) — sig. I/2930-20.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

DAHL Svend: Povijest knjige. Od antike do danas. (Histoire du livre). Prev. i pogovor B. Hergešić. Zagreb, Hrvatsko bibliotekarsko društvo 1979. 203 str. ilustr. (Izdavanje Hrvatskoga bibliotekarskog društva, 17) — sig. II/12. 755-17.

—: FILM. Med sanjama in resnico. (Avt. M. Boglić et al.) Zasnoval in ured. T. Frelih. Prev. I. Ilich in U. Kalčič. Ljubljana, Mladinska knjiga 1980. 196 str. +(48) ilustr. — sig. II/14.301.

GAMSER Dušan: Stanovanje mladih kao kulturni problem. Kultura, Bgd, 1979, št. 45/46, str. 93—103.

HORVAT Ludvik: Nekateri vidiki intelektualnih zmožnosti predšolskega otroka. Sodobna pedagogika. Lj., 1979, št. 7/8, str. 263—270.

KAPICA P. L.: Prihodnost znanosti. Prev. S. Hozjan. I—II. Tribuna, Lj., 29 (1979) 80, št. 8, 12.

KEDROV B. M.: Struktura znanosti, struktura naravoslovne znanosti. (Nad. sledi) Tribuna, Lj., 20 (1979) 80, št. 15.

MRMAK Ilija: Ekspanzija študija ob delu, možnosti in problemi njegovega pedagoško-andragoškega napredka. Sodobna pedagogika, Lj. 1980, št. 1/2, str. 48—58.

—: STALIŠČA predsedstva RK SZDL o preobrazbi izobraževanja. Delo, Lj., 9. 4. 1980.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

ALTRI Paolo: Oris zgodovine moderne politične misli. (Lineamenti di storia del pensiero politico moderno. Prev. L. Verbovšek, Neda Brglez, Aleš Rojec. Predgovor Adolf Bibič). Ljubljana, Delavska enotnost 1980, 390 str. — sig. 14.262.

CVJETIČANIN Veljko: Politička partija i samoupravljanje. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSO 1980, 213 str. (Aktualne političke teme, 26) — sig. 2.523-26

ELLEINSTEIN Jean: Historija staljinskog fenomena. (Histoire du phénomène stalinien). Prev. M. Vekarić. Pogovor R. Kalanj. Zagreb, Školska knjiga 1980, 199 str. (Suvremena misao, 637). — sig. 13.346—637.

JUŽNIČ Stane: Kolonializem in dekolonizacija. Maribor, Obzorja 1980, 357 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 12) — sig. 13.281-12.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

DOLANC Stane: Demokratski centralizem v ZK je tudi bistveni pogoj za nadaljnji samoupravni razvoj naše družbe v celoti... ob 60-letnici pravne fak. Delo, Lj., 15. 4. 1980.

—: DRUŽBENO planiranje. Ljubljana, Uradni list SRS 1980, 125 str. — sig. I/2789.

GRGIČ Nevenka: Družba — mladi — stanovanje. Ljubljana, RK ZSMS 1980, 64 str. (Knjižnica ABC, 9) — sig. 13.529-9.

HERMAN Marko: Temelji delegatskega in skupščinskega sistema. (dop. izd. iz leta 1974.) Ljubljana, Univerzum 1979, 60 str. (Delegat v samoupravni družbi, 11) — sig. 13.374-11.

KARDELJ Edvard: Samoupravljanje, Ljubljana, DZS, etc. 1979, 5 zv. — sig. 14.220—.

KUČAN Milan: Socializem je dejanje ljudskih množic. ... ob 60-letnici pravne fakultete v Lj. Delo, Lj., 18. in 19. 4. 1980.

—: MLADINSKO prostovoljno delo. Ljubljana, RK ZSMS 1980, 79 str. (Knjižnica ABC, 10) — sig. 13.529-10.

NIKOLIČ Aleksander: Poslovodni organ. Ljubljana, Univerzum 1979, 185 str. (Priročniki, 45) — sig. II/13.565-45.

—: RESOLUCIJA za leto 1980 in razporejanje rohodka. Ljubljana, Uradni list SRS 1980, 96 str. — sig. I/3013.

SELAN Marko: Planiranje v svobodni menjavi dela. Priročnik za poslovodne in strokovne delavce. Ljubljana, Delavska enotnost 1980, 48 str. — sig. IV/2760.

—: SPLOŠNA ljudska obramba in družbena samozaščita SFRJ. Učbenik za študente I. letnika višjih šol in fakultet. 271 str. Učbenik za študente ... II. letnika ... 263 str. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1979—1980, 2 zv. — sig. II/14.806-1, 2.

VLAJ Stane — Albin Igličar: Samoupravljanje v krajevni skupnosti. Ljubljana, Univerzum 1979, 85 str. (Delegat v samoupravni družbi, 10) — sig. 13.374-10.

—: IDEJNOPOLITIČNA vprašanja uveljavljanja sistema razširjene reprodukcije na dohodkovnih osnovah. Seja Mestne konference ZKS Ljubljana. Komunist, Lj., 18. 4. 1980, — pos. pril. 16 str.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: BILI so uporni. Zaprti, pogrešani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu. Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih. Škofja Loka, Alpetour 1980, 174 str. ilustr. — sig. 14.261.

BOZIČ Branko: Oris zgodovine Slovencev. Ljubljana, DZS 1980, 191 str. +28 ilustr. — sig. II 14.800.

DEDIJER Vladimir: Dokumenti. Beograd, Rad 1979, 3 knj. (Svedočanstva) — sig. III/3253-1, 2, 3.

—: KOMUNISTIČNA stranka Jugoslavije za Slovenijo v dvajsetih letih. Komunist, Lj., teoret. pril. jan.—april 1980, 64 str.

—: **USTANOVITEV** komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920. France Klopčič, et al. Ljubljana, Komunist 1980. b. p. ilustr. (Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije, 12) — sig. I/2870-12.

VALIČ Aleksander: Frontniki. Ljubljana, Borec 1980. 283 str. — sig. 14.258.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

SCHELER Max: Erkenntnislehre und Metaphysik. Bern—München, Francke 1979. 296 str. (Scheler Max: Gesammelte Werke, 11. Schriften aus dem Nachlass, 2) — sig. II/2095-11/2.

—: **TRAVAUX** philosophiques en pays socialistes. Paris, La Nouvelle critique 1975. 192 str. (Recherches internationales à la lumière du marxisme, 16/82, 1975) — sig. II/4488-16/82, 1975.

III. SOCIOLOGIJA

—: **AGING** and the professions. Ed. by M. White Riley, J. W. Riley, M. E. Johnson. New York, Russell Sage Foundations 1969. XVII+410 str. (Aging and society, 2) — sig. II/14.796-2.

—: **AMERICAN** minority women in sociolinguistic perspective. Ed. by B. L. Dubois, I. M. Crouch. The Hague, Mouton 1978. 119 str. (International journal of the sociology of language, 17 (1978) — sig. II/14.568-17/1978.

BERG Leo van den: Evaluation of governmental welfare policy means of a social welfare function. By — et al. Rotterdam, Netherlands economic institute 1975. 19 f. (Foundations of empirical economic research 1975/7) — sig. IV/2782-1975/7.

—: **BILINGUAL** education. Ed. by E. G. Lewis. The Hague, Mouton 1977. 130 str. (International journal of the sociology of language, 14 (1977) — sig. II/14.568-14/1977.

DREWE P. & A. M. Heijke: Immigration from Mediterranean countries. Rotterdam, Netherlands economic institute 1974. 23 f. (Foundations of empirical economic research, 1974 (12) — sig. IV/2782-12/1977.

—: **HIERARCHY** theory: the challenge of complex system. Ed. by H. H. Pattee. New York, Brazilier 1973. XV+156 str. (The international library of systems theory and philosophy.) — sig. II/14. 789.

—: **LANGUAGE** and education in the third world. Ed. by J. Berry. The Hague, Mouton, 1976. 136 str. (International journal of the sociology of language, 8 (1976) — sig. II/14.568-8.

—: **LANGUAGE** death. Ed. by W. Dressler, R. Wodak-Leodolter. The Hague, Mouton 1977. 114 str. (International journal of the sociology of language, 12, 1977) — sig. II/14.568-12.

MURSTEIN Bernard I.: Love, sex, and marriage through the ages. New York, Springer 1974. XII+639 str. ilustr. 2 vols. — sig. II/4.808-1,2.

—: The **SOCIAL** dimension of dialectology. Ed. by J. P. Roma, W. Wölck. The Hague, Mouton 1976. 134 str. (International journal of the sociology of language, 9 (1976) — sig. II/14.568-9.

—: **A SOCIOLOGY** of age stratification. Ed. by M. W. Riley, M. Johnson, A. Foner. New York, Russell sage foundation 1972. XVII+652 str. (Aging and society, 3) — sig. II/14.796-3.

SUTHERLAND Edwin H.: Twenty thousand homeless men. A study of unemployed men in the Chicago shelters. By — and H. J. Locke. New York, Arno press — Times 1971. IX+207 str. (Poverty, U.S.A. The historical record.) — sig. II/14.793.

—: The **USE** of socio-economic indicators in development planing. Paris, Unesco 1979. 292 str. ilustr. — sig. II/14.792.

VERSTER A. C. P.: Residential mobility, work mobility, and home- to work accessibility. By. — and M. de Langen. Rotterdam, Netherlands economic institute 1978. 59 str. (Foundations of empirical economic research, 1978/1. — sig. IV/2782-1978/1.

—: **YOUTH** and social change. Ed. by M. Levitt, Ben Rubenstein. Detroit, Wayne state univ. press 1972. 410 str. — sig. 3206.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BERTALANFFY Ludwig von: Perspectives on general system theory. Scientific-philosophical studies. New York, Brazilier 1975. 183 str. (The international library of systems theory and philosophy) — sig. 14.260.

FREEMAN Richard B.: The overeducated American. New York, Academic Press 1976. XI+218 str. — sig. II/14.791.

LANGFORS Börje: Information and data in systems. By —. and Kjell Samuelson. New York, Mason-Charter 1976. X+124 str. Petrocelli Charter Information Systems serie. — sig. II/14.790.

—: ON the margins of science. The social construction of rejected knowledge. Ed. by R. Wallis. Keele, Univ. of Keele 1979. 337 str. (The sociological review monography, 27) — sig. II/11.052-27.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

KLAASSEN Leo H.: Economic growth and employment. By —. and J. A. M. Heijke. Rotterdam, Netherlands economic institute 1976. 45 f. (Foundations of empirical economic research, 1979 (10) — sig. IV/2782 —1979/10.

UDC 659.004(497.12):321.01(497.12)

MARIN, Darko: Socio-economic Relations in Information**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 5, p. 509—519**

In the framework of the social information system the author deals with an actual theme: can information be treated as commodity? He analyses, apart from the standard information media as dailies, local press, broadcasting stations, the status given to organs of organizations of associated labour, information centres, social book-keeping services, statistical and other information services. From the accomplished analyses the author comes to the conclusion that the socio-political status of individual media extending from market relations (dailies) to prevailing budget relations (information centres) differs. He finds also the degree of socialization of these media, the influence of working people and citizens on development, and the financing of information activity to be different. The author suggests that the programmes of the information activity development in communes should be presented to BOALs and local communities since this could avoid the doubling of work and irrational expenses as well as point to lack of information considered as essential to the working people and citizens.

UDC 301.172.1:323.2.001.1

KLINAR, dr. Peter: Processes of Socialization and Ethnic Identification of the Second Generation of Migrants**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, No. 5, p. 540—557**

In his discussion the author tries to establish how the different socialization processes of the second generation migrants influence the latter's ethnical identification. The author gives us a theoretical explanation concerning the processes of ethnical identification and processes of socialization. The author deals with a particular aspect of primary socialization — the enculturation — and with the process of acculturation, which he treats as a process of secondary socialization. He proceeds with a detailed study of socialization processes which are particularly important for the ethnical identification of younger children, preschool and school children of migrants, born in the original emigrant society. He pays special attention to the influences which the socialization processes have on the complex phenomena of the formation of the ethnicity of the second generation migrants born in the host country. The integration of the migrants' children into two, more and different combinations of mixed culture are pointed out. In the discussion we are faced with various contradictions appearing in the varying processes of socialization. Analysing the social consequences of the above described contradictions, afflicting the second generation migrants, the author concludes with pointing to the different possibilities for the future ethnic-cultural affiliation of the children of present day migrants.

UDK 659.004(497.12):321.01(497.12)

MARIN, Darko: Družbenoekonomski odnosi v obveščanju
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 5, str. 509—519

Avtor se je v sklopu družbenega sistema obveščanja lotil pereče teme: ali je informacija blago ali ni blago? Pri tem analizira poleg standardnih informacijskih sredstev kot so dnevniki, lokalni tisk in radijske postaje tudi ekonomski položaj glasil organizacij združenega dela, informacijskih centrov, službe družbenega knjigovodstva, statistične in druge službe za posredovanje podatkov. Iz opravljene analize ugotavlja avtor dokaj različni družbenoekonomski položaj posamičnih medijev, ki se razteza od prevladujočih tržnih odnosov (dnevniki) do prevladujočih proračunskih odnosov (informacijski centri). Različna je tudi stopnja podružbljenosti teh sredstev, vpliva delovnih ljudi in občanov na razvoj in financiranje informacijske dejavnosti. Avtor se zavzema za to, da bi se pred temeljnimi organizacijami in krajevnimi skupnostmi pojavili celostni srednjeročni programi razvoja informacijske dejavnosti v občini, s čimer bi se izognili podvajanju dela in neracionalni porabi denarja, po drugi strani pa ugotovili primanjkljaje v informacijah, ki jih delovni ljudje in občani za odločanje nujno potrebujejo.

UDK 301.172.1:323.2.001.1

KLINAR, dr. Peter: Procesi socializacije in etnične identifikacije druge generacije migrantov
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 5, str. 540—557

Avtor poskuša v svoji razpravi ugotoviti, kako različni procesi socializacije druge generacije migrantov vplivajo na njihovo etnično identifikacijo. V delu se srečamo s teoretično opredelitvijo druge generacije migrantov in s teoretičnimi pojasnili, ki zadevajo procese etnične identifikacije in procese socializacije. Avtor se ukvarja s posebnim vidikom primarne socializacije — z enkulturacijo — in s procesom akulturacije, ki ga šteje med procese sekundarne socializacije. Podrobno obdela socializacijske procese, pomembne za etnično identifikacijo mlajših otrok, predšolskih in šoloobveznih otrok migrantov, ki so bili rojeni v izvorni emigrantski družbi. Zanimajo ga tudi vplivi socializacijskih procesov na zapletene pojave oblikovanja etničnosti druge generacije migrantov, ki so bili rojeni že v tujini. Avtor prikaže vključenost otrok migrantov v dve kulturi, v več kultur in v različne kombinacije mešane kulture. V razpravi se srečamo z različnimi nasprotji, ki se porajajo v raznoterih procesih socializacije. Po analizi družbenih posledic opisanih nasprotij, ki prizadevajo drugo generacijo migrantov, avtor nakazuje v sklepih tujih različne možnosti za prihodnjo etnično-kulturno pripadnost otrok sodobnih migrantov.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Tematski številki: Uredništvo pripravlja posebna zvezka, ki bosta posvečena misli J. B. Tita in 30-letnici samoupravljanja v Jugoslaviji

Rudi Rizman: Marxovo in Engelsovo razumevanje naroda

Ernest Petrič: Nekateri komparativni vidiki mednarodnih organizacij

Vlado Sruk: Erich Fromm (1900–1980)

Erich Fromm: Lastnosti nove družbe